

ძლევაჲ საკვიტველი

მითა მესხია

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

უმოთა მესხია

ქლევად საკვირველი

**დიდგორის ბრძოლა და თბილისის
უმოთაერთება**

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

თითქმის 900 წლის წინ (1121 წ.) დიდგორზე მოპოვებულმა ძლევაჲ საკვირველმა და მისმა უშუალო შედეგმა – თბილისის შემოერთებამ, არა მხოლოდ დააგვირგვინა საუკუნუნახევრიანი ბრძოლა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შესაქმნელად, არამედ სათავე დაუდო ქართული პოლიტიკური სამყაროს შემდგომ, მანამდე სრულიად უპრეცედენტო, გაძლიერებას.

წიგნში, რომელიც, ფაქტობრივად, მონოგრაფიულ გამოკვლევას წარმოადგენს, ამომწურავადაა გაშუქებული დიდგორის სახელოვანი ეპოპეის სამხედრო-პოლიტიკური ასპექტები, ნაჩვენებია დიდგორზე მოპოვებული ისტორიული გამარჯვების მთელი სიდიადე, დავით აღმაშენებლის საქართველოს წამყვანი როლი და ადგილი კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში.

მიუხედავად იმისა, რომ შოთა მესხიას ამ ნაშრომის გამოქვეყნებიდან (1972 წ.) ოთხ ათეულ წელზე მეტი გავიდა, მას ოდნავადაც არ დაუკარგავს მეცნიერული ღირებულება და დღესაც უთუოდ მიიპყრობს არა მხოლოდ სპეციალისტთა, არამედ საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრის ყურადღებას.

წიგნი გამოსაცემად მოამზადეს
მარინე მესხიამ და ზურაბ პაპასქირმა

რედაქტორი: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული
აკადემიის აკადემიკოსი **როინ მეტრეველი**

IVANE JAVAKHISHVILI TBILISI STATE UNIVERSITY

SHOTA MESKHIA

MIRACULOUS VICTORY

***BATTLE OF DIDGORI AND
LIBERATION OF TBILISI***

Tbilisi State University Press

Tbilisi – 2016

UDC (უკუ) 94(479.22)+94(479)+94(5-012)
8-58

Nearly 900 years ago, in 1121 the “Miraculous Victory” was achieved by Georgian army at Didgori, the immediate outcomes of which were not only regaining Tbilisi as the capital city and crowning a century-and-a-half struggle of the country for the unification of the Georgian state, but also promoting the unprecedented expansion of Georgia’s political influence.

Shota Meskhia’s book offers a full study of the military and political aspects of the renowned event at Didgori. It also points to the greatness of the historical victory and the leadership of David the Builder’s Georgia in the Caucasus and the Near East.

More than forty years have elapsed since Sh. Meskhia’s book was first published (1972) but its cardinal scientific importance is still at its heights, attracting the interest of academic researchers as well as of the wide range of readers interested in the history of Georgia.

The book was prepared by
Marine Meskhia and ***Zurab Papaskiri***

Editor: Academician of the Georgian National
Academy of Sciences ***Roin Metreveli***

© Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, 2016

ISBN 978-9941-13-513-2

დიდგორის ეპოპეის პირუთვნელი მატინა შოთა მესხიას „ქლევამ საკვირველი“

საყოველთაოდ ცნობილი ჭეშმარიტებაა, რომ ისტორია არასოდეს ყოფილა მეცნიერების განყენებული დარგი, რომელიც უბრალოდ სწავლობს ამა თუ იმ ქვეყნის, ხალხის წარსულს – ის ბევრად მეტია. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ისტორია არის ცოდნის სფერო, რომელიც, როგორც არც ერთი სხვა დარგი, სძენს ადამიანს მოქალაქეობრივ შეგნებას, აქცევს მას მოქალაქედ. ამ კუთხით, კიდევ უფრო მეტი დატვირთვა აქვს მშობლიური ისტორიის ცოდნას – ის არის საფუძველთა-საფუძველი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცნობიერებისა, იგია განმსაზღვრელი პიროვნების ამა თუ იმ ქვეყნისადმი მოქალაქეობრივი კუთვნილებისა. ანუ, სწორედ მშობლიური ისტორია აქცევს ადამიანს კონკრეტული ქვეყნის (რომელსაც ის სამშობლოდ მიიჩნევს) მოქალაქედ.

სწორად ბრძანებდა დიდი ილია, რომ **„არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარ-ტომობისა ისე არ შეამსჭვალავს ხოლმე ადამიანს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა...“**,¹ რადგან „ისტორია... დიდებული ტაძარია, საცა უწირავს ერთიან სულსა ერისას და საცა აღუმართავს ერს თავის დიდებული და დიდ-ბუნებოვან კაცთა უწმინდესნი ხატნი და ზედ წაუწერია დიდთა საქმეთა მოთხრობა, ვითა საშვილიშვილო ანდერძი...“.² ამიტომ მოუწოდებდა ერის მამა თანამემამულეებს, გაფრთხილებოდნენ ამ „საშვილიშვილო ანდერძს“, ვინაიდან, მისი ღრმა რწმენით, „ერის პირქვე დამხობა გათახსირება, განყალბება იქიდამ დაინყება, როცა იგი თავისს ისტორიას ივინყებს, როცა მას ხსოვნა ეკარგება თავისის წარსულისა, თავისის ყოფილის ცხოვრებისა. **დავინყება**

¹ ილია ჭავჭავაძე. ოსმალოს საქართველო. – ილია ჭავჭავაძე. ექვსტომეული. ტ. 4. თბ., 2012, გვ. 3, ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ.

² ილია ჭავჭავაძე. ერი და ისტორია. დიმიტრი ბაქრაძის ნაშრომის გამო ისტორიაზე. – ილია ჭავჭავაძე. ექვსტომეული. ტ. 4. თბ., 2012, გვ. 32.

**ისტორიისა, თავისი ნარსულისა და ყოფილის ცხოვრების აღ-
მოფხვრა ხსოვნისაგან – მომასწავებელია ერის სულით და ხორ-
ციით მოშლისა, დარღვევისა და მთლად წარწყმედისაცა...“¹**

დიას, შეიძლება ადამიანმა (ადამიანთა ჯგუფმა) იცოდეს მშობლიური ენა, მეტ-ნაკლებად ჰქონდეს შენარჩუნებული მა-
მაპაპური სარწმუნოება, მაგრამ იმის გამო, რომ მან დაკარგა
საერთოისტორიული მეხსიერების კოდი, ანუ მოწყდა (უფრო
სწორედ, მოწყვიტეს) თავის ისტორიულ ფესვებს, იგი ამო-
ვარდა ეროვნული სხეულიდან და თავისივე სამშობლოს მტე-
რიც კი გახდა. მაგალითისათვის შორს წასვლა არაა საჭირო –
აფხაზეთის ტრაგედია, ძმათამკვლელი ომი აფხაზებსა და
ქართველებს შორის, ამის ნათელი დადასტურებაა.

მშობლიური ისტორიის გადამწყვეტი როლი ეროვნულ-
სახელმწიფოებრივი ცნობიერების ფორმირების პროცესში მშ-
ვენივრად ესმოდათ საბჭოური კომუნისტურ-ტოტალიტარული
რეჟიმის მესვეურებს. ამიტომ ებრძოდა ასე ხმალამოლებით
ყბადაღებული „პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის“ ფარი-
სველურ ლოზუნგს ამოფარებული იმპერიული იდეოლოგია
ეროვნულობის ისეთი მამოძრავებელი მუხტის პროპაგანდას,
როგორც მშობლიური ისტორიაა. ამის მკაფიო გამოხატულე-
ბას წარმოადგენდა ყოვლად გაუმართლებელი, ნაციონალური
ღირსების უკიდურესად შემლახველი პოლიტიკა ისტორიის
სწავლების სფეროში, რომლის მთავარი დანიშნულება ეროვნ-
ულობის მთლიანად მოშლა და „ველიკორუსულ“ ისტორიულ
ფასეულობებზე დაფუძნებული ახალი ერთობის – საბჭოთა
ადამიანის – ფორმირება იყო.

ამ უტოპიური იდეის ხორცშესხმას ემსახურებოდა ერ-
თიანი საბჭოური საგანმანათლებლო (როგორც სასკოლო, ისე
უმაღლესი) სისტემა, რომლის იდეოლოგიურ ქვაკუთხედს კო-
მუნისტური პარტიისა და „საბჭოთა სამშობლოს“ ისტორიის
სწავლება წარმოადგენდა. მთელი პარადოქსი მდგომარეობდა

¹ ილია ქავეჭავაძე. *ერი და ისტორია*. დიპ. ბაქრაძის ნაშრომის გამო...,
გვ. 29, ხაზგასმა ჩვენია – **ზ.პ.**

იმაში, რომ ეს. ე.წ. „საბჭოთა სამშობლო“, რომლის ისტორიის (ოფიციალური სახელწოდება – „სსრკ ისტორია“) შესწავლა სავალდებულო იყო მთელი უკიდებგანო საბჭოთა კავშირის მასშტაბით, სხვა არაფერი იყო, თუ არა „დედა-რუსეთის“ ისტორია.

ამ ფონზე სავალალო მდგომარეობა იყო შექმნილი რეალურად მშობლიური ისტორიის სწავლების სფეროში. საქართველოს ისტორია ფაქტობრივად ფაკულტატიური საგნის დონეზე ისწავლებოდა. შედარებისათვის კმარა თუნდაც ის ფაქტი, რომ ე.წ. „სსრკ ისტორია“ (ფაქტობრივად, რუსეთის ათასწლოვანი სახელმწიფოებრივი ისტორია) გადმოცემული იყო ოთხ საკმაოდ სქელტანიან სასკოლო სახელმძღვანელოში, მაშინ როდესაც სამიათასწლოვანი სახელმწიფოებრიობის მქონე საქართველოს (საკუთარი სამშობლოს) ისტორიას ქართველი მოსწავლეები ეუფლებოდნენ მცირე მოცულობის ერთადერთი სახელმძღვანელოს მეშვეობით. ამასთან, თუ „სსრ კავშირის (ანუ რუსეთის) ისტორიას“ გააჩნდა სტაბილური დატვირთვა (თითოეული ტომი ისწავლებოდა ერთი წლის მანძილზე), „საქართველოს ისტორიის“ ერთი სახელმძღვანელოს მასალა გადანაწილებული იყო სამ თუ ოთხ სასწავლო წელზე.

შედეგად რიგითი ქართველი ახალგაზრდა, როგორც წესი, გაცილებით მეტ ცოდნას იღებდა რუსეთის ისტორიაში, ვიდრე საკუთარი სამშობლოს – საქართველოს ისტორიულ წარსულზე. უფრო მეტიც, მას ზუსტად იმდენივე უნდა სცოდნოდა მაგალითად, ცნობილ რუს მოღვაწეთა – კიევისა და მოსკოვის დიდ მთავართა და მეფეთა (იაროსლავ ბრძენის, იური დოლგორუკის, ალექსანდრე ნეველის, დიმიტრი დონელის, პეტრე I-ისა და ა.შ.), თუ სახალხო გმირების (მინინისა და პოჟარსკის და ა.შ., არაფერს ვამბობთ საბჭოთა საზოგადოების კუმირებად მიჩნეულ ე.წ. „გლეხთა ომების“ წინამძღოლებზე: ივანე ბოლოტნიკოვზე, სტეფანე რაზინსა და ემელიან პუგაჩოვზე), რამდენიც მის მოსკოველ და ლენინგრადელ თანატოლებს.

მშობლიური ისტორიის, ეროვნული გმირებისა და ფასეულობების იგნორირება-უგულუბელყოფის პოლიტიკა მყლავნ-

დებოდა იმაშიც, რომ რესპუბლიკებს, ფაქტობრივად, აკრძალული ჰქონდათ თავიანთი ეროვნული მოღვაწეებისათვის პატივის მიგება. რად ღირს თუნდაც ის ფაქტი, რომ საბჭოთა საქართველოში, სადაც თითქმის ყველა ქალაქი და რაიონული ცენტრი მოფენილი იყო „პროლეტარიატის დიდი ბელადის“, სინამდვილეში კი – **მეზობელი სახელმწიფოს (რუსეთის ფედერაციის)** ლიდერის¹ ძეგლებითა და ბიუსტებით, არ იდგა თვით დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ძეგლები.² და ეს მაშინ, როდესაც საბჭოთა პერიოდში ხელი არ უხლიათ სანკტ-პეტერბურგში მდგარი, თვით კომუნისტური კონიუნქტურისათვის სრულიად მიუღებელი „ტირანი“ მეფის – ნიკოლოზ I-ის ძეგლისთვისაც კი. გამოდის, რომ „ექსპლუატატორული კლასებისა“ და მათი ბელადი მეფე-მონარქების მგმობელი კომუნისტური იდეოლოგიის მეზაირახტრე რუსეთს ჰქონდა უფლება ძეგლები დაედგა (ან არ მოეშალა) რუსი მეფე-მთავრებისათვის, ხოლო საქართველოს ეს ეკრძალებოდა.

თუ როგორ ებრძოდა კომუნისტური იდეოლოგია ეროვნულ (განსაკუთრებით არარუსი ხალხების) ისტორიას, მკაფიოდ გამომჟღავნდა XX ს. 70-იანი წლების დამდეგს, როდესაც ქვეყნის უმაღლესი პოლიტიკური ორგანოს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ერთ-ერთმა მაღალჩინოსანმა (შემდგომ მიხეილ გორბაჩოვის „პერესტროიკის“ ცნობილმა „არქიტექტორმა“) ალექსანდრე იაკოვლევმა პირდაპირ „ჯვარს აცვა“ ნაციონალური რესპუბლიკების სამეცნიერო და შემოქმედებითი წრეების ის წარმომადგენლები, რომლებიც, მისი აზრით, გატაცებული იყვნენ წარსულის იდეალიზაციით და ქება-დიდებას

¹ მართალია, ვ. ლენინი 1922 წლის მიწურულიდან ოფიციალურად ახლადშექმნილი (1922 წ. 30 დეკემბერს) სსრ კავშირის მთავრობის მეთაურადაც ითვლებოდა, მაგრამ, როგორც ცნობილია, რეალურად მას, ავადმყოფობის გამო, ამ ფუნქციის შესრულება არ მოუწია.

² საქართველოს დიდი მეფეებიდან ძეგლის დადგმის პატივი ერგოთ მხოლოდ ერეკლე მეორეს (როგორც რუსულ-ქართული მეგობრობის სიმბოლოს) და ვახტანგ გორგასალს – როგორც თბილისის დამაარსებელს.

ასხამდნენ ცალკეულ მეფე-მთავრებს (მათ შორის, დავით აღ-
მაშენებელს, თამარ მეფეს,¹ თემურ-ლენგს და ა.შ.²

ყოველივე ზემოთქმულზე ყურადღების გამახვილება იმი-
ტომ ჩავთვალეთ საჭიროდ, რომ გვეჩვენებინა, თუ რა იდეო-
ლოგიური ბარიერების გადალახვა უწევდათ ქართველ ისტო-
რიკოსებს საბჭოთა პერიოდში და როგორი გამბედაობა სჭირ-
დებოდა მეცნიერს, რომ, ასეთი უმკაცრესი პოლიტიკურ-იდე-
ოლოგიური წნეხის პირობებში, მოეხერხებინა შთამომავლობის
მიერ ეროვნულ გმირებად შერაცხულ ქართველ მეფეთა თუ
სხვა ერისკაცების „დიდთა საქმეთა“ მაღალ პროფესიონალურ
დონეზე ობიექტურად წარმოჩენა და პოპულარიზაცია. ზედმე-
ტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ასეთ ვითარებაში ყველა როდი ბე-
დავდა ხმის ამოღებას, გამოკვეთილად ეროვნულ-პატრიოტუ-
ლი დატვირთვის შემცველი თემების წინ წამოწევასა და პრო-
პაგანდას. ეს მხოლოდ გამონაკლისებს შეეძლოთ.

¹ ამ კუთხით მაღალი რანგის პარტიული „ბოსი“ (სკკპ ცენტრალური
კომიტეტის პროპაგანდის განყოფილების გამგის მოვალეობის შემს-
რულებელი) განსაკუთრებით გაუღიზიანებია მაშინ ჯერ კიდევ
ახალგაზრდა ისტორიკოსის (ამჟამად აკადემიკოსის) როინ მეტრევე-
ლის, ერთი შეხედვით, სრულიად უწყინარ და უპრეტენზიო პუბლიკა-
ციას, რომელშიც ხაზგასმული იყო თამარის განსაკუთრებული პო-
პულარობა, ქართველი ხალხის საყოველთაო სიყვარული და მონი-
წება დიდი მეფისადმი (**რ. მეტრეველი**. ქვეყნის თვალი, მზისა დარი...
(თამარ მეფის სახე ხალხურ შემოქმედებაში). – *ცისკარი*, №4, 1966;
Р. Метрели. Образ царицы Тамары в грузинском народном творчест-
ве. – *Литературная Грузия*, 1970, №8). ამის შესახებ უფრო ვრცლად.
იხ. **ზ. პაპასქირი**. ერთიანი საქართველოს ისტორიის მკვლევარი. –
ქვეყნის სიყვარულში განვლილი წლები. აკადემიკოს როინ მეტრევე-
ლის 75 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული. თბ., 2014, გვ. 155-159.

² **А. Яковлев**. Против антиисторизма. – *Литературная газета*, 15 нояб-
ря 1972 г. (<http://www.ctvr.ru/lentad/2005/10/31/2.htm>). აღსანიშნავია,
რომ ეს ერთგვარი „პროგრამული“ სტატია ოპერატიულად ითარგმნა
და გამოქვეყნდა ქართულადაც. იხ.: **ა. იაკოვლევი**. ანტიისტორიზმის
წინააღმდეგ. – *მნათობი*, №2, 1973, გვ. 3-25.

ერთ-ერთი იმ მცირერიცხოვან ქართველ ისტორიკოსთაგან, ვინც ოდნავადაც არ უშინდებოდა ოფიციალურ კონიუნქტურას და მედგრად იდგა ეროვნული ფასეულობებისა და მშობლიური ისტორიის სადარაჯოზე, დღენიადაც ენეოდა მის პოპულარიზაციას, იყო გამოჩენილი მეცნიერი და მამულიშვილი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნევრ-კორესპონდენტი, პროფესორი **შოთა მესხია**. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოსარჩევია მეცნიერის ნიგნი: „*ძლევაჲ საკვირველი*“, რომლის ხელახალ პუბლიკაციასაც ვთავაზობთ მკითხველს.

შოთა მესხიას ეს ნაშრომი, რომელიც, თამამად შეიძლება ითქვას, წარმოადგენს ქართველთა ყველაზე დიდი გამარჯვების – თანამედროვეთა მიერ ძლევაი საკვირველად აღქმული დიდგორის სახელოვანი ეპოპეის – ჭეშმარიტად პირუთვნელ მატინანეს, პირველად ამ ნახევარი საუკუნის წინ (1965 წელს) გამოიცა და უმაღლვე იქცა სამაგიდო ნიგნად არა მხოლოდ სპეციალისტი ისტორიკოსებისათვის. საზოგადოების ინტერესი იმდენად დიდი აღმოჩნდა, რომ ავტორმა გადანყვიტა მისი ახალი გამოცემის მომზადება. „*დიდგორის ბრძოლის*“ (სწორედ ასე ერქვა 1965 წელს გამოცემულ ნიგნს) ახალი რედაქცია, რომელიც უკვე „*ძლევაჲ საკვირველის*“ სახელწოდებით 1972 წელს გამოვიდა, არ იყო ადრინდელის უბრალო გამეორება. შოთა მესხიამ ამჯერად მკითხველს შესთავაზა სერიოზულად გადამუშავებული და შევსებული ნაშრომი, რომელიც, არსებითად, დასრულებულ მონოგრაფიულ გამოკვლევას წარმოადგენდა.

შოთა მესხიას „*ძლევაჲ საკვირველის*“ გამოსვლა, რომელიც დიდგორის ბრძოლის 850 წლისთავს მიეძღვნა, იმთავითვე გასცდა საკუთრივ ისტორიული მეცნიერების აკადემიურ ჩარჩოებში მოქცეული მოვლენის (თუნდაც საეტაპო) ფარგლებს და ზოგადეროვნული მნიშვნელობის ფაქტად იქცა. ამ მნიშვნელობას ნიგნს სძენდა ის, რომ მასში ყველასთვის გასაგები, პოპულარული ენით განხილული ურთულესი ისტორიოგრაფიული პრობლემების ფონზე, შესაშური პატრიოტული

(თუმცა არა გადამეტებული) პათოსით ნაჩვენები იყო დიდგორზე მოპოვებული ისტორიული გამარჯვების მთელი სიდიადე, დავით აღმაშენებლის საქართველოს წამყვანი როლი და ადგილი კავკასიასა და წინა აზიაში. დასაბამია, რომ უკურნებელი სენით შეპყრობილი მისი ავტორი ისე გარდაიცვალა, რომ თვალის კი ვერ შეავლო თავისი ნაღვანის სასიგნალო ეგზემპლარს და ვერ მოესწრო წიგნის საყოველთაო, ჭეშმარიტად სახალხო აღიარებას. ის ამ ქვეყნიდან 1972 წ. მაისში, შემოქმედებითი გაფურჩქვნის ასაკში – 56 წლისა – წავიდა.

მიუხედავად ხანმოკლე ცხოვრებისა, შოთა მესხიამ ძალიან ბევრი მოასწრო. ის არ იყო უბრალოდ წარმატებული მეცნიერი-ისტორიკოსი – თავისი დროის (XX ს. 40-70-იანი წლების დამდეგი) ქართული საისტორიო სკოლის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული წარმომადგენელი და ლიდერი, რომლის ისტორიოგრაფიული მემკვიდრეობა ფასდაუდებელი შენაძენია არა მხოლოდ საკუთრივ საისტორიო მეცნიერებისათვის, არამედ მას ზოგადეროვნული კულტურული მნიშვნელობაც გააჩნია. ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ შოთა მესხია თავისი მაღალი ინტელექტითა და ერუდიციით, გარეგნული და შინაგანი არისტოკრატიზმით, კაცური კაცობით, მშობლიური ქვეყნისადმი უსაზღვრო სიყვარულითა და მისი ისტორიული მონაპოვრების დაცვისთვის თავგადადებული ზრუნვით, დიდი ზნეობრივი მაგალითი იყო თანამედროვეთათვის.

უაღრესად ფართო იყო შ. მესხიას მეცნიერული ინტერესების წრე. ის არის ავტორი ფუნდამენტური საეტაპო გამოკვლევებისა შუა საუკუნეების საქართველოს ქალაქებსა და საქალაქო წყობაზე, სახელმწიფო წყობის, სამოხელეო სისტემისა და საშინაო პოლიტიკური ცხოვრების საკითხებზე და ა.შ. არაერთი ორიგინალური დაკვირვებითა და პრინციპული ხასიათის მეცნიერული მიგნებებით გამორჩეულია მეცნიერის წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული ხასიათის ნაშრომები. თაობები გაიზარდნენ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოზე, რომლის ავტორები შოთა მესხია და ვიქტორ გუჩუა იყვნენ.

შოთა მესხია იყო პატრიოტი ისტორიკოსი. მისი ყოველი ნაშრომი გამსჭვალულია მშობლიური ქვეყნისა და მისი ისტორიისადმი ამაღლებული სიყვარულით. იგი ყოველთვის აქტიურად იბრძოდა საქართველოს ისტორიის გამყარების ნინაღმდეგ და მედგრად იდგა ეროვნული ფასეულობების სადარაჯოზე. მისი კრიტიკა, დიახაც, იყო „გამოსარჩლებითი“, თუმცა არა „ურაპატრიოტული“. ის წინა პლანზე, პირველ რიგში, მეცნიერულ კეთილსინდისიერებასა და ობიექტურობას აყენებდა. ამ მხრივ, შოთა მესხია დიდი ივანე ჯავახიშვილისა და თავისი უშუალო მასწავლებლის აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას ღირსეული მემკვიდრე იყო.

ყოველივე ეს (რასაკვირველია, მეცნიერის მაღალ ინტელექტთან ერთად) ყველაზე მკაფიოდ გამოვლინდა სწორედ წიგნში „ძლევაჲ საკვირველი“, რომლის ისტორიოგრაფიული მნიშვნელობა ურყევია დღესაც – გამოქვეყნებიდან თითქმის ნახევარი საუკუნის შემდეგ. მაინც რითია გამორჩეული შოთა მესხიას ეს ნაშრომი და რატომაა აქტუალური მისი ხელახალი გამოცემა?

პირველი, რის გამოც დღის წესრიგში დგება ამ წიგნის გამოქვეყნება, რასაკვირველია, არის მასში ასახული მოვლენისა და მთლიანად დავით აღმაშენებლის ეპოქის მასშტაბურობა. დიდი მტკიცება არ სჭირდება იმას, რომ დიდგორის ომში გამარჯვებამ და ამ გამარჯვების უშუალო შედეგმა – თბილისის შემოერთებამ, არა მხოლოდ დააგვირგვინა თითქმის საუკუნე-ნახევრიანი ბრძოლა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შესაქმნელად, არამედ ეს გახდა ერთგვარი ათვლის წერტილი ქართული პოლიტიკური სამყაროს შემდგომი (მანამდე სრულიად უპრეცედენტო) გაძლიერების გზაზე, რომელმაც ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე გადაჭიმული საქართველოს სამეფო აქცია კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის წამყვან სახელმწიფოდ, რომლის ლიდერები საქვეყნოდ აცხადებდნენ თავიანთ ამბიციებს მთლიანად საქრისტიანოს მესვეურობაზე.

დღეს, როდესაც საქართველო, ფაქტობრივად, პირველად ბოლო ხუთი საუკუნის განმავლობაში (თუ არ ჩავთვლით

1918-1921 წლების წარუმატებელ მცდელობას), რეალურად დაადგა სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობის გზას და მსოფლიო თანამეგობრობის საკმაოდ წონად სუბიექტად იქცა, როგორც არასდროს, აქტუალურია ყველას – შინ და გარეთ – შევახსენოთ, თუ როგორ ისტორიულ გამოცდილებაზეა დაფუძნებული თანამედროვე ქართული სახელმწიფო და რატომ აქვს მას პრეტენზია კვლავ მოიპოვოს თავის კუთვნილი ადგილი მსოფლიოს ცივილიზებულ ქვეყნებს შორის. სწორედ ამიტომ საჭირო საქართველოს ისტორიის გმირული ეპოპეის ამსახველი მოვლენებისა და მათი შემოქმედი დიდი მოღვაწეების კიდევ ერთხელ წარმოჩენა და შემდგომი პოპულარიზება.

მეორე გარემოება, რის გამოც უნდა განხორციელდეს „ძლევაჲ საკვირველის“ მორიგი (ფაქტობრივად, – მესამე¹) გამოცემა, არის თვით საკუთრივ შ. მესხიას ნაშრომის მეცნიერული ღირებულება. დიდგორის ბრძოლას არასოდეს მოკლებია მკვლევართა ყურადღება, მაგრამ ამ თემაზე მსჯელობა ძირითადად დავით აღმაშენებლის ეპოქისადმი მიძღვნილ განმაზოგადებელ² ნაშრომებში მიმდინარეობდა და ის საგანგებო, ყოველმხრივი მეცნიერული შესწავლის ობიექტი არ ყოფილა. 1965 წელს გამოცემული შოთა მესხიას „დიდგორის ბრძოლა“ ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული ამ ხარვეზის შევსების პირველი ცდა იყო, რომლის გადამუშავებულ და შევსებულ ვარიანტს, როგორც უკვე აღინიშნა, წარმოადგენს 1972 წელს გამოცემული „ძლევაჲ საკვირველი“.

შოთა მესხიას ზემოაღნიშნულმა პუბლიკაციებმა, რომელიც თვისობრივად ახალი ეტაპი იყო დიდგორის ეპოპეის მეც-

¹ 1986 წელს აღნიშნული ნაშრომი შევიდა შ. მესხიას თხზულებების III ტომში. იხ.: **შ. მესხია**. საისტორიო ძიებანი. ტ. III. თბ., 1986, გვ. 5-139.

² აღსანიშნავია, რომ XX ს. 60-იანი წლებისათვის დავითის ეპოქა არც კი იყო სიღრმისეულად, მონოგრაფიულად დამუშავებული. როგორც ცნობილია, პირველი ასეთი კვლევა ჩაატარა როინ მეტრეველმა, რომლის შედეგები გამოქვეყნდა 1965 წელს. იხ.: **რ. მეტრეველი**. დავით აღმაშენებელი. სახელმწიფოებრივი რეფორმები XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოში. თბ., 1965.

ნიერული შესწავლის სფეროში, ცხოველი ინტერესი გააღვივა საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის ამ უმნიშვნელოვანესი მოვლენისადმი და ახალი იმპულსი შესძინა მის შემდგომ დამუშავებას. ამის ნათელი დადასტურებაა ის, რომ ცნობილმა ისტორიკოსმა სარგის კაკაბაძემ, შ. მესხიას „დიდგორის ბრძოლის“ გამოცემის „ცხელ კვალზე“, სახელდახელოდ გაამზადა საკმაოდ ვრცელი ნაშრომი, რომელიც უკვე მეცნიერის გარდაცვალების (1967 წ.) შემდეგ გამოქვეყნდა.¹ 1973 წელს გამოიცა ქველი ჩხატარაიშვილისა და ივანე შაიშმელაშვილის ერთობლივი ნაშრომი დიდგორის ომზე, რომელშიც ყურადღება გამახვილდა სამხედრო ასპექტებზე.²

ამ ბოლო დროს დიდგორის ომსა და ზოგადად დავით აღმაშენებლის სამხედრო-პოლიტიკურ მოღვაწეობაზე საკმაოდ ამბიციური მონოგრაფია გამოაქვეყნა ანგანსვენებულმა მკვლევარმა სოსო მარგიშვილმა,³ რომელშიც ავტორმა საქართველოს სახელმწიფოს ბრძოლა სელჩუკურ სამყაროსთან XI ს. მიწურულსა და XII ს. I მეოთხედში განიხილა ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პოლიტიკურ-რელიგიური დაპირისპირების ფართო ქრილში და შეეცადა, რამდენადმე ეჭვის ქვეშ დაეყენებინა (ხშირ შემთხვევაში სრულიად უსაფუძვლოდ)⁴ დიდგორის ეპოპეისა და ზოგადად დავით აღმაშენებლის სამხედრო-პოლიტიკური და დიპლომატიური მოღვაწეობის მასშტაბები

¹ **ს. კაკაბაძე.** დიდგორის ომი. თბ., 1982. როგორც აღნიშნავს ნიგნის რედაქტორი იოსებ მეგრელიძე, სარგის კაკაბაძეს თავისი ნაშრომი დაუწერია 1966 წ. ოქტომბერ-დეკემბერში, მისივე „ქართველი ხალხის ისტორიის“ გამოუქვეყნებელი ნაწილის საფუძველზე და დიდგორის მიდამოების დათვალიერება-შესწავლის შედეგად“. იხ. **ს. კაკაბაძე.** დიდგორის ომი, გვ. 5.

² **ქ. ჩხატარაიშვილი, ი. შაიშმელაშვილი.** დიდგორის ბრძოლა. თბ., 1973.

³ **ს. მარგიშვილი.** მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ. ომი სელჯუკთა სამყაროს წინააღმდეგ. თბ., 2006.

⁴ ამის შესახებ იხ.: **ჯ. სამუშია.** რამდენიმე მოსაზრება სოსო მარგიშვილის ნაშრომის შესახებ (რეცენზია). – *მესხეთი*. საისტორიო კრებული. თბილისი-ახალციხე, 2008, გვ. 157-166.

და მნიშვნელობა, ანუ სწორედ ის, რაც ასე ხაზგასმითაა წარმოჩენილი შოთა მესხიას „ძლევაჲ საკვირველში“.

რასაკვირველია, ამ ფორმატის წერილში ძნელია და შეიძლება არცაა აუცილებელი ვრცლად საუბარი შოთა მესხიას „ძლევაჲ საკვირველის“ ღირსებებზე, მაგრამ ჩვენ მაინც შევეცდებით, გამოვყოთ ზოგიერთი ასპექტი, რითაც გამორჩეულია ეს ნაშრომი და რის გამოც მიგვაჩნია მისი ხელახლა გამოცემა (პირველი პუბლიკაციიდან 50 წლის შემდეგაც) მიზანშეწონილად.

დავინწყით პირველივე თავით, რომელშიც მოკლედ, მაგრამ ავტორისათვის ჩვეული სკრუპულოზურობით გაანალიზებულია დიდგორის ომისა და ზოგადად დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ამსახველი საისტორიო წყაროები და პრობლემის ირგვლივ არსებული ისტორიოგრაფიული მემკვიდრეობა. თითქოს რა უნდა იყოს განსაკუთრებული ამ, ერთი შეხედვით, სრულიად უპრეტენზიო წყაროთმცოდნეობით და ისტორიოგრაფიულ ნარატივში, გარდა იმისა, რომ ამგვარი მიმოხილვა პირველად (იმ დროისათვის) გაკეთდა? მაგრამ არ შეიძლება ყურადღება არ მიიქციოს ერთმა ფრიად მნიშვნელოვანმა გარემოებამ – ისტორიოგრაფიულ მიმოხილვაში არ „მოიძებნა“ ადგილი მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების არცერთი იდეოლოგიური ტირადისათვის. და ეს მაშინ, როდესაც ოფიციალურ კონიუნქტურას თითქმის კანონის რანგში ჰქონდა აყვანილი მოთხოვნა, ნებისმიერი კვლევა დაფუძნებული ყოფილიყო ყბადაღებულ „მარქსისტულ-ლენინურ მეთოდოლოგიაზე“ და ეს აუცილებლად ფორმალურადაც უნდა ასახულიყო ნაშრომში.¹

¹ მაგალითად, ყველა დისერტანტი (პოლიტიკისა და იდეოლოგიისაგან აბსოლუტურად დაშორებულ დარგებშიც კი) უბრალოდ ვალდებული იყო თავისი საკვალიფიკაციო ნაშრომის შესავალ ნაწილში საგანგებოდ მიეთითებინა, რომ ნაშრომის მეთოდოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენდა მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა (კარლ მარქსის, ფრიდრიხ ენგელსის, ვლადიმერ ლენინის) თხზულებები, ხოლო ნაშრომისთვის დართული ბიბლიოგრაფია აუცილებლად უნდა დაეწყო რუბრიკით: „მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა შრომები“, რო-

შოთა მესხიამ სწორედ ამ კონიუნქტურული მოთხოვნის იგნორირება მოახდინა და არ ჩათვალა საჭიროდ „*ძღვევაჲ საკვირველისთვის*“ დართული ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა „შეეფუთა“ მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების იდეოლოგიური „მითითებებით“. თუმცა მეცნიერს მაინც მოუხდა გარკვეულწილად „ვალის მოხდა“ ოფიციალური კონიუნქტურისათვის, მაგრამ ეს მან ძალზე ოსტატურად და დიპლომატიურად გააკეთა. ნაშრომის ძირითად ნაწილში – იქ სადაც ჯვაროსნული ლაშქრობების დამპყრობლურ არსზე და აღმოსავლეთში მათი ქმედებების ნეგატიურ მხარეებზეა მსჯელობა – მოყვანილია კარლ მარქსის სიტყვები იმის შესახებ, თუ როგორ „გააშმაგა აღმოსავლეთის მთელი მაჰმადიანური მოსახლეობა“ ევროპელთა მიერ იერუსალიმის აღებისას გამოჩენილმა სისასტიკემ.¹ ეს ციტატა მოტანილია კ. მარქსის „ქრონოლოგიური ჩანაწერებიდან“, ² რომელიც წარმოადგენს მარქსიზმის ფუძემდებლის ერთგვარ კონსპექტს ისტორიაში და მას ფაქტობრივად არა აქვს იდეოლოგიური დატვირთვა. თანაც, დასკვნა იმის შესახებ, რომ ევროპელი ჯვაროსნები სულაც არ იყვნენ „უცოდველი კრავები“ და რომ ისინი აღმოსავლეთში ნამდვილად არ მოსულან მხოლოდ „ქრისტეს საფლავისა“ და სხვა

მელშიც ჩამოთვლილი იყო მათი ცალკეული ნაშრომები. ეს ასე იყო მთელი საბჭოთა პერიოდის განმავლობაში, თვით „პერესტროიკის“ წლებშიც (მაგალითისათვის იხ.: **Б. А. Семеновкер.** Библиографические памятники Византии. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора педагогических наук. М., 1989, გვ. 9 (<http://tekhnosfera.com/view/436866/a#?page=14>).

¹ **შ. მესხია.** ძღვევაჲ საკვირველი. თბ., 1972, გვ. 72.

² *«Злодеяния крестоносцев. На 3-й день гарнизон крепости сдался под условием свободного отступления, за что войско должно было быть вознаграждено новой резней жителей; поведение крестоносцев в Иерусалиме привело в ярость все магометанское население Востока...».* **К. Маркс.** Хронологические выписки. – *Архив Маркса и Энгельса*, т. V. Под редакцией **В. Адоратского.** М., 1938, გვ. 125, ხაზგასმა ჩვენია – **ზ.პ.**

„წმინდა ადგილთა“ „უნმინდურთაგან“ გასათავისუფლებლად (სწორედ ამ დებულების შესამაგრებლად მოჰყავს შ. მესხიას მარქსიზმის თეორეტიკოსის ციტატა), ისტორიოგრაფიაში ისედაც საკმაოდ მყარადაა დამკვიდრებული და, რომ არა არსებული კონიუნქტურა, კ. მარქსის (თუნდაც ყოველგვარი იდეოლოგიური შტამპებისაგან დაცლილი) ციტატის (რომელშიც მხოლოდ ფაქტის კონსტატაცია იყო და სხვა არაფერი) „მიბმა“ ამ დასკვნასთან სულაც არ იქნებოდა აუცილებელი.

და მაინც, ის ფაქტი, რომ „*ძლევაჲ საკვირველში*“ მხოლოდ ერთხელაა ნახსენები მარქსიზმის კლასიკოსი და ისიც ასეთ ქრესტომათიულ კონტექსტში ნათლად აჩვენებს მისი ავტორის მაქსიმალურ დისტანცირებას მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიისაგან (სხვათა შორის, ეს ჩანს შოთა მესხიას სხვა ნაშრომებშიც). აი, ეს არის მთავარი ამ შემთხვევაში.

სანამ დავასრულებდეთ საუბარს „*ძლევაჲ საკვირველის*“ წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული ნაწილის ირგვლივ, არ შეგვიძლია გვერდი ავუაროთ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების ერთი პასაჟის შ. მესხიასეულ ინტერპრეტაციას, რომელსაც ვხვდებით უკვე ძირითად ნაწილში. მხედველობაში გვაქვს ფრაგმენტი, სადაც „*ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისის*“ ავტორი წერს: „...რამეთუ **გლეხთა იხილემ-ცა**, ოდეს არაბთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყუედ. და სხუათა გოლიათთათჳს რადლა რამცა გჳნდოდა თქმად“.¹ შ. მესხიას ეს ფრაგმენტი შემდეგნაირად ესმის: „**გლეხებმაც კი ნახეს, როცა ქართველ მოლაშქრეებს არაბთა მეფეები მოჰყავდათ ტყვედ, ხოლო ტყვედ წამოყვანილ სხვა გოლიათებზე სიტყვის თქმა რაღა საჭიროაო**“.² თითქოს ყველაფერი გარკვეულია და შ. მესხიას ინტერპრეტაცია ორიგინალის ადექვატურია.

მაგრამ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ამ ცნობის

¹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისის. – ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყაუხჩიშვილის** მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 341-342, ხაზგასმა ჩვენია – **ზ.პ.**

² შ. მესხია. ძლევაჲ საკვირველი, გვ. 115, ხაზგასმა ჩვენია – **ზ.პ.**

სხვანაირი გაგებაც არსებობს. აკად. მზექალა შანიძემ მოახდინა ტექსტის ერთგვარი კორექტირება, რის შედეგადაც მივიღეთ აკად. ს. ყაუხჩიშვილისაგან (რომლის გამოცემითაც ხელმძღვანელობდა შ. მესხია) განსხვავებული რედაქცია: „**რამეთუ გლეხთა, – იხილემცა, ოდეს – არაბთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყუედ; და სხუათა გოლიათათჳს რადლა რაჲმცა გჳნდოდა თქუმად!**“¹

შედეგად, ეს პასაჟი მ. შანიძემ ისე გაიგო, რომ **გლეხებმა კი არ იხილეს**, თუ როგორ მოჰყავდათ (სხვებს) „**არაბთა მეფენი ... ტყუედ**“, არამედ **თვით გლეხებს მოჰყავდათ** დატყვევებული მეფეები. სწორედ ასეა წარმოდგენილი ეს პასაჟი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების რუსულ (**«*Видел бы ты, как крестьяне вели пленных арабских царей; а о других богатырях и нет нужды говорить что-лиси!*»**)² და ინგლისურ (***You should have seen how peasants were driving the captured Arabian kings, how could you tell now that they had been great fighters***) თარგმანებში.³ მ. შანიძის ამ წაკითხვას თითქოს ამართლებს ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელიც ასევე წერს: „**არამედ გეხილამცა ოდეს არაბთა და სპარსთა მთავარნი. ჩუენთა გლეხთა მოჰყვანდათ წინაშე დავით მეფისა**“⁴

მიუხედავად ასეთი სერიოზული არგუმენტისა, როგორცაა ვახუშტის ვერსია, ზოგადი კონტექსტიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, ამ ცნობის შ. მესხიასეული წაკითხვა უფრო მარ-

¹ *ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. – ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი. თბ., 2008, გვ. 325, ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ.*

² *Жизнь царя царей Давида. – Картлис цховреба. Главный редактор Р. Метревели. Тб., 2008, გვ. 192, ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ. თარგმანი შესრულებულია თვით მ. შანიძის მიერ.*

³ *The Life of David, King of Kings. – Kartlis Tskhovreba. Editor in Chief R. Metreveli. Tbilisi, 2014, გვ. 181, ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ.*

⁴ *ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ., 1973, გვ. 160.*

თებული და ლოგიკურია. ჩვენი აზრითაც, მემატიანეს იმის თქმა სურდა, რომ დატყვევებული (ქართული ჯარის მიერ) არაბთა მეფეები თვით გლეხებმაც კი საკუთარი თვალთ იხილეს. აბა რა დასაჯერებელია, რომ უბრალო გლეხ მოლაშქრეებს (იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ისინი ნამდვილად მონაწილეობდნენ დიდგორის ბრძოლაში, რაც რამდენადმე სათუთა¹) დატყვევებინათ არა რომელიმე ერთი წარჩინებულთაგანი, არამედ ზოგადად მონინალმდეგის მთელი სამხედრო ელიტა – „არაბთა მეფეები“ (ვახუშტისეული „არაბთა და სპარსთა მთავარნი“).

გაცილებით უფრო ადვილად წარმოსადგენია, რომ აქ ჩვენ საქმე გვქონდეს საქართველოს ხელისუფლების ერთგვარ „პიარ-აქციასთან“, რომლის მიზანი იყო მთელ ქვეყანას – სამეფოს ყველა მოსახლეს – გაეგო, თუ რა დიდი გამარჯვება იქნა მოპოვებული დიდგორზე (დაახლოებით ისეთ ღონისძიებასთან, როგორც სტალინმა მოაწყო 1944 წ. 17 ივლისს, როდესაც მოსკოვის ქუჩებში ჩამოატარეს 57 ათასამდე დატყვევებული გერმანელი ოფიცერი და ჯარისკაცი).²

უალრესად საინტერესო და საყურადღებოა შოთა მესხიას დაკვირვებები ერთიანი ქართული სახელმწიფოს სამინაო და საგარეო პოლიტიკურ მდგომარეობაზე ბაგრატ III-იდან დავით აღმაშენებლამდე. ავტორი სავსებით სწორად აღნიშ-

¹ დავითის ისტორიკოსის ამ ცნობაზე დაყრდნობით, მკვლევართა ერთი ნაწილი თვლის, რომ არაბი მეფეები გლეხთა ტყვეები იყვნენ. (**ან. ჯაფარიძე**. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია. ტ. III. თბ., 2013, გვ. 754). უფრო მეტიც, ეს ცნობა მიჩნეულია იმის დასტურად, რომ დავით აღმაშენებლის ეპოქაში გლეხობას მოლაშქრეობა ევალებოდა (იხ.: **გ. მელიქიშვილი**. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1973, გვ. 74; **მ. წურნუშია**. შუა საუკუნეების ქართული ლაშქარი (900-1700). ორგანიზაცია, ტაქტიკა, შეიარაღება ისტორიის დოქტორის (PhD) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბ., 2014, გვ. 33).

² «*Большой вальс*» *Иосифа Сталина: Шествие побежденных в Москве* (<http://www.m24.ru/articles/46603>).

ნავს, რომ მას შემდეგ, რაც ბაგრატ III-მ თავისი ხელისუფლების ქვეშ მოაქცია ძირითადი ქართული რეგიონები და იმერ-ამერი (ბიზანტიის მიერ მიტაცებული იმიერტაოსა და თბილისის საამიროს ტერიტორიის გამოკლებით) ერთიან სახელმწიფოდ შეკრა, სამეფო კარს ბიზანტიასთან ურთიერთობის გადასინჯვისათვის უნდა ეზრუნა – იმპერიას „უნდა ეგრძნო საქართველოს სიძლიერე, ერთხელ და სამუდამოდ ელიარებინა მისი სუვერენობა და თანასწორობა“.¹

ასევე სწორ შეფასებას აძლევს მეცნიერი გიორგი I-ის – ბაგრატ მესამის „მგზნებარე, მაგრამ წარუმატებელი მემკვიდრის“ ნაბიჯებს ამ მიმართულებით და მიუხედავად განცდილი მარცხისა, სულაც არ თვლის მის ქმედებებს გაუმართლებელ ავანტიურად. შ. მესხიას დასკვნით, გიორგი I-ის თავგანწირვას ამოდ არ ჩაუვლია, „იმპერიამ ნათლად დაინახა, რომ საქართველოს სახით მის მეზობლად იზრდებოდა ძლიერი, არა მარტო თანატოლობისათვის, არამედ პირველობისათვის მებრძოლი სახელმწიფო“.²

ამიტომაც იყო, რომ კონსტანტინოპოლმა კიდევ უფრო მკვეთრი ნაბიჯები გადადგა მზარდი ქართული სახელმწიფოს შემდგომი გაძლიერების შესაჩერებლად და იმპერიის კონტროლიდან გამოსული ბაგრატ IV-ის მორჩილებაში მოსაყვანად. მაგრამ ბიზანტიის ხელისუფლების თითქმის 20-წლიანმა პერმანენტულმა მცდელობებმა, მაქსიმალურად შეეზღუდა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს სუვერენიტეტი და ქუთაისის ტახტი მთლიანად იმპერიული პოლიტიკის ფარვატერში მოექცია, კონსტანტინოპოლს სასურველი შედეგი ვერ მოუტანა. ეს ბრძოლა, პრინციპში, ბაგრატ IV-ის წარმატებით დამთავრდა. საიმპერატორო კარი იძულებული გახდა სევასტოსის პატივში აყვანილი საქართველოს მეფე ფაქტობრივად თანასწორ პარტნიორად და მოკავშირედ ელიარებინა, რაც დინასტიური ქორწინებითაც იქნა განმტკიცებული.

¹ შ. მესხია. ძლევამ საკვირველი, გვ. 23.

² იქვე.

დავით აღმაშენებლის რეფორმების ანალიზისას ყურადღებას იპყრობს შ. მესხიას მსჯელობა ახალი სამოხელეო ინსტიტუტის – „მოსაკარგავეობისა“ და „მოსაკარგავე აზნაურების“ როლსა და ადგილზე ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერების საქმეში, რომელიც გადამწყვეტი ფაქტორი აღმოჩნდა საქართველოს სახელმწიფოს აღმავლობის პროცესში. მეცნიერის აზრით, „საკარგავი“ მეფის მიერ განსაგებლად, სამართავად გაცემულ ტერიტორიას, ქვეყანას ენოდებოდა, „მოსაკარგავე“ კიდეც მეფის მიერ ამა თუ იმ ტერიტორიის, ქვეყნის მხოლოდ განმგებლად, მმართველად დანიშნულ მოხელეს“, რომელიც „მთლიანად დამოკიდებული იყო სამეფო ხელისუფლებაზე“ და გასამრჯელოს ფულადი სარგოს სახით სამეფო ხაზინიდან იღებდა.¹

სამეფო ხელისუფლების ცენტრალიზაციის გზაზე მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო ვაზირის სახელოს შემოღება. აღნიშნავს რა, რომ ამ ტიპის ინსტიტუცია ფუნქციონირებდა „იმდროინდელი აღმოსავლეთის დიდ სახელმწიფოებშიც“, შ. მესხია ყურადღებას ამახვილებს იმ თავისებურებაზე, რომელიც პრინციპულად განასხვავებდა საქართველოს სამეფოს ვაზირს მეზობელი „ქვეყნების ამავე სახელწოდების ხელისუფალთაგან“. ეს განსხვავება გამომდინარეობდა იქიდან, რომ საქართველოში ვაზირი, „როგორც საეკლესიო ხელისუფალი

¹ შ. მესხია. ძლევა საკვირველი, გვ. 31. შოთა მესხიას ეს დასკვნა და ზოგადად „საკარგავის“ ინსტიტუტის შესახებ „ძლევა საკვირველიში“ მოცემული ანალიზი ეფუძნება მეცნიერის გამოკვლევას, რომელიც მოხსენების სახით წაკითხულ იქნა 1966 წელს თსუ საქართველოს ისტორიის კათედრის სამეცნიერო სესიაზე, ხოლო მოგვიანებით გამოქვეყნდა XII საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხებისადმი მიძღვნილ კრებულში (იხ.: შ. მესხია. XI-XIII სს. საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილების ისტორიიდან. საკარგავის მნიშვნელობისათვის. – XII საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 125. თბ., 1968, გვ. 171-210. იგივე პუბლიკაცია იხ. აგრეთვე წგნ.: შ. მესხია. საისტორიო ძიებანი. ტ. I. თბ., 1982, გვ. 324-374).

(ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი), უმემკვიდრო იყო და საკუთარი სამემკვიდრო ქონების, „მამულის“ უქონელიც“. ამდენად, „სამამულო“ ე. ი. სამემკვიდრო ვერ იქნებოდა მისი თანამდებობაც“. აღნიშნული გარემოების გამო „ვაზირის თანამდებობისათვის უცხო იყო ყველა სხვა თანამდებობისათვის (სახელოსათვის) ასე დამახასიათებელი... მემკვიდრეობითობა... სამეფო კარის ამა თუ იმ მაღალი თანამდებობის მემკვიდრეობით გადაცემის შესაძლებლობა“.¹

არანაკლებ საყურადღებოა შ. მესხიას მსჯელობა სახელმწიფო მმართველობის სხვა ინსტიტუციების (მანდატურთუხუცესის, ამირსპასალარის, მეჭურჭლეთუხუცესის სახელოების) ირგვლივ. დამაჯერებელია მეცნიერის აზრი, რომ ამ სახელოებისა და ზოგადად „სრულყოფილი ცენტრალური სამოხელეო აპარატის“ ფორმირება ძირითადად სწორედ დავით აღმაშენებლის სახელს უკავშირდება.²

შოთა მესხიამ საგანგებოდ გამოყო დავით აღმაშენებლის რეფორმატორული მოღვაწეობის კიდევ ერთი უმნიშვნელოვანესი უბანი – სამხედრო სფერო, რომლის ცენტრალურ ღონისძიებას წარმოადგენს სამხრეთ რუსეთის სტეპებიდან მომთაბარე ყივჩაყთა საქართველოში გადმოსახლება და მათგან მუდმივი ცხენოსანი ჯარის შექმნა. ის ყურადღებას ამახვილებს თავისი მასშტაბურობით იმდროისათვის თითქმის უპრეცედენტო აქციის დიპლომატიურ უზრუნველყოფაზე და სწორად შენიშნავს, რომ საქართველოს სამეფო კარს ამ გრანდიოზული ჩანაფიქრის განხორციელებისათვის დიპლომატიური სამზადისი დიდი ხნით ადრე უნდა დაეწყო.

¹ შ. მესხია. ძლევაჲ საკვირველი, გვ. 33-34.

² აქვე არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ ამ კუთხით „ძლევაჲ საკვირველში“ წარმოდგენილი მსჯელობა და დასკვნები არის ერთგვარი ანოტაცია შ. მესხიას უკანასკნელი ფუნდამენტური მონოგრაფიისა, რომელიც მისი გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა და დღემდე რჩება საეტაპო გამოკვლევად XII საუკუნის საქართველოს სახელმწიფო მმართველობის სისტემაზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში. იხ.: შ. მესხია. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში. თბ., 1979.

ყივჩაყთა საქართველოში გადმოსახლების დიპლომატიურ ასპექტებთან დაკავშირებით ცხოველი ინტერესი გამოიწვია შოთა მესხიას საკმაოდ მახვილგონივრულმა ჰიპოთეზამ, რომლის მიხედვით მკვლევარი, XVII ს. ცნობილი საეკლესიო მოღვაწის პავლე ალუბოელის ცნობაზე¹ დაყრდნობით, დასაშვებად მიიჩნევდა საქართველოს სამეფო კარის გარკვეულ დიპლომატიურ კონსულტაციებს (ყივჩაყეთში წარგზავნილი „კაცნი სარწმუნონის“ მეშვეობით) კიევის დიდ მთავარ ვლადიმირ მონომახთან (1113-1125).

მიუხედავად იმისა, რომ შ. მესხიას ამ თვალსაზრისს² მოჰყვა კრიტიკული გამოხმაურება ცალკეული მკვლევრების (ი. ცინცაძე,³ ნ. ნაკაშიძე⁴) მხრიდან, ისტორიოგრაფიაში მას მხარ-

¹ ამ ცნობის თანახმად, თითქოს დავით აღმაშენებლისათვის სამხედრო ძალა გამოუგზავნიათ კიევის რუსეთიდან და საქართველოს მეფეს ამ ძალის დახმარებით განუდევნია თავისი ქვეყნიდან სარკინოზები (იხ.: **ნ. ასათიანი**, მასალები XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის. „საქართველოს აღწერილობა“ შედგენილი პავლე ალუბოელის მიერ. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო **ნ. ასათიანმა**, თბ., 1973, გვ. 73).

² აღსანიშნავია, რომ ეს თემა პირველად ნ. ასათიანმა წამოსწია (იხ.: **ნ. ასათიანი**, ახალი ცნობები რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობების ისტორიიდან. – *საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული უმაღლესი და საშუალო განათლების სახელმწიფო კომიტეტის სამეცნიერო-მეთოდური საბჭოს ისტორიის სექციის სამეცნიერო სესიის თეზისები*. თბ., 1965).

³ **ი. ცინცაძე**, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიისათვის. – *მაცნე*, №5. თბ., 1968, გვ. 211-214. ი. ცინცაძის კრიტიკას შ. მესხიამ უპასუხა სპეციალური წერილით, რომელშიც მან მოიყვანა ახალი არგუმენტები თავისი ჰიპოთეზის გასამყარებლად (იხ.: **შ. მესხია**, შენიშვნები ძველი რუსეთისა და საქართველოს ისტორიიდან /პროფ. იასე ცინცაძის წერილის გამო/. – *მნათობი*, №1. თბ., 1970, გვ. 143-149).

⁴ **Н. Т. Накашидзе**, Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века. Тб., 1968, გვ. 206.

დამჭერებიც არ მოჰკლებია.¹ ოფიციალურ ქუთაისსა და კიევს შორის ამგვარი დიპლომატიური კონტაქტების შესაძლო არსებობის ერთ-ერთ მთავარ არგუმენტად (რომელზეც საგანგებოდ მიუთითებდა შ. მესხიაც), მიჩნეულია ის ფაქტი, რომ ძველ რუსეთში საკმაოდ კარგად იყვნენ ინფორმირებულნი, თუ რომელ ქვეყანას შეაფარეს თავი ვლადიმირ მონომახის მიერ დევნილმა ყივჩაყებმა. ამის ნათელი დადასტურებაა ვოლინელი მემატიანის ცნობა ვლადიმირ მონომახის მიერ ყივჩაყთა ერთ-ერთი ურდოს მეთაურის ოტროკის (იგივე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისეული ათრაქა შარალანის ძე) განდევნის შესახებ საქართველოში («...во Обезы, за Желъзные врата»).

ვფიქრობთ, ასევე შეუვალა ყივჩაყებთან დაკავშირებული სხვა პრობლემური საკითხების შ. მესხიასეული ხედვა. პირველ რიგში, მხედველობაში გვაქვს ყივჩაყთა განსახლების

¹ **Н. Ш. Асатиани.** Страницы истории русско-грузинских взаимоотношений. – *Литературная Грузия*, №8, 1975, გვ. 78; **რ. მეტრეველი.** საქართველოს სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობები XI საუკუნის მინურულსა და XII საუკუნის I მეოთხედში. დავით აღმაშენებლის დიპლომატია. – *ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები*, ტ. I. თბ., 1998, გვ. 265-267; **Р. В. Метревели.** Внешняя политика Грузии в средние века XII век. *Некоторые вопросы внешней политики Грузии в средние века*. Тб., 1995, გვ. 6-7; **R. Metreveli.** Foreign Policy of Georgia in the Middle Ages. *12th Century*. Tbilisi, 1997, გვ. 6; **З. В. Папаскири.** У истоков грузино-русских политических взаимоотношений. Тб., 1982, გვ. 103-105.

² გალიჩ-ვოლინის მათიანე – XIII ს. ძველი რუსული საისტორიო თხზულება, რომელშიც გადმოცემულია ამ სამთავროს ისტორია XIII საუკუნეში, შესულია იპატის ნუსხის სახელით ცნობილ მათიანეში (*Полное собрание русских летописей – ПСРЛ*. Том 2. Ипатьевская летопись. Издание второе. С.-Петербург, 1908). ამჟამად ჩვენ ვსარგებლობთ ამ მათიანის უახლესი გამოცემით (იხ.: *Галицко-Волынская летопись*. Подготовка текста, перевод и комментарий **О. П. Лихачевой**. – *Памятники литературы Древней Руси: XIII век*. М., 1981, გვ. 236).

ადგილმდებარეობის საკითხი. მკვლევარმა განავითარა აკად. ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც „იმეერ-კავკასიითგან გადმოყვანილი“ ყივჩაყები საქართველოს სამეფო კარს „გარეშე მტრის, სელჩუკიანი თურქების, შემოსევების წყალობით“ მოსახლეობისაგან დაცლილ ქართლში უნდა ჩაესახლებინა.¹ ამასთან, შ. მესხიამ კატეგორიულად მიუღებლად მიიჩნია ცნობილი სომეხი მეცნიერის აკად. სურენ ერემიანისა და ქველი ჩხატარაიშვილის მოსაზრება ყივჩაყთა სომხეთის ტერიტორიაზე განსახლების თაობაზე.²

მეცნიერის აზრით, სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე, დავით აღმაშენებელს ყივჩაყები იქ უნდა ჩაესახლებინა, სადაც მათი გაქართველების უკეთესი პირობები იქნებოდა, ასეთ რაიონებად კი შ. მესხიამ მიიჩნია შიდა და ქვემო ქართლი, და არა სომხეთის ტერიტორია, რომელიც ყივჩაყთა „არმენიზაციას“ უფრო შეუწყობდა ხელს, ვიდრე მათ გაქართველებას. რაც შეეხება ს. ერემიანისა და ქ. ჩხატარაიშვილის მიერ მოხმობილ სომხურ ეპიგრაფიკულ მასალას (რომლითაც ისინი ასაბუთებდნენ ყივჩაყთა მოსახლეობას სომხეთში), ის შ. მესხიას სავსებით არგუმენტირებულად „ახალ (XIII-XIV საუკუნეებში ჩამოსახლებულ) ყივჩაყთა“ ნაკვალევად მიაჩნია.³

არანაკლებ პრინციპულია შ. მესხიას მიერ ს. ერემიანის მხრიდან ყივჩაყთა როლის გაზვიადების მცდელობის⁴ კრიტი-

¹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, წ. II. – თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. II. თბ., 1983, გვ. 209.

² **С. Т. Еремян.** Юрий Боголюбский в армянских и грузинских источниках. – *Научные труды Ереванского государственного университета*, т. XXIII. Ереван, 1946, გვ. 393-394; **С. Т. Еремян.** Агарцинская надпись 1184 г. – *Исследования по истории культуры народов Востока*. Сборник в честь акад. **И. А. Орбели.** М.-Л., 1960, გვ. 85-86; **ქ. ჩხატარაიშვილი.** უცხოელები XII ს-ის საქართველოს ლაშქარში. – *საქართველო რუსთაველის ხანაში.* თბ., 1966, გვ. 170-173.

³ **შ. მესხია.** ძლევამ საკვირველი..., გვ. 40-43.

⁴ **С. Т. Еремян.** Юрий Боголюбский..., გვ. 391.

კაც. ამასთან, მეცნიერი სულაც არ უარყოფს, რომ ყივჩაყე-ბისაგან შემდგარმა ჯარმა მნიშვნელოვნად გაზარდა საქართველოს სახელმწიფოს სამხედრო პოტენციალი, თუმცა, მისი აზრით, ის ფაქტი, რომ დიდგორის ომში, როდესაც, ფაქტობრივად, ქვეყნის ბედ-იღბალი წყდებოდა, მან 40000 ყივჩაყიდან ბრძოლის ველზე მხოლოდ 15 ათასი მეომარი გამოიყვანა, აშკარად იმაზე მეტყველებს, რომ დავითის საქართველოს მიერ მოპოვებული სამხედრო წარმატებების მთავარი შემოქმედი საკუთრივ ქართული ჯარი იყო.

სამხედრო რეფორმასთან დაკავშირებით არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ შ. მესხიას კიდევ ერთ უაღრესად საყურადღებო მიგნებას. მხედველობაში გვაქვს მეცნიერის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ, ერთ-ერთ მთავარ ფაქტორად, რამაც გადააწყვეტინა დავით აღმაშენებელს ყივჩაყთა გადმოსახლება და მათგან ჯარის შევსება, იყო მატერიალური დოვლათის მთავარი შემქმნელი მასის – გლეხთა – მიწისაგან არ მოწყვეტა და გლეხური მეურნეობის გაძლიერება, რაც ქვეყნის ეკონომიკური აღმასვლის სანინდარი იქნებოდა.¹

ზემოთ უკვე ნაწილობრივ შევეხეთ შოთა მესხიას დაკვირვებებს საქართველოს სახელმწიფოს საგარეოპოლიტიკურ მდგომარეობაზე XI – XII ს. დამდეგს. ეს თემატიკა განსაკუთრებით რელიეფურადაა გაშუქებული პარაგრაფში: „საქართველოს საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა დიდგორის ბრძოლის წინ“, რომელშიც მკაფიოდაა ნაჩვენები საქართველოს სახელმწიფოს საგარეოპოლიტიკური აქტიურობის მასშტაბები, მისი როლი და ადგილი საერთაშორისო პოლიტიკაში.

ამ კუთხით, პირველ რიგში, უნდა გამოვყოთ საქართველო-ჯვაროსნების ურთიერთობების ანალიზი. შ. მესხიამ სავსებით დამაჯერებლად აჩვენა, რომ საქართველოს სახელმწიფო ევროპელი ჯვაროსნების თვალში განიხილებოდა როგორც მთავარი მოკავშირე თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ „საღვთო ომში“. ყოველგვარი დაეჭვების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ

¹ შ. მესხია. ძლევაჲ საკვირველი, გვ. 38.

შ. მესხიას მიერ ამ დასკვნის შესამაგრებლად მოტანილი მასალები მთელი დამაჯერებლობით აჩვენებენ, რომ საქართველო და მისი სწორუპოვარი ლიდერი ჯვაროსნული კამპანიის აქტიურ სუბიექტებს წარმოადგენდნენ და რომ სელჩუკების წინააღმდეგ დავით აღმაშენებლის სამხედრო-პოლიტიკურ მასშტაბურ აქციებს მნიშვნელოვანი კორექტივები შეჰქონდა დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის გლობალურ დაპირისპირებაში, რომელსაც ჯვაროსნულმა ლაშქრობებმა დაუდეს სათავე.¹

ჩვენ ამას საგანგებოდ ვუსვამთ ხაზს იმის გამოც, რომ ბოლო დროს ადგილი აქვს სრულიად გაუგებარ და, ჩვენი აზრით, აბსოლუტურად დაუსაბუთებელ მცდელობას, გადაისინჯოს შ. მესხიას ეს დასკვნა, რომელიც საყოველთაოდ გაზიარებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში.² ამგვარი მცდელობა

¹ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოს როლსა და ადგილზე ჯვაროსანთა და თურქ-სელჩუკთა დაპირისპირებაში მანამდე ყურადღება გაამახვილეს ზურაბ ავალიშვილმა, რომლის ნაშრომი (**ზ. ავალიშვილი**. ჯვაროსანთა დროიდან. ოთხი ისტორიული ნარკვევი. პარიზი, 1929, გვ. 13-73) ერთგვარად საეტაპო იყო ამ მიმართულებით და აკად. სიმონ ჯანაშიამ (შესაბამისი მასალა წარმოდგენილია ს. ჯანაშიას მიერ საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოსათვის დაწერილ პარაგრაფში: „ქართული ფეოდალური მონარქია XII საუკუნეში“. იხ.: **ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია**. საქართველოს ისტორია. ნაწ. I. *უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე*. სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის უფროსი კლასებისათვის. მეორე, შესწორებულ-შევსებული გამოცემა. თბ., 1946, გვ. 224-225; **ს. ჯანაშია**. შრომები. ტ. V. თბ., 1987, გვ. 162-164). შ. მესხიამ განავითარა, შეავსო და დასრულებული სახე მისცა მის წინამორბედთა შეხედულებებს.

² **ვ. კოპალიანი**. საქართველოს ურთიერთობა ჯვაროსნებთან და ბიზანტიასთან XI-XII სს. მიჯნაზე. – *XII საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები*, თსუ შრომები, ტ. 125. თბ., 1968, გვ. 83-121; **მ. ლორთქიფანიძე**. საქართველო XI ს. ბოლოს და XII ს. პირველ მეოთხედში. დავით IV აღმაშენებელი. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. ტ. III. თბ., 1979, გვ. 248-249; **შ. ბადრიძე**. საქართველო და ჯვაროსნები. თბ., 1973, გვ. 12-21; **რ. მეტრეველი**. ჯვაროსნული

მოცემულია ს. მარგიშვილის ზემოთ ნახსენებ მონოგრაფიაში, რომელშიც ავტორი არათუ გამოორიცხავს საქართველო-ჯვაროსნებს შორის „პოლიტიკურ თანამშრომლობას“ დავით აღმაშენებლის ეპოქაში, არამედ საერთოდ ფიქრობს, რომ იმუამად რაიმე პარტნიორობა-მოკავშირეობისათვის „*პოლიტიკური მოტივაცია (და პოლიტიკური ნება)*“ უბრალოდ არ არსებობდა.¹ ნერილის ფორმატიდან გამომდინარე, ჩვენ ამჯერად მოკლებული ვართ შესაძლებლობას წარმოვადგინოთ ამ ძირშივე მცდარი დებულების ამომწურავი კრიტიკა, მაგრამ მცირე შენიშვნას მაინც გავაკეთებთ.

ს. მარგიშვილის, უდავოდ ნიჭიერი და ერუდირებული მკვლევრის (ძალზე სანყენია მისი უდროო გარდაცვალება) მთავარი შეცდომა იმაში მდგომარეობს, რომ მას ამ კონკრეტულ შემთხვევაში პარტნიორობა-მოკავშირეობა ვერ წარმოუდგენია შესაბამისი დოკუმენტური დადასტურების გარეშე. ის ფაქტი, რომ საქართველოს სახელმწიფოს ევროპელ ჯვაროსნებთან არ ჰქონდა გაფორმებული ორმხრივი, ასე ვთქვათ, „ჩარჩო ხელშეკრულება“ (ყოველ შემთხვევაში ამგვარი დოკუმენტი არ შემოგვრჩა), სულაც არ გამოორიცხავს სელჩუკთა წინააღმდეგ მებრძოლ ამ ორ სუბიექტს შორის დიპლომატიურ და სამხედრო თანამშრომლობას.

განა ძალზე მიაბიტური არ იქნება იმის დაშვება, რომ სელჩუკთა წინააღმდეგობის აღიარებულმა ლიდერმა ნეჯმ ად დინ ილ-ლაზიმ, რომელმაც ჯვაროსნებთან ომებში „დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა, როგორც უნარიანმა მხედართმთავარმა და საკმაოდ დიდ წარმატებებსაც მიაღწია“,² ყველაფერი მი-

ომები და საქართველოს სამეფო. – *სამეცნიერო პარადიგმები*. თბ., 2010, გვ. 388-416; **R. Metreveli**. Les relations de la Georgie avec la Byzance et les croises au XII-ieme siecle. – *Caucasica. The Journal of Caucasian Studies*, Vol. 3. Tb., 1998 და სხვ.

¹ **ს. მარგიშვილი**. მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ., გვ. 104.

² **ს. მარგიშვილი**. მითები და რეალობა., გვ. 67.

ატოვა, მოხსნა თავისი ძალები იერუსალიმი-ანტიოქიის ფრონტიდან და ერთიანად დაიძრა აღმოსავლეთისაკენ მხოლოდ იმისათვის, რომ უბრალოდ საქართველოს მეფის მიერ შევიწროებულ თბილელ და დმანელ მუსლიმებს მიშველებოდა?!

რა დიდი დაფიქრება უნდა იმას, რომ სელჩუკთა ასეთი ფართო კოალიციის მობილიზაცია, რომელსაც სათავეში მაინცდამაინც იმჟამად მთელ ისლამურ სამყაროში ყველაზე სახელოვანი მხედართმთავარი ჩაუყენეს, აშკარად გაცილებით უფრო მასშტაბური ამოცანის გადაჭრას ემსახურებოდა და ეს ამოცანა, არც მეტი, არც ნაკლები, საქართველოს ერთხელ და სამუდამოდ დაჩოქება და ამ გზით რეალურად არსებული „მეორე ფრონტის“ მოშლა იყო.

ან რატომ არ უნდა გავუწიოთ ანგარიში დიდგორის ომში ჯვაროსანთა რაზმის უშუალო მონაწილეობის ფაქტს, რომელსაც არა მხოლოდ ძალზე კომპეტენტური (თუმცა „დაინტერესებული“) ავტორი, ანტიოქიის ჯვაროსნული სამთავროს კანცლერი ვალტერ გოტიე,¹ არამედ, მისგან დამოუკიდებლად, სომეხი ისტორიკოსი მათეოს ურჰაეციც აფიქსირებს?² როგორ შეიძლება ასეთი მნიშვნელოვანი ფაქტი გარკვეულ პოლიტიკურ-დიპლომატიურ ძრილში არ განვიხილოთ?

რაც შეეხება ს. მარგიშვილის მოსაზრებას დიდგორის ბრძოლის „ორას ფრანგ მეომარში“ (ვ. გოტიე) ჯვაროსნები კი არ უნდა დავინახოთ, არამედ „ქვეყნიდან ქვეყანაში მოსიარულე, იღბლისა და სამხედრო სამსახურის მაძიებელი“ ჩვეულებრივი მოქირავნეები,³ ეს სრული გაუგებრობა და მეცნიერის მიერ აკვიატებული თვალსაზრისის – საქართველო-ჯვა-

¹ **ზ. ავალიშვილი.** გარშემო ერთი ომისა. 1121. – *ჯვაროსანთა დროიდან.* ოთხი ისტორიული ნარკვევი, გვ. 46.

² **ლ. დავლიანიძე.** მათე ურჰაელის ცნობები დავით აღმაშენებლის შესახებ. – *საქართველო რუსთაველის ხანაში.* თბ., 1966, გვ. 246; **P. M. Бартисян.** Хронография Матфея Эдесского о Грузии и грузинах. – *ბიზანტინოლოგიური ეტიუდები.* თბ., 1978, გვ. 144.

³ **ს. მარგიშვილი.** მითები და რეალობა., გვ. 111.

როსნების ურთიერთობების პოლიტიკურ-დიპლომატიური შემადგენლის უარყოფის – უსუსური მცდელობაა.¹

ს. მარგიშვილი იმდენად გაიტაცა საქართველო-ჯვაროსნებს შორის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირ-ურთიერთობების კატეგორიულად უარყოფამ, რომ წმინდა საფლავის კანტორის ანსელუსის ცნობილ წერილში ასახული ფაქტი (მის მიერ დავით ქართველთა მეფის ნაქონი ჯვრის შექმნის შესახებ) მხოლოდ სავაჭრო ურთიერთობების ამსახველად ჩათვალა² და არაფრად ჩააგდო ამავე წერილში მოცემული უაღრესად მნიშვნელოვანი განმარტება, რომლის მიხედვითაც დავითის „ქვეყანა და სამეფო მიდიელთა და სპარსთა წინააღმდეგ“ ბრძოლაში ჯვაროსან-ევროპელთა „წინა ბურჯადაა“ გამოცხადებული.³

ს. მარგიშვილის ნაშრომში არის კიდევ არაერთი მცდარი დებულება, მათ შორის უშუალოდ დიდგორის ბრძოლის სამხედრო ასპექტების ირგვლივ, რომლებშიც ეჭვს ქვეშ დგება დიდგორზე მოპოვებული „ძლევა საკვირველის“ გრანდიოზულობა. რჩება ისეთი შთაბეჭდილება, რომ **ავტორი ყოველნაირად ცდილობს, დაამცროს დავით აღმაშენებლის რეფორმატორული მოღვაწეობისა და საქართველოს სახელმწიფოს მიერ საგარეო არენაზე მოპოვებული გამარჯვებების მასშტაბები და ამით გაამართლოს თავისი ნაშრომის სათაური – „მითები და რეალობა...“.**

ჩვენ, რასაკვირველია, შორსა ვართ იმ აზრისაგან, რომ აპრიორი თავი შევიკავოთ წყართა მონაცემების უფრო კრიტიკული გააზრებისა და ამის საფუძველზე ისტორიული მოვ-

¹ აღსანიშნავია, რომ თავის დროზე „ფრანგების“ მონაწილეობას დიდგორის ბრძოლაში უარყოფდნენ ს. ერემიანი (С. Т. Еремян. Юрий Боголюбский., გვ. 350) და ქ. ჩხატარაიშვილი (ქ. ჩხატარაიშვილი. უცხოელები XII ს-ის საქართველოს ლაშქარში, გვ. 178). შ. მესხიამ სავსებით სამართლიანად მიუთითა ამ თვალსაზრისის მცდარობაზე (იხ.: შ. მესხია. ძლევა საკვირველი., გვ. 107).

² ს. მარგიშვილი. მითები და რეალობა., გვ. 104.

³ ზ. ავალიშვილი. ერთი ჯვარის გარშემო. 1108-9. – ჯვაროსანთა დროიდან. ოთხი ისტორიული ნარკვევი, გვ. 17-18.

ლენების ირგვლივ არსებულ ტრადიციულ ხედვებში გარკვეული კორექტივების შეტანისაგან – ეს ჩაკლავს მეცნიერებას, მაგრამ განა სიახლისა და ორიგინალურობის ძიების სურვილმა უნდა გვიბიძგოს იქითკენ, რომ, სათანადო დასაბუთების გარეშე, ერთი ხელის მოსმით, უარვყოთ და მითებად გამოვაცხადოთ საქართველოს ისტორიის საამაყო ეპიზოდები.

ეროვნული ისტორია მეტად სათუთი სფეროა, რომელიც ვერ ითმენს რყევებს და მეცნიერის მხრიდან მოითხოვს მაქსიმალურ სიფრთხილეს. ქართული ისტორიოგრაფიის მამებს (ვახუშტი ბაგრატიონი, ივანე ჯავახიშვილი, სიმონ ჯანაშია, ნიკო ბერძენიშვილი...) ეს მშვენივრად ესმოდათ. ისინი არასოდეს აძლევდნენ თავს უფლებას აჰყოლოდნენ ეროვნულ გრძობებს და, სათანადო არგუმენტაციის გარეშე, დაუმსახურებლად განედიდებინათ ცალკეული მოღვაწეები. მაგრამ, ამასთან, მათთვის კატეგორიულად მიუღებელი იყო მოჭარბებული ნიჰილიზმი და ეროვნული ისტორიის სახელოვანი ფურცლების ზედმეტად კრიტიკული აღქმა. თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია ზოგადად (რასაკვირველია, თითო-ოროლა გამონაკლისის გარდა) ერთგულად მიჰყვება ამ მაგისტრალურ ხაზს, ცდილობს დაიცვას ერთგვარი „ოქროს შუალედი“ და არ დაუშვას გადახრა არც ერთი მიმართულებით. შოთა მესხიას „*ძლევაჲ საკვირველი*“ სწორედ ამ „ოქროს შუალედის“ სანიმუშო დემონსტრირებაა.

ამ თვალსაზრისით შოთა მესხიას „*ძლევაჲ საკვირველი*“ მნიშვნელოვანი და სამაგალითოა იმითაც, რომ მასში მეცნიერი უპასუხოდ არ ტოვებს ცალკეულ უცხოელ მკვლევართა მხრიდან ტენდენციურ მიდგომებს, კერძოდ, საქართველოს სახელმნიფოს საერთაშორისო როლის დამცრობის მცდელობებს. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ცნობილ რუს ნუმიზმატ ევგენი პახომოვიდან მომდინარე თვალსაზრისის (რომლის მიხედვითაც დემეტრე I-ის მონეტაზე ხალიფასა და სულთნის სახელების მოხსენიების საფუძველზე XII საუკუნეში საქართველოს სახელმნიფო მუსლიმური სამყაროს ვასალად ცხად-

დებოდა)¹ რეანიმაციის ფაქტებზე (ვლადიმირ მინორსკისა და განსაკუთრებით ოლეგ ვილჩევსკის მხრიდან)² ყურადღების გამახვილება და ამ შეხედულების ამომწურავი კრიტიკა.³ აღსა-

¹ **Е. А. Пахомов.** Монеты Грузии. Ч. 1. *Домонгольский период*. СПб., 1910. ამ ნაშრომის ხელახალი გამოცემა იხ.: **Е. А. Пахомов.** Монеты Грузии. Тб., 1970, გვ. 32. ე. პახომოვის ამ თვალსაზრისის კრიტიკა იხ.: **И. А. Джавахишвили.** Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. – *Христианский Восток*. т. I, вып. I. СПб., 1912, გვ. 104-117.

² **V. Minorsky.** Caucasia in the History of Mayyafariqin. – *Bulletin of the School of Oriental (and African) Studies (BSOAS)*, 1953, გვ. 31 (<http://www.jstor.org/stable/609061>); **О. Л. Вильчевский.** Ода Хакани грузинскому царю Димитрию I. – *Исследования по истории культуры народов Востока*. Сборник в честь академика **И. А. Орбели**. М.-Л., 1960, გვ. 60.

³ **შ. მესხია.** ძღვევა საკვირველი., გვ. 147-151. შ. მესხიას არგუმენტაცია და დასკვნები ამ საკითხზე აქტუალობას ინარჩუნებს დღესაც, რადგან ბოლო დროს ზოგიერთი აზერბაიჯანელი მკვლევარი ყოველნაირად ცდილობს დაამტკიცოს, რომ საქართველო XII საუკუნეში დამოკიდებული იყო მუსლიმურ სამყაროზე (მათ შორის აზერბაიჯანზე) პოლიტიკურად და ეკონომიკურად («Грузия **зависела от мусульманского мира, в том числе от Азербайджана, не только политически, но и экономически**»). იხ.: **Р. А. Гусейн-заде.** Кавказ и сельджуки. Баку, 2010, გვ. 120, ხაზგასმა ჩვენია – **ზ.პ.** ამ ნაშრომში განვითარებული ტენდენციური მიდგომების შესახებ დანვრილ. იხ.: **ზ. პაპასკირი.** XII საუკუნის საქართველოს სახელმწიფოს როლისა და ადგილის იგნორირების ერთი მცდელობის შესახებ. *ზოგიერთი შენიშვნა რაუფ ჰუსეინ ზადეს მონოგრაფიაზე: „კავკასია და სელჩუკები“*. – საქართველო და თურქეთი: კულტურულ ურთიერთობათა ისტორია, დღევანდელი და პერესპექტივები. აჰმედ ოზქან მელაშვილის დაბადებიდან 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის (თბილისი, 21-24 ივნისი, 2012) **მასალები**. თბ., 2012, გვ. 161-170; **З. Папаскири.** Об одной попытке игнорирования роли и места грузинского государства на международной арене в XII веке. Некоторые замечания на книгу Рауфа А. Гусейн-Заде: «Кавказ и Сельджуки». – *Кавказ и мир*. Международный научный журнал. №14. Тб., 2012, გვ. 60-83 (<http://iberiana2.wordpress.com/caucasus/papaskiri>).

ნიშნავია აგრეთვე შ. მესხიას რეპლიკა¹ აზერბაიჯანელი ისტორიკოსის აკად. აბდულქერიმ ალი-ზადეს მცდელობაზე, უარყოს საქართველოს სიუზერენიტეტი შირვანშაჰთა სახელმწიფოზე XII საუკუნეში.²

„*ძღვევაჲ საკვირველის*“ ცენტრალური თემა, რასაკვირველია, საკუთრივ დიდგორის ბრძოლაა. შ. მესხია სათანადო პირველწყაროებზე დაყრდნობით მეტად საინტერესოდ შლის ამ თემას. აანალიზებს მის მიზეზებს, აზუსტებს სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის, რაოდენობას, შემადგენლობასა და მეთაურთა ვინაობას, ასევე ქართული ჯარის რიცხოვნობას და შემადგენლობას. მკვლევარს სავსებით მართებულად შეაქვს ეჭვი სელჩუკთა ლაშქრის რაოდენობის მათეთოს ურჰაეცისეულ (560 000) და კანცლერ გოტიეს (600 000) მონაცემებში და ამ ციფრებს გაზვიადებულად მიიჩნევს. მისი აზრით, „*ნახევარმილიონიანი თუ ექვსასათასიანი ლაშქარი თრიალეთ-მანგლის-დიდგორის სანახებში არათუ ვერ გაიშლებოდა საბრძოლველად, ვერც კი დაეტეოდა*“. ამასთან, მეცნიერი სავსე-

¹ შ. მესხია. *ძღვევაჲ საკვირველი..*, გვ. 142.

² **А. А. Али-заде.** От ответственного редактора. – ნგნ.: **В. Ф. Минорский.** История Ширвана и Дербента X-XI веков. М., 1963, გვ. 8-12; **А. А. Али-заде.** Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв. Баку, 1966, გვ. 357. მიუხედავად იმისა, რომ ა. ალიზადეს ამ თეზისის უსაფუძვლოება მკაფიოდ აჩვენეს როგორც ქართველმა (**ბ. ასათიანი.** საქართველო-შარვანის პოლიტიკური ურთიერთობა XII საუკუნეში. ნერილი I. XII საუკუნის პირველი ნახევარი. – *XII საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები*, თსუ შრომები, ტ. 125. თბ., 1968, გვ. 8-16, ისე თვით აზერბაიჯანელმა (**З. М. Буниатов.** Некоторые сведения Садр ад-Дина ал-Хусайни о Грузии. – *მაცნე*, ისტორიის... სერია, №1, 1971) მეცნიერებმა, ა. ალი-ზადემ მოგვიანებით მინც განაგრძო თავისი თვალსაზრისის ტირაჟირება (**А. А. Али-заде.** К вопросу об освещении ширвано-грузинских отношений в XI-XII веках. Статья первая. – *Известия АН Азербайджанской ССР.* Серия истории, философии и права, №4, 1977, გვ. 73-85).

ბით ლოგიკურად ასკვნის, რომ „*მონინალმდეგის ლაშქარი ბევრად, რამდენიმეჯერ აღემატებოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლების მიერ ამ ბრძოლაში გამოყვანილ ლაშქარს*“.

ასე რომ შ. მესხია (და ზოგადად ქართული ისტორიოგრაფია) ნამდვილად არაა „*მითებს*“ აყოლილი და სულაც არ ენდობა ბრმად მათთვის ურჰაეციისა და გოტიეს „*გაბერილ*“ ციფრებს, რაშიც მას უსამართლოდ ადანაშაულებს ს. მარგიშვილი.¹ რაც შეეხება, თვით ს. მარგიშვილის ტენდენციას, მაქსიმალურად „ჩამონიოს“ დაბლა მონინალმდეგეთა ლაშქრის რიცხოვნობა (ფაქტობრივად, ამით ის ერთგვარად აკნინებს, დიდგორის ეპოპეის მნიშვნელობას), ეს, სულ ცოტა, მეტ არგუმენტაციას მოითხოვს. განსაკუთრებით ეს ითქმის საქართველოს ლაშქრის რაოდენობაზე, რომლის ციფრობრივ მონაცემებში ვერაფერს დაუჯერებელს ვერ ვხედავთ.

უალრესად საინტერესოა მსჯელობა სელჩუკთა ლაშქრის მარშრუტსა და თვით ბრძოლის ველის ადგილმდებარეობაზე; კვალიფიციურადაა გაანალიზებული საბრძოლო მოქმედებები სამხედრო-ტაქტიკური კუთხით. ამ მხრივ, მკვლევარი განსაკუთრებით ყურადღებას ამახვილებს წყაროების მიერ დაფიქსირებულ მოულოდნელობის ეფექტზე, რომელიც გამოუყენებია დავით აღმაშენებელს დიდგორის ბრძოლაში. მხედველებაში გვაქვს ორასკაციანი მენინავე რაზმის (იბნ ალ-ასირის მიხედვით, ყივჩაყებისაგან, ხოლო გოტიეს ცნობით „*ფრანგებისაგან*“ შემდგარი) შეგზავნა მონინალმდეგის ბანაკში, რომელთა უეცარმა თავდასხმამ სელჩუკთა ლაშქრის სრული დაბნეულობა გამოიწვია. შ. მესხიას საესებით დასაშვებად მიაჩნია დავით აღმაშენებლის მიერ ამ ტაქტიკური ხერხის გამოყენება, თუმცა მას ეეჭვება, რომ საქართველოს მეფეს ასეთი „*დამნიშვნელოვანი ოპერაცია, რომელიც ქვეყნის და მეფისათვის თავგანწირვას მოითხოვდა, ყივჩაყებისათვის და, მით უფრო „ფრანგებისათვის*“ (ჯვაროსნებისათვის) მიენდო“.²

¹ ს. მარგიშვილი. მითები და რეალობა.., გვ. 79, 243.

² შ. მესხია. ძლევაჲ საკვირველი.., გვ. 113-114.

ამ თემაზე მსჯელობისას, არ შეიძლება არ აღინიშნოს შ. მესხიას კრიტიკული შენიშვნა ზოგიერთი მეცნიერის (სარგის კაკაბაძე) თვალსაზრისზე დიდგორის ომში „ფრანგების“ (ჯვაროსნების) გადამწყვეტი როლის შესახებ.¹ მკვლევარი სწორად აღნიშნავს, რომ არა „ორასმა მძიმედ შეიარაღებულმა ფრანგმა“, არამედ **„საქართველოს ლაშქრის თავგანწირვამ, მოლაშქრეთა მარჯვედ მოქნეულმა ხმალმა... მამაცი ლაშქრის გონიერმა ხელმძღვანელობამ უზრუნველყო დიდი გამარჯვება დიდგორის გადამწყვეტ ბრძოლაში“**.²

კიდევ ბევრი რამ შეიძლება ითქვას შ. მესხიას „ძლევაჲ საკვირველის“ ღირებებზე, მაგრამ, ვფიქრობთ, ზემოაღნიშნულიც სავსებით საკმარისია, რომ ის მივიჩნიოთ სრულიად გამორჩეულ ნაშრომად, რომელიც თავისი მეცნიერული ღირებულებით (არაფერს ვამბობთ ფართო მკითხველისათვის გასაგებ, პოპულარულ ენაზე მასალის მიწოდების მაღალ კულტურაზე, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია) დღესაც – დიდგორის ომზე 1972 წლის შემდეგ გამოსულ პუბლიკაციათა ფონზეც – უპირობოდ რჩება საეტაპო კვლევად ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ამიტომაცაა აქტუალური ამ შესანიშნავი ნიგნის კიდევ ერთხელ გამოცემა.

„ძლევაჲ საკვირველი“ იბეჭდება იმ სახით, როგორც ის გამოვიდა გამოვიდა ავტორის ხელიდან – 1972 წელს. ძირითად ტექსტს არავითარი აზრობრივი ცვლილება არ განუცდია, ჩასწორდა მხოლოდ ნიგნის გამოცემისას გაპარული ზოგიერ-

¹ **ს. კაკაბაძე.** დავით აღმაშენებლის ორი დიდი ომი. – *ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები*. IV. თბ., 1942, გვ. 217. აღსანიშნავია, რომ ს. კაკაბაძე გამოეხმაურა შ. მესხიას ამ კრიტიკას (ის მას იცნობდა „დიდგორის ბრძოლის“ პირველი – 1965 წლის გამოცემიდან) და განმარტა, რომ მძიმედ შეარაღებულ რაინდებში, რომელმაც, მისი აზრით, გადაწყვიტა დიდგორის ბრძოლის ბედი, მან იგულისხმა არა მხოლოდ გოტიეს მოხსენიებული „ორასი ფრანკი“, არამედ მათთან ერთად საკუთრივ ქართველი მძიმედ შეარაღებული 1000-2000 მეომარი (იხ.: **ს. კაკაბაძე.** დიდგორის ომი. თბ., 1982, გვ. 11-14.

² **შ. მესხია.** ძლევაჲ საკვირველი.., გვ. 120, ხაზგასმა ავტორისაა.

თი კორექტურული ხარვეზი. ნაშრომში მთლიანად შენარჩუნებულია ავტორისეული სტილი. ამ მხრივ მოხდა მხოლოდ უმნიშვნელო „ჩარევა“ (მაგ. სიტყვა: „ფაქტიური“ შეიცვალა „ფაქტობრივი“-თ, „მუსლიმანი“ – „მუსლიმით“ და ა.შ.).

და ბოლოს, 2016 წელი საიუბილეო თარიღია – 27 აპრილს შოთა მესხიას დაბადებიდან 100 წელი უსრულდება. ასეთ ვითარებაში უთუოდ მისასალმებელი და მოსაწონია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ინიციატივა „ძლევაჲ საკვირველის“ ახალი გამოცემით პატივი მიაგოს უმაღლესი სასწავლებლის პროფესურის ერთ-ერთ უთვალსაჩინოეს წარმომადგენელს, ქართული ისტორიოგრაფიის ჭეშმარიტ რაინდს, გამოჩენილ ისტორიკოსს, მამულიშვილს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტს, წლების მანძილზე თსუ საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგესა (აკადემიკოსების ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, ნიკო ბერძენიშვილის შემდეგ) და ისტორიის ფაკულტეტის დეკანს, პროფესორ შოთა მესხიას.

ზურაბ პაპასქირი

ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

თავი I. წყაროებისა და ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა

დიდგორის ბრძოლამ და მისმა ერთ-ერთმა ყველაზე მნიშვნელოვანმა შედეგმა – თბილისის შემოერთებამ – თავიდანვე მიიქცია როგორც ამ ომის მომსწრეთა, ისე შემდეგდროინდელ ისტორიკოსთა ყურადღება. სწორედ ეს, ძველი თუ ახალი დროის ისტორიკოსთა ნაშრომები, შესაძლებლობას გვაძლევს მეტ-ნაკლებად სრულად წარმოვადგინოთ ამ მრავალმხრივ საინტერესო ბრძოლის სურათი. ამიტომ, ვიდრე თვით ბრძოლის მიზეზებზე, მსვლელობასა და შედეგებზე შევჩერდებოდეთ, საჭიროა ჯერ იმ წყაროების ავკარგიანობასა და სანდოობაზე ვისაუბროთ, რომელზედაც დამყარებული იქნება წინამდებარე ნაშრომი.

დიდგორის ბრძოლის და თბილისის შემოერთების შესახებ წყაროები დაცულია ქართულ, აღმოსავლურ და ევროპულ ენებზე. ყველა მათ ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ განსაკუთრებულ ყურადღებას მაინც ორიგინალური, ქართული წყაროები იქცევენ. ცხადია, ამა თუ იმ ხალხის ისტორიის შესასწავლად პირველ რიგში იმ ხალხის ენაზე დაცულ მასალებს უნდა მივმართოთ, რომლის ისტორიასაც ვწერთ.

ერთადერთი ორიგინალური პირველწყარო ჩვენი საკითხის შესასწავლად XII ს. პირველი ნახევრის ქართველი ისტორიკოსის თხზულებაა. ისტორიკოსის ვინაობა – სახელი, გვარი და სხვა – ჩვენთვის დღემდე უცნობია. ამიტომაც ამ ანონიმ ავტორს საქართველოს ისტორიის მკვლევარები პირობითად დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს უწოდებენ; მას აღწერილი აქვს დავით აღმაშენებლის ცხოვრება და მოღვაწეობა. მის თხზულებასაც ასე ეწოდება – *„ცხოვრება მეფეთმეფისა დავითისი“*. „ცხოვრება“ ძველ ქართულში „ისტორიის“ შესატყვისად იხმარებოდა. ასე რომ, ანონიმ ავტორს მიზნად დაუსახავს *„მეფეთ-მეფე დავითის ისტორიის“* აღწერა. მართალია, ჩვენ არ ვიცით დავითის ისტორიკოსის სახელი, მაგრამ ის კი

კარგად ვიცით, რომ იგი დავით აღმაშენებლის უმცროსი თანამედროვე იყო, რომ ის არათუ მომსწრე, არამედ ხშირ შემთხვევაში მონაწილეც კი ყოფილა ბევრი ისტორიული მოვლენისა, რომელიც აღუწერია. დავითის ისტორიკოსი ერთ-ერთი ბრძოლის, კერძოდ, ერწუხის ომის (1105 წ.) აღწერისას, სხვათა შორის, შენიშნავს: როცა მეფე ომგადახდილი შემობრუნდა კარავში და შეიხსნა ჯაჭვის პერანგის სარტყელი, „მტკნარი, შეყინებული სისხლი დაითხია“, რომელსაც „თვით მისგან ვგონებდით გამოსრულადო“, ნამდვილად კი, ეს მტრის სისხლი იყო „ხმლით მისით უკუმომდინარე“ და დაგროვილი მეფის ჯაჭვის პერანგშიო. როგორც ამ დეტალის აღწერიდან ჩანს, დავითის ისტორიკოსი მეფესთან ისე დაახლოებული პირი ყოფილა, რომ შესაძლებლობა ჰქონია ასეთ მძიმე წუთებშიც მასთან, მის კარავში ყოფილიყო.

დავითის ისტორიკოსი დიდგორის ბრძოლის მომსწრეცა და იქნებ მონაწილეც იყო. იგი არა მარტო ამ ბრძოლას, დავითის გარდაცვალებასაც შეესწრო და მეფის ცხოვრების უკანასკნელი დღეები, გარდაცვალება და დაკრძალვაც დეტალურად აქვს აღწერილი. ასე რომ, იგი თვითმხილველი იყო იმ ისტორიული ფაქტებისა, რასაც დავითის დროს ჰქონია ადგილი. თვითმხილველი ისტორიკოსის ცნობები კი უსათუოდ სანდოა და პირველხარისხოვან წყაროს წარმოადგენს მკვლევარისთვის.

თვით დიდგორის ბრძოლას დავითის ისტორიკოსი მოკლედ, მაგრამ სავსებით ნათლად აგვიწერს. იგი ჯერ ამ ომის გამომწვევ მიზეზებს ეხება, შემდეგ მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის შექმნისა და მისი (ამ ლაშქრის) მონაწილეობის შესახებ წერს, ბოლოს კი ომის მსვლელობასა და ქართველთა ლაშქრის ბრწყინვალე გამარჯვებაზე. იქვე მას მოკლედ აქვს განხილული დიდგორის ომის შედეგებიც. ყველა ამ ცნობის შესახებ დეტალურად ჩვენ ქვემოთ ვისაუბრებთ. აქ კი შევნიშნავთ – თვით ისტორიკოსს იმდენად დიდმნიშვნელოვან მოვლენად მიაჩნია ქართველთა გამარჯვება ამ ომში, რომ ეს ბრძოლა, მისი სიტყვით, განსაკუთრებული ქებისა და დიდების ღირსია, უფრო მეტისა, ვიდრე ალექსანდრე მაკედონელის თუ ძველი დროის სხვა გმირთა მიერ გადახდილი ომები.

დავითის ისტორიკოსი, მართალია, ძალიან მოკლე, მაგრამ თავისთავად საინტერესო ცნობებს გვანვდის აგრეთვე თბილისის შემოერთების შესახებაც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი ცნობები საქართველოს მეფის თანმიმდევრულ ღონისძიებებზე თბილისისა და მისი მოსახლეობის შემოსაერთებლად, დასამორჩილებლად, ან როგორც თვით ისტორიკოსი წერს, „სრულიად შემოსაყენებლად“ „უღელსა ქუეშე მორჩილებისასა“. ასევე საინტერესოა ისტორიკოსის ცნობა დავითის ღონისძიებებით შევიწროებული თბილისელებისა და დმანისელების მიერ სათანადო დახმარებისა და მფარველობის ძებნის შესახებ საქართველოს საზღვრებს გარეთ.

დავითის ისტორიკოსი თბილისის აღებისა და შემოერთების ამბავს მხოლოდ ორიოდ სიტყვით მოგვითხრობს. იგი თითქმის არაფერს ამბობს არც შემოერთების შემდეგდროინდელ თბილისში შექმნილ მდგომარეობაზე, მაგრამ მისი ცნობების შევსება ამ მხრივ შესაძლებელია როგორც საკუთრივ ქართული, ასევე განსაკუთრებით უცხოური წყაროების მონაცემებით.

ამას გარდა, როცა მკვლევარი სარგებლობს დავითის ისტორიკოსის თხზულებით, ანგარიში უნდა გაუწიოს იმასაც, თუ როგორ ცდილობდა იგი შეექო თვით მეფე და მის მიერ გადახდილი ბრძოლა, განედიდებინა დავითის პიროვნება და მისი მოღვაწეობის ყოველი მხარე. ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ დავითის ისტორიკოსი არა მარტო მეფის ახლობელი პირი ყოფილა, არამედ მის მომხრეთა დასის აქტიური წევრი და სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკის თავდადებული დამცველიც. ისტორიკოსის ასეთი მიკერძოებული დამოკიდებულება მეფისა და მისი პოლიტიკისადმი, ბუნებრივია, დაღს ასვამს ამ საისტორიო თხზულებას და მონათხრობს, იშვიათ შემთხვევაში, ობიექტურობის ელფერს უკარგავს. დავითის ისტორიკოსის ცნობებით სარგებლობისას მკვლევარმა, ცხადია, ესეც უნდა გაითვალისწინოს. მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დავითის ისტორიკოსის ფაქტობრივი მონაცემები დიდგორის ბრძოლაზე ეჭვს არ იწვევს და სავსებით სანდოდ უნდა

იქნეს მიჩნეული. ამაში ჩვენ გვარნმუნებს მისი ცნობების შეჯერება სხვა, არაქართულ მსგავს მასალასთან, დიდგორის ომზე არაქართველი ისტორიკოსების ცნობებთან.

დავითის ისტორიკოსის თხზულების გარდა, „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში მოთავსებულია ასევე უცნობი, XI ს. ქართველი ავტორის ნაშრომი, რომელიც ჩვენს ისტორიოგრაფიაში „ქართლის მატიანის“ სახელითაა ცნობილი. ეს თხზულება შეიცავს საინტერესო ცნობებს საქართველოს მეფეებსა და თბილისის ურთიერთობაზე, თბილისის მოქალაქეთა წარმომადგენლების – უხუცესების („ბერების“) – ხელისუფლებასა და საერთოდ, თბილისის მდგომარეობაზე შემოერთების წინ. „ქართლის მატიანის“ ამ და სხვა მსგავსი ცნობების გათვალისწინების გარეშე ბევრი რამ გაუგებარი იქნებოდა დავითის იმ ღონისძიებებიდან, რასაც ის ატარებდა თბილისის მიმართ ქალაქის შემოერთების წინ თუ მის შემდეგ.

ზემოდასახელებული საკითხების გასარკვევად ჩვენ მიერ გამოყენებულია აგრეთვე ქართული დოკუმენტური, ეპიგრაფიკული, ნუმიზმატიკური და სხვა სახის მასალაც. მაგრამ მართოდენ ქართული წყაროები მაინც საკმარისი ვერ იქნებოდა დიდგორის ბრძოლისა და თბილისის შემოერთების ისტორიის შესასწავლად. ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე არაქართული წყაროც არაერთი მოგვეპოვება. მოკლედ შევეხოთ მათაც.

დიდგორის ბრძოლისა და თბილისის შემოერთების შესახებ ფრიად საინტერესო ცნობები აქვს დაცული XII ს. პირველი ნახევრის სომეხ ისტორიკოსს მატეოზ ურჰაეცის (მათე ურჰაელს) თავისი ნაშრომის – „*ჟამთააღმწერლობის*“ – მესამე ნაწილში, რომელიც 1103-1136 წლების ამბებს მოიცავს.

მათე ურჰაელის ცნობები ჩვენთვის საინტერესო ბრძოლაზე განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თავისი სისრულით. იგი ვრცლად ჩერდება დიდგორის ომის წინა პერიოდზე, დავითის მიერ შევიწროებულ თურქ-სელჩუკთა წარმომადგენლების ელჩობაზე სხვადასხვა მაჰმადიან მფლობელებთან, თურქთა კოალიციური ლაშქრის შედგენაზე, და, რაც მთავარია, ამ

ლაშქრის რაოდენობის საკითხზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ მათე ურჭაველი საინტერესო ცნობებს გვანვდის თვით საქართველოს მეფის მიერ დიდგორის ბრძოლაში გამოყვანილი ლაშქრის რაოდენობასა და შედგენილობაზე. მსგავსი ცნობა არ მოეპოვება არც დავითის ისტორიკოსსა და არც რომელიმე სხვა ავტორს, ვინც კი დიდგორის ომს შეხებია. ურჭაველის ამ ცნობებს ჩვენ ქვემოთ დეტალურად განვიხილავთ.

დავითის ისტორიკოსის მსგავსად, მათე ურჭაველიც აღფრთოვანებულია დავითის მოღვაწეობითა და მისი ბრძოლებით არა მარტო ქართველთა, არამედ სომეხთა გასათავისუფლებლად. იგი ამბობს, რომ *„მეფე დავითი იყო გულადი და ძლიერი სპარსთა წინააღმდეგ ბრძოლებში. მან მრავალგზის დაამარცხა უცხო ტომთა ჯარები და გასტეხა მათი ყოველი ძლიერება... და იყო წმიდა და კეთილმოქმედი, შემკული ყოველი ღმერთისმსახურებით და კეთილი სამართლიანობით. იგი გამოუჩნდა შემწყნარებელი და მოყვარე სომეხთა ტომს. მასთან შეიკრიბენ სომეხთა დარჩენილი ჯარები... და ეპყრა დიდი სიხარულითა და შვებით სომეხთა მრავალი ტომი“*.

მათე ურჭაველი აღფრთოვანებით ლაპარაკობს აგრეთვე დავით აღმაშენებლის მიერ თბილისის შემოერთებასა, სომეხთა სახელგანთქმული ქ. ანისის უცხოელთა ბატონობისაგან გათავისუფლებასა და ამის შემდეგ დავითის მიერ გატარებულ ღონისძიებებზე. მათე ურჭაველის ნაშრომი სომეხურ ენაზე ორჯერ არის გამოცემული; ამას გარდა, იგი თარგმნილია ფრანგულ ენაზედაც. ამჯერად უკვე მოგვეპოვება მისი თხზულების ჩვენთვის საინტერესო ადგილების ქართული თარგმანიც, შესრულებული ლ. დავლიანიძის მიერ.

მათე ურჭაველს გარდა, დიდგორის ბრძოლაზე მოკლე ცნობები მოეპოვებათ XII-XIII სს. სხვა სომეხ ისტორიკოსებსაც: სამუელ ანელს, ვარდან ბარძრბერდელს, სტეფანოზ ორბელიანსა და სუმბატ სპარაპეტს. აღსანიშნავია, რომ ეს უკანასკნელი საინტერესო და თანაც განსხვავებულ ცნობას იძლევა მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის რაოდენობაზე.

ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, რომ ქართველი და სომეხი ისტორიკოსების ცნობები ხშირ შემთხვევაში სავსებით ეთანხმებიან, ან კიდევ, ავსებენ ერთიმეორეს. ყველა ეს ცნობა მაინც იმ ხალხების ისტორიკოსებს ეკუთვნით, რომელნიც დიდი ხნის მანძილზე განამებული იყვნენ თურქ-სელჩუკთა ბატონობით და, ბუნებრივია, დავით აღმაშენებლის ყოველ ღონისძიებას ამ საერთო დამპყრობლის წინააღმდეგ ისინი აღფრთოვანებით აღწერდნენ. ამიტომ მათი ცნობები მეფე დავითის ბრწყინვალე გამარჯვებებზე, ერთი შეხედვით, შეიძლება მიკერძოებულად მოგვეჩვენოს.

ასეთ შთაბეჭდილებას სავსებით აქარწყლებს იმ წყაროების განხილვა, რომელიც თვით მაჰმადიან ისტორიკოსებს ეკუთვნით.

თბილისის შემოერთების ისტორიის შესასწავლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს XI ს. შუა და შემდეგი წლების თბილისის მდგომარეობის გათვალისწინებას. მაგრამ სწორედ ამ პერიოდის თბილისზე ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში არაფერია ნათქვამი. ამ დიდი ხარვეზის შევსება ნაწილობრივ მაინც ხერხდება თურქი ისტორიკოსის **აჰმედ იბნ ლუთფულაჰის** (მუნეჯიმ-ბაშის) ცნობებით. იგი თუმცა XVII ს. ისტორიკოსია, მისი ცნობები XI ს. ამიერკავკასიის მდგომარეობის შესახებ მკვლევართა მიერ სამართლიანად მიჩნეულია პირველხარისხოვან წყაროდ. ეს იმიტომ, რომ მუნეჯიმ-ბაშს თავის თხზულების ჩვენთვის საინტერესო ნაწილში მასალები მოტანილი აქვს XI ს. ისტორიკოსის, **ფაკიჰის** თხზულებიდან, რომელიც 1075 წ. ყოფილა შედგენილი. ფაკიჰის თხზულება ამჟამად დაკარგულია და იგი მხოლოდ მუნეჯიმ-ბაშის მონაცემების მიხედვით არის ცნობილი. მუნეჯიმ-ბაშის თხზულების ეს ნაწილი თარგმნილია და გამოცემულია ინგლისურ (ვ. მინორსკის მიერ) და რუსულ (ა. მამედოვის მიერ) ენებზე.

ფაკიჰის ცნობები არსებითად ავსებს „ქართლის მატრიანის“ მონაცემებს საქართველოს მეფისა და თბილისის მოქალაქეთა ხელისუფლების წარმომადგენლების, „თბილისის ბერების“ ურთიერთობაზე. ამას გარდა, ფაკიჰი ფრიად საგუ-

ლისხმო მასალებს გვანჯდის თბილისში დამოუკიდებელი საქალაქო თვითმართველობის არსებობაზე შემოერთების წინ.

აღმოსავლურ წყაროთა შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს მაიფარიკინელი არაბი ისტორიკოსის **იბნ ალ-აზრაკ ალ-ფარიკის** ცნობები. ალ-ფარიკი, მართალია, არ იყო თვითმხილველი დიდგორის ბრძოლისა (ამ დროს ის სულ ხუთიოდე წლის იქნებოდა, დაიბადა 1116 წელს, გარდაიცვალა 1176 წლის შემდეგ), მაგრამ მას ამ ომის შესახებ ფრიად საინტერესო ცნობები შეუკრებია, როგორც კოალიციურ ლაშქრობაში მონაწილე მაჰმადიან მფლობელთა შორის, ისე საქართველოშიც. ალ-ფარიკი XII ს. შუა წლებში, კერძოდ 1153 წელს, ჩამოვიდა საქართველოში, თბილისში და აქ რამდენიმე წელი დაჰყო იმდროინდელი მეფის, დემეტრე პირველის (1123-1156 წწ.), დავით აღმაშენებლის მემკვიდრის სამსახურში. არაბი ისტორიკოსი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო დიდგორის ომის ამბებით და იმ ბრძოლის ადგილიც კი დაუთვალა იერებია, სადაც სასტიკად იქნენ დამარცხებული მისი თანამემამულენი. ალ-ფარიკის საქართველოში ყოფნის დროს ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო გადმოცემები ამ ბრძოლის შესახებ, ცოცხალი იყო თვით მისი ერთ-ერთი მთავარი მონაწილე დემეტრე პირველი და ზოგიერთი ტყვეც, რომელიც აქ თურქ-სელჩუკთა დამარცხების შემდეგ დარჩა. ალ-ფარიკს ბრძოლის მონაწილეებთან, კერძოდ, მაჰმადიან ტყვეებთან შეხვედრის დიდი სურვილიც გამოუჩენია. აი, რას წერს იგი: *„მე თვით ვნახე ბრძოლის ველი, როცა 1153 წელს ჩავედი თბილისში. აფხაზთა მეფის დიმიტრის დავალებით, წავედით თბილისის შიდა ოლქებში. ჩვენ გავიარეთ ტერიტორია, რომელიც 70 დღის სავალს შეადგენს... რამდენიმე დღის შემდეგ ერთ მთასთან მივადექით ვრცელ ველს. ამ მთის ძირს აღმართულია მაღალი ციხე-სიმაგრე და აქ დაბანაკდა მეფე. აფხაზთა მეფემ მითხრა: „აი, ციხეში არის ვილაც ტყვე ილლაზის ლაშქრიდან, როგორც გათენდება ხვალინდელი დღე, ადი მასთან, ნახე და ჰკითხე, საიდან არის იგი“. მე გადავწყვიტე ასეც მოვეცეულიყავი. მაგრამ იმ ღამეს მეფეს მოუვიდა ცნობა, რომ*

ზოგიერთი ოლქი აუჯანყდა. მაშინვე დასცეს სალაშქრო ბუკი და მეფე დაიძრა. არ ინება ღმერთმა, რომ ჩვენ შევხვედროდით მას“ (ე. ი. ტყეცვს – შ.მ.).

როგორც ალ-ფარიკის ცნობების განხილვიდან ირკვევა, მას ზუსტი ინფორმაცია ჰქონდა დავით აღმაშენებლის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის, მეფის მიერ გატარებული ღონისძიებების, დიდგორის ომისა და შემდგომ თბილისის შემოერთების შესახებ. ალ-ფარიკის ზოგიერთი ცნობის შედარება დავითის ისტორიკოსის მონაცემებთან სავსებით გვარწმუნებს მის უეჭველობაში. ყოველივე ეს, ცხადაა, მას დიდგორის ბრძოლის შესასწავლად განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს.

ალ-ფარიკის ეს საინტერესო ცნობები, საერთოდ, საქართველოსა და კერძოდ, დიდგორის ბრძოლაზე, დიდი ხანი არ არის, რაც ქართველი (ვლ. ფუთურიძე, გ. წერეთელი) და უცხოელი (ჰ. ამედროზი, ვ. მინორსკი) მეცნიერების წყალობით ცნობილი გახდა მკვლევართათვის. სწორედ ამ მეცნიერებმა გამოსცეს ალ-ფარიკის თხზულების ეს ადგილები ქართულ, არაბულ და ინგლისურ ენებზე და მნიშვნელოვნად გაამდიდრეს XII ს. პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორია ახალი მასალებით.

დიდგორის ბრძოლაზე მრავალმხრივ საყურადღებო ცნობები მოეპოვება აგრეთვე არაბ ისტორიკოსს **იბნ ალ-ასირს** (1160-1234 წწ.). იგი დიდხანს ცხოვრობდა მოსულში (ერაყი) და ადგილობრივი ამირას სამსახურში იყო. მოსულის ამირას დავალებით იბნ ალ-ასირი ბევრს მოგზაურობდა სხვადასხვა ქვეყნებში და ამ მოგზაურობას ისტორიული მასალების შესაკრებად იყენებდა. ამ მასალებზე ააგო მან თავისი თოთხმეტტომიანი ნაშრომი „ისტორიის სრული კრებული“, უძველესი დროიდან ვიდრე 1231 წლამდე. იბნ ალ-ასირი უმთავრესად იმეორებს მის წინამორბედ არაბ ისტორიკოსთა ცნობებს, მაგრამ ამასთან ერთად ბევრი ახალი და საინტერესო მასალაც მოაქვს. მაგალითად, დიდგორის ბრძოლისა და მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის რაოდენობაზე მას მოეპოვება ალ-ფარიკის და სხვა ისტორიკოსებისაგან განსხვავებული ცნობები.

ამას გარდა, იგი აღწერს ბრძოლის დაწყების ერთ დეტალსაც, რომელიც დავითის მიერ გამოყენებულ ერთ ტაქტიკურ ხერხზე მიუთითებს და რაც არც ერთ სხვა ისტორიკოსს არა აქვს აღნიშნული. იბნ ალ-ასირს ცნობები მოეპოვება ტყვედ ჩავარდნილ მაჰმადიან მოლაშქრეთა რაოდენობაზე და სხვა.

იბნ ალ-ასირის თხზულების ჩვენთვის საინტერესო ნაწილი რუსულად თარგმნილია პ. ჟუზეს მიერ და ცალკე წიგნად გამოიცა „თარიჰი ალ-ქამილის“ სახელწოდებით.

წყაროთა შორის ყურადღებას იქცევს აგრეთვე არაბულენოვანი ისტორიკოსის **სიბტ იბნ ალ-ჯაუზის** მოკლე ცნობები დავით აღმაშენებელსა, დიდგორის ბრძოლასა, თბილისის შემოერთებასა და მის შემდეგდროინდელ მდგომარეობაზე. ალ-ჯაუზი XIII ს. პირველი ნახევრის ავტორია. მართალია, მისი ცნობები სისრულითა და აგრეთვე მნიშვნელობითაც ვერ შეედრება ალ-ფარიკის თხზულებაში დაცულ მასალებს, მაგრამ იგი მაინც დარჩება ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროდ დიდგორის ბრძოლის ზოგი დეტალის აღსადგენად და შემოერთებული თბილისის მუსლიმური მოსახლეობის მიმართ დავითის მიერ გატარებულ ღონისძიებათა შესახებ. ალ-ჯაუზის ცნობების არაბული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ ცალკე გამოაქვეყნა ო. ცქიტიშვილმა.

იბნ ალ-ასირის „ისტორიის“ ცალკეული ნაწყვეტები, რომელნიც საინტერესო ცნობებს შეიცავენ სომხებსა და ქართველებზეც, საუკუნეზე მეტი ხნის წინათ დაამუშავა და თარგმანების სახით გამოაქვეყნა ცნობილმა ფრანგმა აღმოსავლეთმცოდნემ მ. დეფრემერიმ. აღსანიშნავია, რომ დეფრემერის მიერ იბნ ალ-ასირის „ისტორიის“ გამოქვეყნებულ ნაწილებს თან ახლავს კომენტარები, რომლებიც ფაქტობრივად ნაწყვეტებს წარმოადგენს ძველი არაბი ისტორიკოსების – **ალ-ჯაუზის** და სხვათა – თხზულებებიდან. მ. დეფრემერის მიერ შეკრებილი და დამუშავებული ცნობები ჯერ კიდევ გასული საუკუნის მიწურულს ქართულად თარგმნა და ჟურნალ „მოამბეში“ გამოაქვეყნა ცნობილმა ქართველმა მოღვაწემ ივ. მაჭავარიანმა.

ზემოხსენებულ ავტორთა გარდა, დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ბრძოლაზე საინტერესო ცნობები მოეპოვებათ ევროპელებსაც. მათ შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს დავით მეფის თანამედროვე, ევროპელ ჯვაროსანთა პირველი ლაშქრობის აღმწერი ისტორიკოსის **გოტიეს** ცნობები. ზოგი მკვლევარის აზრით, გოტიე ფრანგი იყო. მას მონაწილეობა მიუღია პირველ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში და ერთხანს ჯვაროსანთა მიერ დაარსებული ანტიოქიის სამთავროს კანცლერიც კი ყოფილა. ზოგი ცნობით, 1119 წელს ჯვაროსანთა ლაშქრის ერთ ნაწილთან ერთად იგი ტყვედ ჩავარდნილა, მაგრამ 1122 წლიდან განთავისუფლებულა ტყვეობიდან და ისევ გაუგრძელებია მოღვაწეობა ანტიოქიაში. მისი ცხოვრების ბოლო წლები უცნობია, მაგრამ ფაქტია, რომ გოტიემ თავისი სიცოცხლის უმთავრესი ნაწილი აღმოსავლეთში გაატარა და კარგად ერკვევა იქ მიმდინარე მოვლენებში.

გოტიეს მნიშვნელოვანი მასალები ჰქონია არა მარტო ევროპელ ჯვაროსნებზე, არამედ იმ ბრძოლებზეც, რასაც იმდროინდელი საქართველო აწარმოებდა მაჰმადიანური გარემოცვის წინააღმდეგ. საქართველოს ბრძოლა თურქ-სელჩუკების ბატონობის წინააღმდეგ თავისთავად ეხმაურებოდა ჯვაროსანთა ინტერესებს აღმოსავლეთში და, ბუნებრივია, რომ ჯვაროსნების პირველი ლაშქრობის ისტორიკოსი დაინტერესებული იყო საქართველოს ამბებით და, კერძოდ, დიდგორის ველზე თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის განადგურებით. ამიტომაც, რომ გოტიემ თავის ცნობილ ლათინურ ქრონიკაში – „*ანტიოქიის ომები*“ – მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო დიდგორის ბრძოლას. მართალია, გოტიე თვითმხილველი არ ყოფილა ამ ომისა, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მას საინტერესო მასალები ჰქონია 1121 წელს საქართველოში მომხდარი ამბების შესახებ. რაკი ბევრი რამ გოტიეს ცნობებში გაზვიადებული და საეჭვო ჩანს, მისი მონაცემები უნდა შევეუდაროთ სხვა ისტორიკოსთა ცნობებს და მხოლოდ ასეთი კრიტიკული განხილვის შემდეგ გამოვიყენოთ.

დავით აღმაშენებელსა და მის თანადროულ საქართველოზე ცალკეული საინტერესო ცნობები მოეპოვებათ სხვა ევროპელ ავტორებსაც, მაგრამ მათ საგანგებო განხილვას აქ საჭიროდ არ მივიჩნევთ.

როგორც დავინახეთ, დიდგორის ბრძოლაზე მასალები მოგვეპოვება როგორც ქართულ, სომხურ, არაბულ, ასევე ლათინურ ენებზე. და ეს შემთხვევითი არ არის: ამ ომმა თავისი დიდი მნიშვნელობით არა მარტო ქართველ და სომეხ ისტორიკოსთა, არამედ საერთოდ, მთელი მაშინდელი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის, უკეთ, იმდროინდელი მსოფლიოს ისტორიკოსთა ყურადღება მიიქცია. ყოველივე ამან შესაძლებლობა მოგვცა სხვადასხვა ხალხისა და სხვადასხვა რწმენის ისტორიკოსთა მონაცემების ურთიერთშეჯერებით, მათი კრიტიკულად შესწავლით, ალგვედგინა დიდგორის ბრძოლისა და მისი შედეგების მეტ-ნაკლებად სრული სურათი, მეტ-ნაკლებად სრულიო – ვამბობთ იმის გამო, რომ ზემოგანხილული ისტორიკოსები ჩვენთვის საინტერესო ყველა კითხვაზე სათანადო პასუხს არ იძლევიან. მათი მონაცემები ყოველთვის არ არის საკმარისი დიდგორის ბრძოლის ყველა მხარის ნათლად და სრულად წარმოსადგენად. ამ მხრივ დიდი დახმარების განევა შეეძლო დიდგორის ველის არქეოლოგიურ შესწავლას. იქ ბევრი რამ საინტერესო მიწის ქვეშ არის მოქცეული და დღემდე საიდუმლოებითაა მოცული. ამ საიდუმლოების გახსნა კი, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ვერ მოხერხდა. ბუნებრივია, ყველაფერი ეს ამ ნაშრომსაც დაამჩნევს თავის კვალს – იგი ყოველმხრივი სისრულის პრეტენზიას ვერ განაცხადებს.

* * *

წყაროების მოკლე მიმოხილვის შემდეგ, საჭიროდ ვთვლით ორიოდ სიტყვით მაინც შევუხოთ იმ სამეცნიერო ლიტერატურას, რაც დავით აღმაშენებელსა და, კერძოდ, დიდგორის ბრძოლაზე მოგვეპოვება.

მიუხედავად იმისა, რომ XI ს. მიწურული და XII ს. პირველი მეოთხედი, ე. ი. ის წლები, როცა დავით აღმაშენებელი

მოღვაწეობდა, მრავალმხრივ საინტერესო ისტორიული მოვლენებით არის აღსავსე და ფეოდალური საქართველოს ისტორიის ერთ ყველაზე ღირსშესანიშნავ პერიოდს წარმოადგენს, იგი დღემდე სათანადოდ შესწავლილი არ არის. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამ ხანის შესახებ არც ქართულ და არც სხვა ენებზე არ მოგვეპოვება ვრცელი, საფუძვლიანი გამოკვლევა, მონოგრაფია, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ქართველი თუ უცხოელი მკვლევარი-ისტორიკოსები არ ყოფილან დაინტერესებული დავით აღმაშენებლის დიდმნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი ღონისძიებებითა და, კერძოდ, დიდგორის ომით, რომ მათ ამის შესახებ საერთოდ არაფერი დაუწერიათ.

XX საუკუნეში არაერთი გამოკვლევა გამოქვეყნებულა საქართველოს ისტორიაზე და ბუნებრივია, ასეთ წიგნებში დავით აღმაშენებელს, მის მოღვაწეობას და დიდგორის ომსაც სათანადო ადგილი ეთმობოდა.

პირველი ქართველი მკვლევარი, რომელმაც უმთავრესად ქართული წყაროების საფუძველზე აღწერა დავითის ღონისძიებანი და კერძოდ, დიდგორის ომი, XVIII ს. პირველი ნახევრის სახელოვანი ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი იყო. მან თავის „საქართველოს ცხოვრებაში“ მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო დიდგორის ომს, საგანგებოდ შეეხო მას დავითის სხვა ღონისძიებებთან ერთად, მაგრამ ვახუშტის დროს საქართველოს ისტორიის წყაროები ჯერ კიდევ სათანადოდ არ იყო გამოვლენილ-შესწავლილი და იგი იძულებული გახდა უმთავრესად დავითის ისტორიკოსის ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული ცნობები გაემეორებინა. სამაგიეროდ, ვახუშტის საინტერესო ცნობები და დაკვირვებები აქვს დავით აღმაშენებლის დროინდელი ქართული ფეოდალური ლაშქრის ორგანიზაციაზე, შეიარაღებასა და საერთოდ, სამხედრო ხელოვნებაზე.

ვახუშტი ბაგრატიონის შემდეგ, მთელი საუკუნის მანძილზე, ჩვენთვის საინტერესო საკითხების შესწავლა ქართულ ისტორიოგრაფიაში წინ არ წაწეულა. ვახუშტის მომდევნო ხანის ისტორიკოსები, რომელნიც კი XII ს. პირველ მეოთხედს

ეხებიან, ვერ გასცილდნენ დავითის ისტორიკოსისა და ვახუშტის მონაცემებს.

ერთგვარი გარდატეხა ამ მხრივ XIX ს. 30-იანი წლებიდან ხდება, როცა საქართველოს ისტორიისა და კულტურის მეცნიერულ კვლევა-ძიებას იწყებს ცნობილი მეცნიერი, აკადემიკოსი მარი ბროსე (1802-1880 წწ.). მან დიდი ამაგი დასდო საქართველოს ისტორიის შესწავლის საქმეს – პირველმა გამოამზეურა და გამოაქვეყნა საქართველოს ისტორიის არა მარტო ქართული, არამედ უცხოური წყაროებიც, მათ შორისაა არაერთი საინტერესო მასალა დავით აღმაშენებელზე, დიდგორის ბრძოლასა და თბილისის შემოერთებაზე.

მ. ბროსემ ფრანგულ ენაზე შესრულებულ თავის ნაშრომში – „*დამატებანი და განმარტებანი საქართველოს ისტორიის შესახებ*“ – ნაწყვეტების სახით გამოაქვეყნა სომეხ, არაბ თუ სხვა ისტორიკოსთა ცნობები დიდგორის ომზე. აქვე არის მასალები დავითის მიერ თბილისის შემოერთებასა და ამის შემდეგ ქალაქში შექმნილ მდგომარეობაზე. ეს მასალები ფრიად საინტერესოა დავითის მოღვაწეობისა და მისი პიროვნების შესაფასებლად. აღსანიშნავია, რომ მ. ბროსემ თავის „*საქართველოს ისტორიაში*“ ამ მასალების, კერძოდ, მათე ურჰაელის ცნობების გამოყენებით მოკლედ განიხილა დიდგორის ბრძოლა და მისი შედეგები.

დიდგორის ომის შესწავლის შემდგომი საფეხური ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეკუთვნის XIX ს. მეორე ნახევრის ცნობილ ქართველ ისტორიკოსს დიმიტრი ბაქრაძეს. მას, მართალია, დიდგორის ბრძოლაზე საგანგებო გამოკვლევა არ დაუწერია, მაგრამ ვახუშტის „*საქართველოს ისტორიის*“ 1888 წლის გამოცემას დაურთო ფრიად საინტერესო შენიშვნები. სწორედ იქ, სადაც ვახუშტი დიდგორის ომზე საუბრობს დ. ბაქრაძემ განმარტებების სახით მოიტანა მათე ურჰაელის და გოტიეს ცნობები ამ ბრძოლაზე და ამით კიდევ უფრო გაამდიდრა ქართული ისტორიოგრაფია ახალი მასალებით. გოტიეს ცნობები ქართულ ენაზე პირველად სწორედ დ. ბაქრაძის მიერ იქნა გადმოთარგმნილი და სამეცნიერო ხმარებაში შემოტანილი.

XIX ს. II ნახევარსა და XX ს. დამდეგს არაერთი სამეცნიერო წერილი, წიგნი, ისტორიული პოემა თუ ლეგენდა გამოქვეყნდა დავით აღმაშენებელზე. ყველა მათგანს აქ არ მოვიხსენიებთ. მივუთითებთ მხოლოდ ზოგიერთზე, რომელთაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს, საერთოდ, XII ს. პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიისა და, კერძოდ, დიდგორის ბრძოლის შესწავლაში. ამ მხრივ პირველ რიგში აღსანიშნავია ნ. ურბნელის (ხიზანიშვილის) ისტორიული მონოგრაფია – „მეფე დავით აღმაშენებელი და მისი დრო“, რომელიც 1894 წელს უფრნ. „მოამბის“ ფურცლებზე დაიბეჭდა. ნ. ურბნელმა იმ დროისათვის მის განკარგულებაში არსებული წყაროების მიხედვით საკმაოდ ვრცლად განიხილა დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ყოველი მხარე და მათ შორის დიდგორის ბრძოლაც.

დავით აღმაშენებელზე არაერთი წერილი აქვს გამოქვეყნებული სხვადასხვა დროს, XIX ს. მიწურულსა და XX ს. დამდეგს, ცნობილ ქართველ ისტორიკოსს მ. ჯანაშვილს; XII ს. საქართველოზე საგანგებო გამოკვლევა გამოაქვეყნა აგრეთვე დ. კარიჭაშვილმა – „საქართველო XII საუკუნეში“, სადაც დიდგორის ომზე არის საუბარი, მანვე წერილი მიუძღვნა საკუთრივ დავით აღმაშენებელსაც. დავით აღმაშენებელს წერილები მიუძღვნეს აგრეთვე ი. ფერაძემ, დ. ლამბაშიძემ, გრ. ყიფშიძემ, ზ. ჭიჭინაძემ და ბევრმა სხვამ. ყველა ამ წერილმა თავის დროზე სათანადო როლი შეასრულა დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ამა თუ იმ მხარის შესწავლაში. მიუხედავად ამისა, XII ს. პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიის მეცნიერული შესწავლა და სათანადო შეფასება ჯერ კიდევ მომავლის საქმედ რჩებოდა.

ისე როგორც საქართველოს ისტორიის ყველა კარდინალური საკითხის, დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობისა და, კერძოდ, დიდგორის ომის მეცნიერულ შესწავლაში ახალი საფეხურის შემქმნელია ივ. ჯავახიშვილი. მან ჯერ კიდევ 1914 წელს გამოქვეყნებულ „ქართველი ერის ისტორიის“ II წიგნში მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო დავით აღმაშენებლის მრავალმხრივი ღონისძიებების შესწავლასა და შეფასებას. იქვე

განხილული იყო დიდგორის ბრძოლაც. აღსანიშნავია, რომ ივ. ჯავახიშვილმა საამისოდ, პირველად ქართულ ისტორიოგრაფიაში, გამოიყენა ყველა წყარო, რაც კი იმ დროისათვის ხელმისაწვდომი იყო და ამის საფუძველზე მოგვცა დიდგორის ბრძოლის პირველი მეცნიერული ანალიზი. ამასთანავე, დიდგორის ბრძოლა ივ. ჯავახიშვილმა განიხილა სხვა ისტორიულ მოვლენებთან კავშირში, მოგვცა ამ ბრძოლის მიზეზების მოკლედ მიმოხილვა და შედეგების სათანადო შეფასებაც.

ამ საკითხის განხილვისას ივ. ჯავახიშვილის ძირითად წყაროს, დავითის ისტორიკოსის მონაცემებთან ერთად, მათე ურჭაელისა და იბნ ალ-ასირის ცნობებიც შეადგენდა. მათი ურთიერთშეჯერება მკვლევარს შესაძლებლობას აძლევდა, დაედგინა დიდგორის ბრძოლის თარიღი, დაახლოებით მაინც განესაზღვრა მოწინააღმდეგე ლაშქრის რაოდენობა, მისი შედგენილობა და სხვა. შრომაში, სადაც XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ყველა ძირითადი საკითხია განხილული, ცხადია, დიდგორის ბრძოლას დიდი ადგილი ვერ დაეთმობოდა – მას მხოლოდ სამიოდე გვერდი მიეძღვნა. აქედან გამომდინარე, დიდგორის ბრძოლის გარშემო ყველა მნიშვნელოვანმა საკითხმა ივ. ჯავახიშვილის ზემოდასახელებულ ნაშრომში სათანადო გაშუქება ვერ პოვა.

საბჭოთა პერიოდში, დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ბრძოლის შესახებ საგანგებო გამოკვლევები, მონოგრაფიები არ ყოფილა გამოქვეყნებული, მაგრამ XII ს. პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიის კვლევამ მაინც საგრძნობლად წინ წაიწია გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსების – ს. ჯანაშიასა და ნ. ბერძენიშვილის – ნაშრომების წყალობით.

ს. ჯანაშიამ საგანგებო სტატია უძღვნა დავით აღმაშენებელს და მოკლედ, მაგრამ სხარტად და თანამიმდევრულად ჩამოაყალიბა დავით IV აღმაშენებლის დროს შექმნილი საგარეო ვითარების ძირითადი მოვლენები, საშინაო ღონისძიებათა და რეფორმათა უმთავრესი შედეგები. ს. ჯანაშიამ განსაკუთრებით ხაზი გაუსვა ქვეყნის შიგნით არსებულ ძალებს, როგორც დავით IV-ის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის წარ-

მატების უმთავრეს წყაროს. აქვე იგი გაკვრით ეხება დიდგორის ბრძოლის მიზეზებსა და შედეგებს.

დავით აღმაშენებლის სამინაო და საგარეო პოლიტიკას, სხვა პრობლემებთან დაკავშირებით, არაერთხელ შეხებია ნ. ბერძენიშვილი და არაერთი საგულისხმო დასკვნაც გაუკეთებია ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე. ამას გარდა, ნ. ბერძენიშვილმა მისი რედაქციით გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოსათვის დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ომისადმი მიძღვნილი პარაგრაფები ხელახლა დაწერა.

მეორე მსოფლიო ომის წლებში ქართველმა ისტორიკოსებმა არაერთი ნაშრომი გამოაქვეყნეს ჩვენს სახელოვან წინაპრებზე, დიდ მხედართმთავრებსა და იმ გმირულ ბრძოლებზე, რაც ჩვენმა ხალხმა გადაიხადა უკეთესი მომავლის შესაქმნელად. ამ ნაშრომებმა ისევ გააცოცხლეს გმირი წინაპრების ნათელი სახეები...

ცხადია, არც დავით აღმაშენებელი და მისი სარდლობით გადახდილი ომები ყოფილა დავინწყებული. ა. კიკვიძემ 1942 წელს გამოაქვეყნა მეცნიერულ-პოპულარული ნაშრომი „დავით აღმაშენებელი“. მასვე მიუძღვნა თავისი ბროშურა ს. მაკალათიამ; ომის წლებშივე დავით აღმაშენებლის ორი დიდი ომის შესახებ სპეციალური წერილი გამოაქვეყნა ს. კაკაბაძემ. მასში საგანგებოდაა განხილული ერწუხისა და დიდგორის ბრძოლები. ს. კაკაბაძემ ჩვენთვის საინტერესო ბრძოლა უმთავრესად გოტიეს ზემოხსენებული ქრონიკის – „ანტიოქიის ომების“ – მიხედვით განიხილა. მართალია, მას დავითის ისტორიკოსისა და მათე ურჭაელის ცნობებიც აქვს მოშველიებული, მაგრამ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც გოტიეს მიანიჭა. სწორედ ეს გახდა მიზეზი იმ მცდარი დასკვნებისა, რაც ს. კაკაბაძის ზემოდასახელებული წერილისთვისაა დამახასიათებელი.

დიდგორის ბრძოლას, უმთავრესად აღმოსავლური წყაროების მიხედვით, შეეხო რ. კიკნაძე. მისმა გამოკვლევამ, რომელიც არსებითად შუა საუკუნეების თბილისისადმი მიძღვნილი, დიდგორის ბრძოლის ზოგი საკითხის (კერძოდ, მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის მონაწილეთა) გარკვევაში სინათლე შეიტანა.

უკანასკნელ წლებში დავით აღმაშენებლის მრავალმხრივი სახელმწიფოებრივი რეფორმები საგანგებო შესწავლის საგნად იქცა. ამ საკითხებზე მუშაობს რ. მეტრეველი. მისი შრომა „დავით აღმაშენებელი“, სადაც მოკლედ დიდგორის ბრძოლაცაა განხილული, 1965 წელს გამოქვეყნდა. ამას გარდა, რ. მეტრეველმა გამოაქვეყნა საგანგებო სტატია, რომელიც მიეძღვნა დავით IV-ის დროის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიის საკითხებს. წერილს მნიშვნელოვანი შესწორება შეაქვს ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ზოგი ისტორიული მოვლენის დღემდე მიღებულ დათარიღებაში.

დიდგორის ბრძოლა მეცნიერთა კვლევის საგანი გახდა სამხედრო ხელოვნების ისტორიის თვალსაზრისითაც. XIX ს. 80-იან წლებში თ. დადიშკელიანის ვრცელი სტატია – „საქართველოს მხედრობა“ – იყო XI-XIII სს. საქართველოს სამხედრო წყობილების შესწავლის პირველი ცდა. ნარკვევში მნიშვნელოვანი ადგილი ჰქონდა დათმობილი დავით აღმაშენებლის დროინდელი სამხედრო ხელოვნებისა და დიდგორის ბრძოლის მიმოხილვას. ამავე საკითხებს მიეძღვნა ი. გედევანიშვილის გამოკვლევა – „სამხედრო ხელოვნება საქართველოში“.

XII ს. საქართველოს სამხედრო ხელოვნება, საერთოდ, და დავით აღმაშენებლის სამხედრო მოღვაწეობა, კერძოდ, ქართველ ისტორიკოსთა კვლევის საგანიც გახდა. XII ს. სამხედრო წყობილების საკითხს საგანგებო მოხსენება მიუძღვნა ვ. დონდუამ; შ. ბადრიძემ საკუთრივ დიდგორის ომი განიხილა სამხედრო ხელოვნების ისტორიის თვალსაზრისით. მასვე ეკუთვნის აგრეთვე საინტერესო გამოკვლევა ჯვაროსნულ თქმულებებზე დავით აღმაშენებლის შესახებ და ნარკვევი „ჯვაროსნები და საქართველო“.

აღსანიშნავია, რომ დიდგორის ომი, როგორც საერთოდ მსოფლიო სამხედრო ხელოვნების ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიმუში, შეფასებულია სამხედრო ხელოვნების ისტორიის თანამედროვე რუსი სპეციალისტების მიერაც. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს პოლკოვნიკის, პროფ. ა. სტროკოვის ამ ათიოდენლის წინათ რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული ნაშრომი „სამ-

ხედრო ხელოვნების ისტორია“, სადაც სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი დიდგორის ბრძოლის აღწერასა და მისი ტაქტიკური მხარის განხილვას.

დიდგორის ბრძოლა ქართულსა და უცხოურ ისტორიო-ოგრაფიაში განიხილებოდა მსოფლიო ისტორიის იმდროინდელ ლირსშესანიშნავ მოვლენებთან, კერძოდ, ჯვაროსანთა ომებთან კავშირშიც. მაგალითად, ზ. ავალიშვილი ნარკვევში – „გარშემო ერთი ომისა“ – დიდგორის ბრძოლას სწორედ ამ თვალსაზრისით შეეხო და შეიძლება ითქვას, სავსებით სწორად უჩვენა ის არსებითი განსხვავება, რომელიც ამ ორ ისტორიულ მოვლენას – ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელ ბრძოლებსა და ჯვაროსნების დამპყრობლურ ომებს – შორის არსებობდა. ამ მხრივ ქართველი მკვლევარის პოზიცია სამართლიანად უპირისპირდება იმ უცხოელ ისტორიკოსებს (მაგ., ბ. კუგლერსა და სხვებს), რომელნიც დიდგორის ბრძოლას ჯვაროსნების მიერ აღმოსავლეთში წარმოებულ დამპყრობლურ ომებთან კავშირში, ერთ სიბრტყეზე განიხილავენ.

დავით აღმაშენებელი და დიდგორის ბრძოლა არამარტო ისტორიკოს მკვლევართა ყურადღებას იქცევდა, იგი არაერთხელ ყოფილა ქართული მხატვრული სიტყვის ოსტატების შემოქმედების წყაროც. იმდენად მიმზიდველი ჩანდა ეს ისტორიული თემა, რომ არათუ მწერლებს, ზოგჯერ თვით ისტორიკოსებსაც კი უცდიათ მეცნიერული კვლევა-ძიება მხატვრულ სახეებში გადმოეცათ. ცნობილმა ისტორიკოსმა მოსე ჯანაშვილმა ვრცელი პოემა უძღვნა დავით აღმაშენებელსა და დიდგორის ბრძოლას. ბევრი სხვაც დაინერა მოთხრობის, ლექსის, პოემისა თუ ლეგენდის სახით. მაგრამ დიდი მხატვრული ტილო დავით აღმაშენებელზე კონსტანტინე გამსახურდიამ შექმნა. მხატვრული სიტყვის დიდოსტატმა ძველი საქართველოს დიდ სახელმწიფო მოღვაწეს ოთხნიგნიანი რომანი უძღვნა; მეოთხე წიგნის მნიშვნელოვანი ნაწილი დიდგორის ბრძოლას დაუთმო და ეს ისტორიული მოვლენა, უმთავრესად დავითის ისტორიკოსის, ალ-ფარიკისა და გოტიეს ქრონიკების მიხედვით, მხატვრულად აღწერა. დიდგორის ბრძოლის ამბე-

ბის დიდი სიზუსტით გადმოცემის მიზნით, ავტორმა საჭიროდ მიიჩნია ნაშრომის ამ ნაწილისათვის თვით პირველწყაროთა თარგმანები და ორიგინალური ტექსტებიც კი დაერთო.

უკანასკნელ ხანებში, კერძოდ, ჩვენი ბროშურის – „დიდგორის ბრძოლის“ – გამოცემის (1965 წ.) შემდეგ დაბეჭდილ წერილთა და საგანგებო გამოკვლევათა შორის პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ **კ. სალიას** სტატია – „რამდენიმე ფურცელი საქართველოს ისტორიიდან“, რომელიც დაიბეჭდა ფრანგულ ენაზე ჟურ. „ბედი ქართლისას“ ოცდამეშვიდე ნომერში. წერილის საგანგებო პარაგრაფი დათმობილი აქვს დიდგორის ბრძოლას. ავტორი დიდგორის ამბებს სწორედ იმ წყაროების მიხედვით მოგვითხრობს, რომელიც ჩვენ ზემოთ განვიხილეთ; კერძოდ, მის მიერ გამოყენებულია გოტიეს, დავითის ისტორიკოსის და სხვ. ცნობები ამ ბრძოლის შესახებ. აღსანიშნავია, რომ კ. სალია სპეციალურად შეეხო აგრეთვე დავითისა და საკმაოდ მოარული თქმულების გმირის, მეფე-პრესვიტერის, იოანეს იგივეობის საკითხს.

ამ უკანასკნელი 5-6 წლის მანძილზე, მართალია, დიდგორის ბრძოლისა და თბილისის შემოერთებისადმი საგანგებოდ მიძღვნილი გამოკვლევა არ დაბეჭდილა, მაგრამ გამოქვეყნდა ცალკეულ ავტორთა (ვ. გაბაშვილი, მ. ლორთქიფანიძე, ნ. შენგელია, გ. კილურაძე, ვ. კოპალიანი, ნ. ასათიანი, მ. ეფრემიძე, ი. ბერაძე, ქ. ჩხატარაიშვილი და სხვ.) გამოკვლევები, სადაც სხვასთან ერთად აღძრულია დავითის დროის საქართველოს როგორც საშინაო, ასევე საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობის ისტორიის საკითხები და ამდენად, მეტ-ნაკლებად ეხმაურებიან ჩვენთვის საინტერესო პრობლემებს.

1971 წელს დიდგორის ბრძოლის 850 წლისთავს გამოეხმაურა ჩვენი საზოგადოებრიობა და ამასთან დაკავშირებით რესპუბლიკის ცენტრალურსა და ადგილობრივ პრესაში გამოქვეყნდა ლ. გოთუას, რ. მეტრეველის, შ. ბადრიძის, თ. კახიანის, მ. ჯანგიძის და სხვათა წერილები, რომელთაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს დიდგორის ბრძოლის შესწავლისა და მისი პროპაგანდის საქმეში.

ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის სამეცნიერო საზოგადოებამ საგანგებო საჯარო სხდომა მიუძღვნა დიდგორის ბრძოლის 850 წლისთავს და მოისმინა ივ. შაიშმელაშვილისა და ქ. ჩხატარაიშვილის მოხსენებები. პირველმა დიდგორის ბრძოლა სამხედრო ხელოვნების ისტორიის თვალსაზრისით განიხილა, ქ. ჩხატარაიშვილი კი შეეხო დიდგორის ბრძოლის მიზეზებსა და შედეგების ისტორიულ მნიშვნელობას.

ზემოდასახელებული მასალები სათანადოდ გათვალისწინებულია წინამდებარე სამეცნიერო-პოპულარულ მონოგრაფიაში. ამას გარდა, საქართველოს საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკური ვითარებისა თუ დავითის მიერ გატარებულ რეფორმათა და ლონისძიებათა შესასწავლად გამოყენებულია სხვა რიგის წყაროებიცა და აგრეთვე ქართველ, რუს და უცხოელ ავტორთა გამოკვლევები, მაგრამ მათი ჩამოთვლა და განხილვა წინამდებარე ნაშრომში საჭიროდ არ ჩავთვალეთ. ასევე, ამ ნაშრომის პროფილისათვის შეუფერებლად მივიჩნიეთ ზოგი ჩვენი დაბეჯითებით გამოთქმული თვალსაზრისის (მაგ., დავითის რეფორმებზე და სხვ.) დასამტკიცებლად სათანადო წყაროების მონაცემების ანალიზი და საბუთების მოშველიება. მაგრამ, თავისთავად ცხადია, რომ ამგვარი, სხვებისაგან განსხვავებული შეხედულებანი ამა თუ იმ საკითხზე ყოველთვის ავტორის მიერ უკვე ჩატარებული კვლევა-ძიებით მიღებულ შედეგებზეა დამყარებული.

როგორც მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს, ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთი ნაშრომი მოიპოვება დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ხანისა და ამ დროს გადახდილი ომების შესახებ, მაგრამ მაინც დიდგორის ბრძოლა და მისი შედეგები, ისე როგორც თვით იმდროინდელი მრავალმხრივი სახელმწიფოებრივი რეფორმები და ლონისძიებანი, დღემდე სათანადოდ შესწავლილი არ არის. ამ ხარვეზების ნაწილობრივ შევსებას ისახავს მიზნად ეს მეცნიერულ-პოპულარული ნარკვევი.

თავი II. საქართველო დიდგორის ბრძოლის წინ

1. ბაგრატ III-დან დავით IV-მდე

დიდგორის ბრძოლა განაპირობა XI ს. და XII ს. პირველი მეოთხედის ფეოდალური საქართველოს საშინაო და საგარეო პირობებმა. ამიტომ, სანამ თვით დიდგორის გმირულ ეპოპეას შევეხებოდეთ, საჭიროა გავეცნოთ იმ ვითარებას, რაც იმდროინდელ საქართველოში შეიქმნა და რამაც წარმოშვა ამ ბრძოლის მიზეზები.

XI ს. და XII ს. პირველი მეოთხედი საქართველოს ისტორიაში მრავალი ღირსშესანიშნავი მოვლენით აღინიშნა. XI ს. დამდეგისათვის საქართველო, მისი აღმოსავლეთი, დასავლეთი და სამხრეთი ნაწილი, რომელიც მანამდე ცალკე პოლიტიკურ ერთეულებს ქმნიდა, უკვე ძირითადად გაერთიანებული იყო. ერთიან ქართულ ფეოდალურ მონარქიას საფუძველი შეუქმნა იმდროინდელმა სოციალურმა და ეკონომიკურმა პირობებმა, ფეოდალიზმის განვითარების ახალმა საფეხურმა, მისმა მონიფულობამ, რაც სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობის, ვაჭრობისა და საქალაქო ცხოვრების შემდგომ განვითარებაში გამოიხატა.

ქვეყნის ახალი ეკონომიკური აღმავლობის ნიადაგზე აღმოცენებული ერთანი საქართველო თანდათან ძალას იკრებდა. მაგრამ მის ზრდა-განვითარებასა და გაძლიერებას მრავალი დაბრკოლება ელობებოდა წინ. ქვეყნის შიგნით ჯერ კიდევ ძლიერნი იყვნენ გაერთიანების საწინააღმდეგო ძალები – დიდგვარიანი ფეოდალები, რომელნიც ერთიან სამეფო ხელისუფლებაში თავიანთი პრივილეგიებისა და დიდი ხნის წინათ მოპოვებული მდგომარეობისა და უფლებების შემზღვეველ ძალას ხედავდნენ. ამიტომაც ყოველნაირად უპირისპირდებოდნენ და ყველა საშუალებით ებრძოდნენ მას.

ქვეყნის გარეთაც არაერთი ძალა იყო, რომელიც ფეოდალური მონარქიის გაძლიერებას დაუპირისპირდა. ჯერ ერ-

თი, არაბი დამპყრობლები, რომლებიც აქ VII ს. მეორე ნახევრიდან გაჩნდნენ, საქართველოს, მის ზოგ (უკვე მცირე) ნაწილს მაინც, თავიანთ კუთვნილებად მიიჩნევდნენ; მეორეც, საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის მეზობელი – ბიზანტიის იმპერია – ჩვენს ქვეყანას ვასალობის ხელს ადებდა და ყოველნაირად ცდილობდა ქართველი მეფეები თავისი კარის მოხელეებად, თავისი ნება-სურვილის შემსრულებლებად გაეხადა. საამისოდ ბიზანტია არ ერიდებოდა არც საქართველოს საშინაო საქმეებში ჩარევას, არც უხვ საჩუქრებსა და მაღალი საკარისკაცო ტიტულების მიკუთვნებას ქართველი მეფეებისათვის, არც დიდგვარიანი ფეოდალების მოსყიდვა-გადაბირებასა და სხვა მუხანათური ხერხების გამოყენებას.

ერთიანი საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას ძალეზის მაქსიმალურად დაძაბვა სჭირდებოდა, რათა ალლო აელო შექმნილი რთული საშინაო და საგარეო პირობებისათვის. გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფის, ბაგრატ მესამის (978-1014 წწ.) მკვეთრმა ღონისძიებებმა გამარჯვება მოუპოვეს ქვეყნის ერთიანობის მომხრე ძალებს. სამეფო ხელისუფლებამ დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა თავკერძობას შეჩვეულ ქართლის ერისთავებსა და ერისთავთერისთავებს თუ კლარჯეთის მცირე ხელმწიფეებს. ბაგრატ მესამემ ზოგი მათგანი, მათ შორის თავისი უახლოესი ნათესავებიც კი, მოსპო, ზოგი კიდეც, ამა თუ იმ კუთხის მემკვიდრეობითი მფლობელები (მაგალითად, კლდეკარის მფლობელები) თავის მოხელეებად, მეფის ხელისუფლებას დაქვემდებარებულ ერისთავებად აქცია. ამასთანავე, ჰერეთ-კახეთის შემოერთებითა და თბილისის საამიროს ტერიტორიის თანდათან შეზღუდვით ბაგრატ მესამემ საქართველოს სამეფოს ავტორიტეტი დიდად აამაღლა მის მეზობელ სახელმწიფოთა თვალში. ამიტომაც იყო, რომ ბაგრატ მესამე ზოგ მის თანამედროვე ისტორიკოსს არა მარტო საქართველოს თვითმპყრობელ მეფედ, მთელი კავკასიის „ნებიერად განმგებლადაც“ მიაჩნდა.

ქვეყნის შინაგანი ურთიერთობის, მისი სიძლიერის განმტკიცების, ე. ი. საშინაო პრობლემების ძირითადად გადაწყვე-

ტის შემდეგ, სამეფო ხელისუფლებას საგარეო საქმეების, კერძოდ, ბიზანტიასთან ურთიერთობის მონესრიგებისათვისაც უნდა ეზრუნა; ბიზანტიას უნდა ეგრძნო საქართველოს სიძლიერე, ერთხელ და სამუდამოდ ელიარებინა მისი სუვერენობა და თანასწორობა. ამ დიდი ამოცანის გადაწყვეტას შეაღია თავისი ხანმოკლე სიცოცხლე ბაგრატ მესამის „*მგზნებარე, მაგრამ ნარუმატებელმა მემკვიდრემ*“ გიორგი პირველმა. მისი მეფობის წლები (1014-1027 წწ.) ბიზანტიასთან გამუდმებული ომების წლები იყო. მართალია, ამ ბრძოლაში საქართველომ გადამწყვეტ წარმატებებს ვერ მიაღწია, მაგრამ ბიზანტიის იმპერიამ ნათლად დაინახა, რომ საქართველოს სახით მის მეზობლად იზრდებოდა ძლიერი, არა მარტო თანატოლობისათვის, არამედ პირველობისათვის მებრძოლი სახელმწიფო.

ბიზანტიასთან ომში გიორგი პირველის ცალკეული წარმატებების მიუხედავად, ქართული ფეოდალური მონარქიის საგარეო ურთიერთობის საკითხი ჯერ კიდევ გადაუწყვეტელი რჩებოდა. ამასთანავე, გიორგი პირველის მიერ მხოლოდ საგარეო საკითხებისადმი ყურადღების გამახვილებამ შეასუსტა ქვეყნის ერთიანობა – კახეთ-ჰერეთი ისევ განუდგა ერთიან სამეფოს და თითქმის მთელი საუკუნე დასჭირდა მის ხელახლა შემოერთებას. ისევ განზე დაიწყეს ყურება ბაგრატ მესამის მიერ დამორჩილებულმა ერისთავებმა და ერთიანი საქართველოს მესამე მეფის – ბაგრატ მეოთხის – დროს (1027-1072 წწ.) უკვე აშკარა ბრძოლა გამოუცხადეს სამეფო ხელისუფლებას. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა კლდეკარის იმდროინდელი ერისთავი ლიპარიტი, რომელსაც ბიზანტიაც უმაგრებდა ზურგს. ასე რომ, ბაგრატ მეოთხის წინაშე ისევ ახალი სახით აღიმართა მის წინამორბედთა დროს არსებული ყველა სიძნელე.

სამეფო ხელისუფლების მომხრეთა ძალების განმტკიცების მიზნით, ბაგრატ მეოთხემ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქალაქებს. ქალაქების მოსახლეობა – ვაჭრები და ხელოსნები – ფეოდალური დაქსაქსულობის საწინააღმდეგო ძლიერ ძალად იქცეოდა; გაძლი-

ერებული ქალაქები კი მეფის მოკავშირედ გამოდიოდნენ. ამან განაპირობა ბაგრატ მეოთხის მიერ წლების მანძილზე წარმოებული ბრძოლა თბილისის შემოსაერთებლად, ზრუნვა ახალი სამეფო ქალაქების დასაარსებლად (მან დააარსა ქ. ატენი), ძველთა გასაძლიერებლად და სამეფოდ გადასაქცევად. ასეთმა და სხვა მსგავსმა ღონისძიებებმა თავისი ნაყოფიც გამოიღო: ოცნლიანი ბრძოლის შემდეგ ბაგრატ მეოთხემ კლდეკარის ერისთავი დაამარცხა, კახეთ-ჰერეთზე თავისი გავლენა გააძლიერა – კახეთ-ჰერეთის მეფეებმა საქართველოს მეფის ყმობა აღიარეს. შედარებით მონესრიგდა ბიზანტიასთან ურთიერთობაც. ქვეყანა მოშენების გზას დაადგა, მეფის ხელისუფლებაც თანდათან ძლიერდებოდა. მაგრამ ამასთანავე სამეფო ხელისუფლებას ჯერ კიდევ ბევრი საშინაო საქმე რჩებოდა მოუწესრიგებელი.

განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვდა ეკლესია, რომელიც ხშირ შემთხვევაში, უპირისპირდებოდა სამეფო ხელისუფლებას. ეს იმიტომ, რომ ეკლესია მეფის ხელისუფლების მონინააღმდეგე დიდგვარიანთა თავშესაფარად იქცა. მაღალი საეკლესიო თანამდებობანი მათ ან მემკვიდრეობით ჰქონდათ მიღებული, ან კიდევ, დიდი თანხების გაღებით ნაყიდი. საეკლესიო თანამდებობებს ზოგჯერ თვით მეფეც ჰყიდდა. ამიტომ იყო, რომ მაღალ საეკლესიო თანამდებობებზე სავსებით უღირსი პირები აღმოჩნდნენ, რომელნიც სახელმწიფო საქმეებზე კი არ ზრუნავდნენ, არამედ პირად გამორჩენასა და გამდიდრებაზე. თანამდებობებსაც ამისთვის იტაცებდნენ და იძენდნენ. ასე რომ, სამეფო ხელისუფლებას, საეროსთან ერთად, სასულიერო ფეოდალების რეაქციული წრეც უპირისპირდებოდა. ყველაფერ ამას კარგად გრძნობდნენ იმდროინდელი პროგრესული საეკლესიო მოღვაწენი და არსებული ვითარების გამოსწორებისათვის ღონისძიებებსაც სახავდნენ.

XI ს. საქართველოს დიდმა მოღვაწემ, გიორგი ათონელმა ბაგრატ მეოთხეს კატეგორიულად მოსთხოვა საეკლესიო სფეროში გადამჭრელ ღონისძიებათა გატარება. მაგრამ ძლიერ საერო ფეოდალებთან მრავალწლოვანი ბრძოლით მოქან-

ცულ სამეფო ხელისუფლებას იმხანად საამისო ძალა აღარ შესწევდა. ამას ზედ დაერთო საგარეო ვითარების გამწვავებაც, აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქვეყანას ახალი, საშიში დამპყრობლები დაემუქრნენ. ესენი თურქ-სელჩუკები იყვნენ.

ოღუზთა მოდგმის თურქულ ტომებს, რომლებიც შუა აზიიდან დაიძრნენ, სათავეში სელჩუკების საგვარეულო ედგათ და ამიტომ ისინი თურქ-სელჩუკებად იწოდებოდნენ. XI ს. პირველ ნახევარში თურქები მახლობელ აღმოსავლეთს შეესივნენ, დაიპყრეს ირანი, ხოლო შემდეგ სომხეთის უდიდესი ნაწილიც მიიტაცეს. 1065 წლიდან თურქთა სულთანმა ორჯერ ილაშქრა საქართველოში – ჯერ სამხრეთ საქართველო ააოხრა, შემდეგ კი ქართლი და არგვეთი. იგი ჩვენი ქვეყნისაგან მორჩილებასა და ყოველწლიურ ხარკს მოითხოვდა; მართალია, ბაგრატ მეოთხის მეფობის წლებში ქართველმა ხალხმა თავდადებული ბრძოლით თავიდან აიცილა მძიმე სათურქო ხარკი, მაგრამ თურქთა თანდათან გაბატონება გარდაუვალი ხდებოდა.

თურქები მახლობელ აღმოსავლეთში განსაკუთრებით მას შემდეგ გაძლიერდნენ, რაც ქრისტიანულმა ბიზანტიამ 1074 წ. ხელშეკრულებით აღმოსავლეთის ქვეყნების უდიდესი ნაწილი სელჩუკებს დაუთმო და საქართველო ამ ძლიერი დამპყრობლის წინაშე მარტო დატოვა. მართლაც, 1080 წლიდან ჩვენს ქვეყანაში განსაკუთრებით გაძლიერდა თურქთა შემოსევა-ჩამოსახლებანი, დაიწყო „დიდი თურქობა“. ამ დროს საქართველოში უკვე გიორგი მეორე მეფობდა (1072-1089 წწ.).

ქვეყანას დიდი განსაცდელი დაემუქრა. მეჯოგე-მომთაბარე თურქების გაბატონება საქართველოს ნოციერ მიწა-წყალზე განვითარებული ფეოდალური სოფლის მეურნეობის სრულ მოშლას ნიშნავდა. თურქებმა საძოვრებად აქციეს ქართველი გლეხის სახნავ-სათესი და საბალღვენახე ადგილები. მატერიალური დოვლათის შემქმნელი, მწარმოებელი მოწყდა თავის მარჩენალს – მიწას... თურქ-სელჩუკების მიერ აყრილი გლეხობა იძულებული გახდა მთებს შეხიზნოდა. განვითარებული ფეოდალური ქვეყნის ეს დიდი ტრაგედია რეალურად

ასახა ამ ამბების თანამედროვემ, ჩვენ მიერ ზემოხსენებულმა დავითის ისტორიკოსმა; აი, რას წერდა იგი: „არ იყო ამ დროს თესვა და მკა. ქვეყანა მოოხრდა და ტყედ გადაიქცა. კაცთა ნაცვლად მხეცნი და ნადირნი ველისანი დაემკვიდრნენ მასში და ქვეყნის ყოველ მკვიდრთა შორის იყო ჭირი მოუთმენელი, შეუდარებელი და აღმატებული ოდესმე მომხდარ თუ გაგონილ აოხრებისაგან... [მტრებმა] არ შეინყალებს მოხუცებულნი, შეაგინეს ქალწულნი, ამონყვიტეს ჭაბუკები, ხოლო ჩვილნი მოითაცეს... ნაკადულთა ნაცვლად სისხლის მდინარენი რწყავდა ქვეყანას“. ასე განადგურდა მწარმოებელი მოსახლეობა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, თურქებმა ამონყვიტეს ისინიც კი, ვინც „დარჩენილი იყო ტყეში, კლდეებსა, ქვაბებსა თუ ხვრელებში...“, ხოლო თუ ვინმე იყო მთებსა და სიმაგრეებს შეხიზნული, ზამთრის სიფიცხემ, უსახლკარობამ და შიმშილმა ამოხოცა.

იმ დროისათვის მახლობელ აღმოსავლეთში, საერთოდ, და კერძოდ კი, ამიერკავკასიაში შექმნილი ვითარება – სომხეთის დაპყრობა ჯერ ბიზანტიელების, ხოლო შემდეგ თურქ-სელჩუკების მიერ და წვრილ სომხურ სამეფოთა ზედიზედ გაუქმება, შირვანისა და არანის თურქთა თარეშის ასპარეზად გადაქცევა, ბიზანტიის დამარცხება თურქ-სელჩუკებთან ბრძოლაში ანუ „ბერძენთა ძალის შემცირება“ – აიძულებდა საქართველოს იმდროინდელ მეფეს გიორგი II-ს თურქებთან მოლაპარაკება გაემართა და მძიმე სათურქო ხარკის საფასურად ქვეყნისათვის ერთგვარი მშვიდობა მოეპოვებინა.

ამიტომ იყო, რომ გიორგი II, ამიერკავკასიის ქვეყნების მესვეურთა (სომხეთის კათალიკოსი ბარსელი, ლორე-ტაშირის მეფე კვირიკე) ერთად, იძულებული გახდა თვით ხლებოდა სულთან მალიქ-შაჰს ისპაჰანში. სულთანმა, მართლაც, საქართველო თითქოს „გაათავისუფლა ზედამარბეველთაგან“, ე. ი. თურქ-მარბიელთა დალაშქვრისაგან, მაგრამ სამაგიეროდ, „ხარაჯა (ხარკი) ითხოვა“, რომელსაც „აიღებდა ჟამთა მრავალთა“. ეს ყოველწლიური სათურქო გამოსაღები, ცხადია, გლახობას უნდა ეხადა, რაც კიდევ უფრო აჩანაგებდა მას.

ამას გარდა გიორგი II-ისა და სულთნის სამშვიდობო მოლაპარაკებას არ მოჰყოლია ქართლსა და კახეთში დამკვიდრებულ თურქთა გასხმა ამ ადგილებიდან. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, ჩამოსახლებული თურქების აქედან აყრა, „მათი გასხმა და ვნება“ არავის შეეძლო, თვით სულთანსაც კი.

ფრიად მძიმე იყო „დიდი თურქობის“ შედეგები საქართველოსათვის, მეურნეობის ის სისტემა – მომთაბარული მეჯოგეობა, რომელსაც თურქ-სელჩუკები ნერგავდნენ, ანადგურებდა განვითარებული ფეოდალური ქვეყნის ინტენსიურ სოფლის მეურნეობას, მათი განუწყვეტელი შემოსევები კი ანგრევდა ქალაქებს, აქვეითებდა ვაჭრობასა და ხელოსნობას. აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქალაქთა ერთი ნაწილი თურქების ხელში აღმოჩნდა. ყველაფერი ეს საფუძველს ურყევდა ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ძლიერებას, დაცემისა და გადაგვარებისაკენ მიაქანებდა მას.

თურქთა შემოსევებმა და გაბატონებამ საგრძნობლად დაასუსტა სამეფო ხელისუფლება და გაზარდა მის მოწინააღმდეგეთა ძალები. დიდგვარიანებმა გიორგი მეორეს „ქვეყანა აუშალეს“ და სამეფოს ერთიანობას საფრთხე შეუქმნეს. მათი ერთი ნაწილი თურქებს მიუვიდა და დამპყრობელს ქვეყნის შიგნით არაერთი ციხე-სიმაგრე გადასცა. ამასთანავე, კახეთის მეფემ, რომელიც ბაგრატ მეოთხის დროს საქართველოს მეფის ყმობას აღიარებდა, არა მარტო უკუაგდო მისი მორჩილება, არამედ მაჰმადიანობაც მიიღო და მაღლიერი სულთნისაგან კახეთიც დაიმკვიდრა. გიორგი მეორის ცდა კახეთის შემოსაერთებლად სავსებით უნიადაგო აღმოჩნდა. ამასთანავე, სამეფო ხელისუფლებას არ შეეძლო წინააღმდეგობა გაენია დამპყრობლებისათვის. ყოველივე ამან დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ხალხს გული გაუტეხა და თურქთა უძლეველობის რწმენა შეუქმნა. მეურნეობას მონყვეტილი ხალხი ბრძოლის პასიურ ფორმებზე გადავიდა – მტერს გაეცალა და მთებსა და ციხეებს შეეხიზნა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, „თვინიერ ციხეთა სადამე არა სადა იყო კაცი სოფელსა შინა“.

ამრიგად, „დიდმა თურქობამ“ არა მარტო ქვეყნის ერთიანობა დააზიანა, არამედ ქართველობის, მისი სოციალური და ეკონომიკური წყობის სრული მოშლისა და გადაშენების რეალური საფრთხე შექმნა. ასეთი განსაცდელის ჟამს არ ჩანდა ფეოდალურ ქაოსში წესრიგის დამწერგავი მაორგანიზებელი ძალა, ქვეყნის სათავეში დასუსტებული სამეფო ხელისუფლება იდგა. ყველაფერ ამას კარგად ხედავდნენ იმდროინდელი პროგრესული მოღვაწენი და როგორც ჩანს, სათანადო გეგმებს ამუშავებდნენ ქვეყნის გამოსაყვანად საშინაო და საგარეო პოლიტიკური კრიზისიდან. ფეოდალური საზოგადოების პროგრესული ნაწილიც ამჯერად გიორგი II-ის მოწინააღმდეგე ჩანდა. გაისმა მეფის მოღვაწეობით უკმაყოფილოთა ხმები – გიორგი II-ს უფრო ამქვეყნიური განცხრომისადმი მიდრეკილებაში, დიდგვარიანთა ოპოზიციისადმი ლოიალობასა და საერთოდ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში სისუსტის გამოჩენაში სდებდნენ ბრალს. მეფის მმართველობით უკმაყოფილოთა დასის ერთ-ერთი წევრი, როგორც ჩანს, დავითის ისტორიკოსიც იყო, რომელმაც შემდეგ ასე მუქი ფერებით დაგვიხატა გიორგი II-ის მეფობა.

ფეოდალური საზოგადოების პროგრესულმა ნაწილმა სამეფო კარზე გადატრიალება მოახდინა – გიორგი II აიძულა ტახტზე უარი ეთქვა და თავისივე შვილი, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, თექვსმეტიოდე წლის, მაგრამ დიდი სახელმწიფო საქმეებისათვის სავსებით მომზადებული, დავითი გაემეფებინა: „თვით მამამან დაადგა გურიგუინი მეფობისაო“ – წერდა დავითის ისტორიკოსი. ეს მოხდა 1089 წელს. ამის შემდეგ გიორგი II-მ საკმაო ხანს (ზოგი მკვლევარის ვარაუდით, 20 წელს) იცოცხლა, მაგრამ სახელმწიფოებრივ საქმეებში აქტიურ მონაწილეობას ვერ იღებდა, თუმცა „მეფეთა-მეფედაც“ კი იწოდებოდა.

2. დავით IV აღმაშენებლის საშინაო ლონისძიებები და რეფორმები

XI ს. მიწურულს საქართველოში შექმნილი საშინაო და საგარეო ვითარება სამეფო ხელისუფლებისაგან გადამწყვეტი და ეფექტური ზომების მიღებას მოითხოვდა. დავით მეოთხემ, როგორც დიდმა პიროვნებამ, და მის ირგვლივ შემოკრებილმა სახელმწიფო მოღვაწეთა დასმა კარგად განჭვრიტეს მოვლენების განვითარების პერსპექტივები და მრავალმხრივი ლონისძიებებით ყოველნაირად ხელი შეუწყვეს მათ შემდგომ კანონზომიერ განვითარებას, პროგრესის საქმეს.

საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ პირველი რიგის ამოცანად თურქ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლა მიიჩნია. დავითის მეფობის პირველი წლები არსებითად შეეწირა საამისო მოსამზადებელ მუშაობას და თურქების მიერ შეშინებული, ტერორიზებული, მთებს, გამოქვაბულებსა და ციხეებს შეხიზნული მოსახლეობის დაშოშმინებას.

მეფემ თავის ირგვლივ შემოიკრიბა ერთგული საშუალო და წვრილი აზნაური-მოლაშქრეები და თურქთა მცირე რაზმებს ბრძოლები იქ გაუმართა, სადაც გამარჯვება უეჭველი იყო. ხალხში თურქების უძლეველობის რწმენა თანდათან გაქრა და გამხნეებულმა მოსახლეობამ ბარად ჩამოსვლა იწყო: გლეხოზა ნელ-ნელა უბრუნდებოდა თავის მამაპაპეულ კარმიდამოს, ისევ იწყებოდა ხვნა-თესვა.

ამავე დროს, საგარეო მოვლენებიც საქართველოს მეფის სასარგებლოდ ვითარდებოდა: 1092 წელს გარდაიცვალა თურქთა დიდი სულთანი მალიქ-შაჰი. მის მემკვიდრეთა შორის ტახტისათვის გაუთავებელი და დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა; სელჩუკთა დიდი სახელმწიფო თანდათან დაიშალა და ახლად წარმოქმნილი, ურთიერთ ბრძოლაში გართული პოლიტიკური ერთეულები საქართველოსათვის ძველებურად ველარ იცლიდნენ.

შინაბრძოლებით დაოსებული თურქების წინააღმდეგ სწორედ ამ დროს, თითქოს „ქრისტეს საფლავის“ გასათავი-

სუფლებლად, დასავლეთ ევროპიდან დაიძრნენ ე. წ. ჯვაროსნები. ევროპელთა ეს ლაშქრობა, ახლო აღმოსავლეთის მიწებისა და სიმდიდრის ხელში ჩასაგდებად, საქართველოს მეფეს ხელს უმართავდა. ჯვაროსნების მიერ XI ს. მიწურულს იერუსალიმისა და ანტიოქიის აღებამ კიდევ უფრო დაასუსტა თურქ-სელჩუკები და ხელსაყრელი პირობები შექმნა მათ მიერ დაპყრობილ ხალხთა გათავისუფლებისათვის. დავითის ისტორიკოსი თავის თხზულებაში საგანგებოდ აღნიშნავს როგორც მალიქ-შაჰის გარდაცვალების ამბავს, ასევე „ფრანგთა (ევროპიელთა) გამოსვლას“ აღმოსავლეთში და ყველაფერ ამას უკავშირებს საქართველოში ყოველწლიური სათურქო ხარკის ამოკვეთას: ამ დროიდან, – წერს დავითის ისტორიკოსი, – მეფემ „არღარა მისცა სულთანსა ხარაჯა, და თურქნი ველარა დაიზამთრებდეს ქართლს“. სათურქო ხარაჯაზე უარის თქმა დიდი გამარჯვება იყო – მწარმოებელ მოსახლეობას უღელი აეხსნა, ქვეყნის დოვლათი უკვე აღარ ეძლეოდა დამპყრობელს ხარკად და, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით რომ ვთქვათ, „მოეშენა ქვეყანა ქართლისა“.

დავით აღმაშენებელმა, საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრების შედარებით აღორძინების შემდეგ, ქვეყნის მთლიანობისა და სიძლიერის აღდგენა-განმტკიცების მიზნით, პირველ რიგში იმ დიდგვარიან ფეოდალებს გამოუცხადა ბრძოლა, რომლებმაც მის წინაპრებს არაერთხელ „აუშალეს ქვეყანა“. დავითის ღონისძიებანი ამ მხრივ კატეგორიული იყო და არ ჰგავდა მის წინამორბედ მეფეთა მოქმედებას. იგი არ დაკმაყოფილდა ზოგ ერისთავთა მარტოოდენ წვრთნითა და მორჩილებაში მოყვანით. ზოგი საერისთავო, კერძოდ, კლდეკარისა, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის ცენტრად იყო ქცეული, გააუქმა, საერისთავო მინა-წყალი სამეფო საკუთრებად გამოაცხადა, დამარცხებული ლიპარიტ ერისთავი კი ქვეყნიდან გააძევა. ასე უსწორდებოდა დავითი ყველა იმას, ვინც კი მეფისა და სამეფოს საწინააღმდეგო მოქმედებას განიზრახავდა.

ასევე სასტიკად გაუსწორდა დავით IV სამეფო ხელისუფლების კიდევ ერთ მოწინააღმდეგეს – არაგვის ძლიერ

ფეოდალს ძაგან აბუღეთისძესა და მის ძმებს, რომელთაც, თვით დავითისავე სიტყვით, კლდეკარის ერისთავთა მსგავსად, არასოდეს გამოუჩინიათ ერთგულება სამეფო ხელისუფლების მიმართ: „მათ გვართა (წარმომადგენლებს – შ.მ.) არავის ოდეს ექმნა ჩვენი ერთგულებაო“ – აღნიშნავდა მეფე თავის „ანდერძში“. პირიქით, ისინი ყოველ შესაძლებელ შემთხვევაში დიდ ბრძოლებს უმართავდნენ სამეფო ხელისუფლებას და მისი გაძლიერების მომხრეებს.

როგორც ირკვევა, მეფემ ბრძოლა გამოუცხადა არა მარტო ასეთ ფეოდალებს, არამედ თვით იმ სამოხელეო ინსტიტუტსაც, ერისთავობასაც, რომელსაც განკერძოების მოსურნე ფეოდალები მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში იყენებდნენ. ერისთავობა დავითს, როგორც ჩანს, იმ ხანისათვის შეუფერებელ, უკვე დრომოჭმულ თანამდებობად მიაჩნდა და მის წინააღმდეგ ბრძოლას ცენტრალური სამოხელეო და ადგილობრივი მმართველობის აპარატში რეფორმების ჩატარებით ფიქრობდა.

ს. ჯანაშიას სავსებით მართებული შენიშვნით, დავით IV ცდილობდა პირველ რიგში დაესრულებინა ის ღონისძიება, რაც ჯერ კიდევ ბაგრატ III-ის დროს დაისახა, კერძოდ, საბოლოოდ აღმოეფხვრა ძველი საუფლისწულოთა სისტემა – ურთიერთ სუსტად დაკავშირებული წვრილი და მსხვილი სამთავროების ერთგვარი ფედერაცია ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნის ინტერესებთან სავსებით შეუთავსებელი ჩანდა. ამას გარდა, აუცილებელი იყო ერისთავობის შეცვლა უფრო მოქნილი, სამეფო ხელისუფლებასთან უშუალოდ დაკავშირებული სამოხელეო ინსტიტუტით.

ბაგრატ III-მ თავის დროზე ამ მხრივ მნიშვნელოვანი ღონისძიებები გაატარა – დაუნდობლად განწყვიტა ტაო-კლარჯეთის დამოუკიდებლობას შეჩვეული „ხელმწიფენი“, ხოლო „ურჩნი თვისნი შეცვალნა დიდებისაგან“ და მათ ადგილზე დაადგინა „ერთგულნი და მსწრაფლ მორჩილნი ბრძანებათა მისთა“. მეფის ბრძანებათა მორჩილნი, მისი ერთგულად სწრაფად შემსრულებელნი, ცხადია, ახალი, მსახურეული აზ-

ნაურები იყვნენ და არა ისინი, ძირძველი ფეოდალები, რომელნიც მეფემ სწორედ ამის გამო „შეცვალნა დიდებისაგან“, გადააყენა თანამდებობიდან.

ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის ჩამოყალიბების პროცესში, ძველსა და ახალ მოხელეობასა და სამოხელეო ინსტიტუტებს შორის ბრძოლის პერიოდში, წარმოიშვა ახალი სამოხელეო ინსტიტუტი „მოსაკარგავეობისა“ და მისი შესაბამისი ახალი მოხელეები „მოსაკარგავე აზნაურები“. „საკარგავი“ მეფის მიერ განსაგებლად, სამართავად გაცემულ ტერიტორიას, ქვეყანას ეწოდებოდა, „მოსაკარგავე“ კიდეც მეფის მიერ ამა თუ იმ ტერიტორიის, ქვეყნის მხოლოდ განმგებლად, მმართველად დანიშნულ მოხელეს. „მოსაკარგავეობის“ ინსტიტუტმა დასრულებული სახე დავით აღმაშენებლის დროს მიიღო – ამიერიდან „მოსაკარგავე აზნაურები“ დაუპირისპირდნენ სწორედ იმ „მემამულე აზნაურებს“, რომლებმაც ერთ დროს მეფისაგან განსაგებლად მიღებული საერისთავოები სამემკვიდრო მამულებად აქციეს. ერისთავობას მოსაკარგავეობა ცვლიდა, ეს კი ნიშნავდა, ერთი მხრივ, თვით ერისთავთა გადაქცევას მოხელე-მოსაკარგავეებად, ე. ი. მათთვის გაცემული ტერიტორიების მხოლოდ განმგებლებად, ხოლო მეორე მხრივ, ამიერიდან ქვეყნების არა პირობით მფლობელობაში, როგორც ეს ძველად იყო, არამედ საკარგავეებად, განსაგებელ ერთეულებად გაცემას, რომლის განმგებელიც გასამრჯელოდ საკარგავად მიცემული ქვეყნის შემოსავალს კი არ მიიღებდა, არამედ ფულად სარგოს სამეფო ხაზინიდან.

ასეთი „მოსაკარგავე აზნაური“ მთლიანად დამოკიდებული იყო სამეფო ხელისუფლებაზე, მის სიძლიერესა და ხაზინაზე. სწორედ ესენი იყვნენ ამიტომ მეფის ხელისუფლების „ერთგულნი და მოსწრაფედ მორჩილნი ბრძანებათა მისთა“.

ადგილებზე წარგზავნილი მოხელეების თანამდებობათა რეორგანიზაციასთან და აგრეთვე საქართველოს სამეფოს საზღვრების გაფართოებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული დავითის დროს სანაპირო ქვეყანათა მცველების, განმგებლების საგანგებო თანამდებობების შემოღება. ამ მოხელეს, რო-

გორც ეს დავითის დროის წარწერებიდან ჩანს, „მარზპანი“ ეწოდებოდა. ტერმინი „მარზპანი“ ახალი არ იყო ქართული სამოხელეო წყობისათვის. იგი ჯერ კიდევ სასანიდური ირანის ბატონობის დროიდან შემოვიდა ქართლში და თავის დროზე ირანის შაჰის მიერ ქართლში წარმოგზავნილ მოხელეს ეწოდებოდა. მაგრამ XII ს. პირველი ნახევრის მარზპანს, რა თქმა უნდა, მხოლოდ სახელი აკავშირებდა იმ ძველ ირანელ მოხელესთან. დავითის დროის მარზპანი, საქართველოს მეფის ქართველი მოხელე იყო, საქართველოს სამეფოს სანაპირო, სასაზღვრო ოლქის, მაზრის გამგებელად, მცველად, „ნაპირთა მჭირავად“ დადგენილი.

სამოხელეო ტერმინი „მარზპანი“ ანუ „ნაპირთა მჭირავი“, XII ს. მეორე ნახევრიდან თანდათან შეცვალა ქართულმა „მონაპირემ“. თამარის დროისათვის სწორედ „მონაპირე“ იხმარებოდა ცალკეული სასაზღვრო („სანაპირო“) ოლქის გამგებელის აღსანიშნავად, თუმცა ზოგ წყაროში ამავე მნიშვნელობით „მარზპანიც“ გვხვდება.

დავით მეფის ზემოაღნიშნულ რეფორმებს მოჰყვა ბევრი უღირსი, მაღალი თანამდებობის პირის გადაყენება, მათ მაგიერ პირადი ღირსებით, საქმის ცოდნითა და მეფის ერთგულებით გამორჩეულთა დანიშნაობა წვრილ და საშუალო აზნაურთა ფენიდან. თვით ესეც – უღირს დიდგვარიანთა მაგივრად პირადი ღირსების მქონეთა დანიშვნა – არსებითად დიდი რეფორმა იყო ფეოდალურ ქვეყანაში. სამეფო ხელისუფლების ოპოზიციური ძალები თანდათან უკან იხევდნენ, მეფის ხელისუფლება კი ძლიერდებოდა და მტკიცდებოდა.

მაგრამ ყველაფერი ეს საკმარისი არ ჩანდა; ჯერ ერთი, მეფის მოწინააღმდეგე დიდგვარიანნი ჯერ კიდევ მოკალათებულნი იყვნენ სახელმწიფოს სხვა უწყებაშიც, კერძოდ, ეკლესიაში, ეკლესია კი შუა საუკუნეებში დიდმნიშვნელოვან ძალასა და მსხვილფეოდალურ ორგანიზაციას წარმოადგენდა. საერო მართვა-გამგეობიდან გამოძევებულმა თუ მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში დამარცხებულმა დიდგვარიანმა ფეოდალებმა ეკლესიას მიაშურეს და მას შეაფარეს თავი. რაც მთავარია,

ამ დროს ეკლესია, მაღალ საეკლესიო თანამდებობათა მქონე უღირს პირთა წყალობით, საერთო სახელმწიფო საქმეებისაგან განზე იდგა, მეფის ხელისუფლებას არ ემორჩილებოდა და ზოგჯერ უპირისპირდებოდა კიდეც. საჭირო იყო ეკლესიაშიც ისეთივე რადიკალური რეფორმის მოხდენა, როგორც მეფემ საერო სფეროში გაატარა.

ეს დიდი ამოცანა, რომელიც სამეფო ხელისუფლების წინაშე ჯერ კიდევ ბაგრატ მეოთხის დროს დადგა, დავით აღმაშენებელმა 1103 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებას გადააწყვეტინა. ისე როგორც საერო-სამოხელეო აპარატი, ეკლესიაც, მიუხედავად დიდი წინააღმდეგობისა, გაიწმინდა სამეფო ხელისუფლების ორგული დიდგვარიანებისაგან. მაღალი საეკლესიო თანამდებობანი, უღირსთა მაგიერ, ღირსეულებმა, მეფის მომხრე პირებმა დაიკავეს. მაგრამ ეკლესიის მორჩილებაში მოსაყვანად არც ეს აღმოჩნდა საკმარისი. ამიტომ დავით აღმაშენებელმა ფეოდალურ საქართველოს ისტორიაში განუმეორებელი ღონისძიება გაატარა: მან ორი დიდი თანამდებობა – საერო (მნიგნობართუხუცესისა) და საეკლესიო (ჭყონდიდის ეპისკოპოსისა) – ერთი პირის ხელში გააერთიანა, მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის „სახელო“ შექმნა და მას ეკლესიის საქმეებიც ჩააბარა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, ამიერიდან „*მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა... ყოველსა საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით* (სამეფო აპარატიდან – **შ.მ.**) *მიიღებიან*“. ამგვარად, მეფემ ეკლესია სამეფო ხელისუფლებას, მის ინტერესებს დაუმორჩილა და ქვეყნის სამსახურში ჩააყენა.

ეკლესია-მონასტრებს მეფე სახელმწიფოს ინტერესებს ამიერიდან ახალი ხელისუფალის – მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის – მეშვეობით უკარნახებდა. ეკლესიის გარდა, მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს დავით IV-მ სასამართლო ხელისუფლებაც ჩააბარა და ამასთანავე მას, საერთოდ, როგორც უპირველეს მოხელეს მეფის შემდეგ, ყველა სახელმწიფო-სამინაო თუ საგარეო საქმეზე ხელი მიუწვდებოდა. ამ ძლიერ ხელისუფალს „**ვაზირი**“ ეწოდებოდა. ამრიგად, **საქართველოს**

სამეფოს ვაზირის თანამდებობის შემოღება დავით აღმაშენებლის საშინაო რეფორმის ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი შედეგი იყო.

ვაზირი დავითისა და მის მემკვიდრეთა (გიორგი III, თამარი) დროსაც სამეფო კარზე მხოლოდ ერთი იყო. ასე იყო სხვაგანაც, იმდროინდელი აღმოსავლეთის დიდ სახელმწიფოებშიც; ასე რომ, საქართველო ამ მხრივ გამონაკლისი არ ყოფილა. მაგრამ საქართველოს სამეფოს ვაზირი თავისი უფლება-მოვალეობით, ამ სახელოს შინაარსით, სავსებით სხვა იყო, ვიდრე აღმოსავლეთის ქვეყნების ამავე სახელწოდების ხელისუფალი.

საქართველოს მეფის ვაზირი, როგორც საეკლესიო ხელისუფალი (ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი), უმემკვიდრო იყო და საკუთარი სამემკვიდრო ქონების, „მამულის“ უქონელიც. ასევე, „სამამულო“ ე. ი. სამემკვიდრო ვერ იქნებოდა, ცხადია, მისი თანამდებობაც. ასე რომ, ვაზირის თანამდებობისათვის უცხო იყო ყველა სხვა თანამდებობისათვის (სახელოსათვის) ასე დამახასიათებელი ფეოდალური თვისებები, კერძოდ კი, მემკვიდრეობითობა, ე. ი. სამეფო კარის ამა თუ იმ მაღალი თანამდებობის მემკვიდრეობით გადაცემის შესაძლებლობა. ამიტომ იყო, რომ ვაზირს, როგორც მხოლოდ სამეფო ხელისუფლებისაგან დამოკიდებულ მოხელეს, ერთადერთი საზრუნავი ჰქონდა – მეფის ხელისუფლების გაძლიერება და განმტკიცება. მეფეც ყოველთვის ცდილობდა ვაზირის თანამდებობაზე ყველაზე ერთგული, სანდო და სხვა მაღალი ღირსებების მქონე პირი დაენიშნა.

საქართველოს სამეფოს პირველი მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი, ე. ი. პირველი ვაზირი იყო მეფე დავითის ძლიერ ახლობელი, მისი „*თანააღზრდილი და გამზრდელი*“, დიდი სახელმწიფო მოღვაწე გიორგი ჭყონდიდელი. აღსანიშნავია, რომ გიორგი ჭყონდიდელის გარეშე დავით აღმაშენებელი არ წყვეტდა არც ერთ დიდ სახელმწიფოებრივ საქმეს, მათ შორის მეზობლებთან ურთიერთობის, ლაშქრის ორგანიზაციის, თუ ამა თუ იმ ციხე-ქალაქის შემოერთებისა და სხვა მსგავს საკითხებს, რომელთაც თითქოს უშუალო კავშირი არც უნდა

ჰქონოდა სამეფო კანცელარიის (მწიგნობართა) უხუცესის და საეკლესიო მოღვაწის განსაგებელთან. მაგრამ საქმე იმაში იყო, რომ დავითმა თავისი რეფორმების წყალობით სამეფო კარზე საშინაო თუ საგარეო საქმეთა განსაგებლად შექმნილი ცალკეული უწყებები უშუალოდ ვაზირს, მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს დაუქვემდებარა.

ასე რომ, ვაზირის თანამდებობის შემოღებას, როგორც ჩანს, წინ უძღოდა სახელმწიფოებრივი მმართველობის ცენტრალური აპარატის რეორგანიზაცია, სამეფო ხელისუფლების ზოგი სათანადო უწყების ხელახლა შექმნა.

დავით აღმაშენებლის ზემოგანხილული საშინაო ღონისძიებები, ძლიერი და დაუნდობელი ბრძოლა ფეოდალური ოპოზიციური ძალების წინააღმდეგ ამრავლებდა მეფის პოლიტიკით უკმაყოფილოთა რიცხვს, ისტორიკოსის სიტყვით, ე. წ. „მაბრალობლებს“, ე. ი. მეფის ბრალმდებლებს. ეს კი სამეფო ხელისუფლებისაგან, „ფეოდალურ ქაოსში წესრიგის“ დამყარების მიზნით კიდევ ახალი ღონისძიებების გატარებას მოითხოვდა. „მაბრალობლებს“ მეფემ „მსტოვართა“ (მეთვალთვალეთა, მზვერავთა) ძლიერი აპარატი დაუპირისპირა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, ამიერიდან მეფეს არაფერი დაემალებოდა „არცა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაშქართა შინა მისთა მყოფთა კაცთა, დიდთა და მცირედთა საქმე ქმნილი, კეთილი გინა სიტყვა ბოროტი თქმული – არა რა დაეფარვოდა“; „რაოდენიცა ვის ფარულად ექმნეს ანუ თუ ეთქვას, ყოველივე ცხად იყო წინაშე მისსა“, თვით „გულის-სიტყვანიცა“ (ე. ი. გონებით განზრახულიცა – მ.მ.) კი. ხოლო ვინც კი შემჩნეული იქნებოდა „ბოროტ სიტყვასა“ თუ მოქმედებაში, ე. ი. ღალატში, მათ მეფე სასტიკად უსწორდებოდა – განპატიჟებითაც კი (თვალდაწვითა და დასაჭურისებით).

ასეთი დაუნდობელი ღონისძიებანი, დავითის ისტორიკოსის აზრით, „მრავალთა კეთილთა მიზეზ იქმნა... ორგულეზასა, ზაკვასა და ღალატსა რასმე ვერვინ, დიდთა თუ მცირეთაგანი, იკადრებდა“, ვერც სოფლელი და ვერც მოქალაქე, ვერც სამხედრო და ვერც სხვა პატივისა და ასაკის პირი,

ვინც არ უნდა ყოფილიყო, იგი ვერვინ იკადრებდა განდრეკილად, მრუდი გზით სვლასო – წერდა დავითის ისტორიკოსი. წესრიგისა და წესიერების დაცვა, „ყოველთა კაცთა წესიერება“, „ყოველთათვის კანონად“ იქცა. სამეფოში მკაცრი რეჟიმი დამყარდა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, „შიში დიდი და ზარი“ მეფისა „განითქუა კიდეთა ქუეყნისათა“.

ყველაფერი ეს მიღწეული იყო სამეფო ხელისუფლებასთან ძლიერი და მოქნილი საპოლიციო აპარატისა და შესაბამისი უწყების, შინაგან საქმეთა საგანგებო უწყების შექმნით. ამ ახალ და ასე საჭირო საგამგებლოს დავით აღმაშენებელმა **მანდატურთუხუცესი** (მანდატურთა – შინაგანი პოლიციის მსახურთა უფროსი) ჩაუყენა სათავეში. როგორც წყაროებიდან ირკვევა, დავითის დროს მანდატურთუხუცესობა დიდ ქართველ ფეოდალებს – ჯერ ვარდანისძეებს, შემდეგ კი ორბელებს ჰქონდათ.

როგორც ჩანს, დავითის დროს მანდატურთუხუცესი, ვაზირის შემდეგ, სამეფო კარზე უპირველესი ხელისუფალი იყო, მანდატურთუხუცესის თანამდებობა ამ დროსვე შემოღებულ ამირსპასალარის თანამდებობაზე უნინ მოიხსენიებოდა. ეს არცაა გასაკვირი: ძლიერი მეფისა და თვით მთავარსარდლის დავითის მეფობის დროს ამირსპასალარი, სამხედრო უწყებათა განმგებელი, ვერ იქნებოდა უპირველეს მოხელეთა რიგებში, მით უფრო, რომ მეფე-სარდალს შინაგანი წესრიგის დასამყარებელი ხელისუფალის სიძლიერე ამჯერად უფრო სჭირდებოდა, ვიდრე ამირსპასალარისა. საინტერესოა, რომ დავითის დროიდან მომდინარე წესის მიხედვით, მანდატურთუხუცესი, ამირსპასალარის სახელოს გაძლიერების შემდეგაც (მაგ., გიორგი III-ის, თამარის დროსაც), ყოველთვის ამირსპასალარზე უნინ მოიხსენიებოდა.

დავითის ღონისძიებები, სრულყოფილი ცენტრალური სამოხელეო აპარატის შექმნის თვალსაზრისით, ამით არ ამოწურულა. როგორც ირკვევა, დავითის დროს ჩამოყალიბდა აგრეთვე სამეფო ფინანსების ცალკე საგანგებო უწყება **მეჭურჭლეთუხუცესით** სათავეში. ჩვენთვის ცნობილ პირველ

მეჭურჭლეთუხუცესად მოიხსენიება იოვანე ვარდანის ძე, სვანთა ერისთავი.

აღსანიშნავია, რომ აქ დასახელებული იოანე (ივანე) ვარდანის ძე, სანამ იგი მეჭურჭლეთუხუცესობას მიიღებდა, სამეფო კარის „პროტოსტრატორი“ ყოფილა. ეს თანამდებობა მისი ამგვარი სახელწოდებით – პროტოსტრატორი – არც დავითამდე და არც მის შემდეგ დადასტურებული არ არის, მაგრამ ირკვევა, რომ XII ს. მეორე ნახევარსა და შემდეგ ამ თანამდებობას უკვე სხვა სახელით („ამირახორი“) მოიხსენიებდნენ.

როგორც ჩანს, პროტოსტრატორის თანამდებობაც დავით აღმაშენებლის დროს არის შემოღებული. პროტოსტრატორი (ამირახორი) საქართველოს ჯარების სარდლის, ამირსპასალარის პირველი თანაშემწე იყო.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ქართულ სამოხელეო წყობილებაში საგანგებო სამხედრო უწყების შექმნა და ამ უწყების განმგებლის – „ამირსპასალარის“ – თანამდებობის შემოღებაც დავითის სახელთან არის დაკავშირებული. დავითამდე, რა თქმა უნდა, იყვნენ ფეოდალური ლაშქრის განაყოფთა თუ საერთოდ ლაშქრის სარდლები, რომელთაც სპასპეტები და სპასალარები ეწოდებოდათ, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ძირეული ცვლილებები მოხდა თვით საქართველოს ლაშქრის ორგანიზაციაში, სამხედრო საქმის განგების არსებული წესი, რომელიც ძველი პატრონყმული ლაშქრის პრინციპებზე იყო აგებული, დამაკამაყოფილებელი ვერ იქნებოდა. ასე რომ, ამირსპასალარის თანამდებობის შემოღება თვით საქართველოს ლაშქარში მომხდარმა რეფორმებმა გამოიწვიეს. ამიტომ პირველ რიგში დავითის სწორედ ამ სახის ღონისძიებებს უნდა შევეხოთ.

დავითის სამეფო ხელისუფლებამ თავიდანვე დიდი ყურადღება დაუთმო გიორგი მეორის დროიდან არსებითად მოშლილი ფეოდალური ლაშქრის ორგანიზაციის საქმეს. დავით აღმაშენებელმა, ჯერ ერთი, თვით შემოიკრიბა ერთგული მოლაშქრენი და მათგან მუდმივი, არც ისე დიდი, მაგრამ ძლიერი პირადი გვარდია – „მონა-სპა“ – შექმნა; მეორეც, უფრო საიმე-

დო და ორგანიზებული გახადა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მოსაკარგავე ერისთავთა მიერ გამოყვანილი ლაშქარი. ცხადია, მას შემდეგ, რაც ცალკეულ კუთხეებში მეფის ერთგული მოხელეები იყვნენ ჩაყენებულნი, მათ მიერ გამოყვანილი ლაშქარიც მეფის ნება-სურვილის ამსრულებელი იქნებოდა და არა მისდამი დაპირისპირებული, როგორც ეს ხშირად ხდებოდა დავითის წინაპართა მეფობის დროს.

ამასთან ერთად, დავით აღმაშენებელი განსაკუთრებით ზრუნავდა ქართველთა ლაშქრის გამრავლების, შეიარაღებისა და განვრთნისათვის, მასში დისციპლინის განმტკიცებისათვის. დავითის ისტორიკოსმა შესანიშნავად ასახა ყველა ის ღონისძიება, რაც ამ მხრივ სამეფო ხელისუფლებამ გაატარა. მისი სიტყვით, დავითის გამეფების დროისათვის ქართველთა ლაშქარი ფაქტობრივად წარმოადგენდა „ტყვეობათა და ზემოხსენებულთა ჭირთაგან“ შეთხელეებულ „მცირე გუნდს მხედრობისა“ და ისიც, მტრების მიერ „მრავალგზის უკუქცევით დაჯაბნებულს, უცხენოსა და უსაჭურვლოს, თურქებთან ბრძოლის ყოვლად უცოდინარს და ფრიად მოშიშს“.

ცხადია, ასეთი ლაშქარი წარმატებას ვერ მოიპოვებდა და მეფემ პირველ რიგში „განამრავლნა სპანი“, უზრუნველყო შეიარაღებითა და ცხენებით; ხოლო უმსხვერპლო ლაშქრობითა და მცირედ-მცირედი ბრძოლით, სათანადო სწავლებით, შესაფერისი წინამძღოლობითა და არაერთი გამარჯვების მოგვარებით განვრთნა სპანი თვისნი. მეფე-სარდალი ყოველნაირად ცდილობდა მოლაშქრეებში თავდადებისა და გამირობის დანერგვასა და განმტკიცებას. ამ მიზნით, უხვად „აჯილღოვებდა და აქებდა მხნეთა (თავდადებულთა – შ.მ.), ხოლო ჯაბანთა კიცხავდა და აძაგებდა“. იმასაც კი არ ერიდებოდა, რომ მათთვის სადედო (ქალის) ტანსაცმელი ჩაეცმია და ლაშქრისათვის გამოეცხადებინა – ეს ჯაბანი მამაცი (მამაკაცი) კი არ არის, დიაციაო (ქალიაო); ლაშქარში დისციპლინის განმტკიცების მიზნით, მეფემ აკრძალა „საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი“ და ამგვარად „ყოველი უწესობა მოსპობილი იყო ლაშქართა შინა მისთა“.

ეს მხოლოდ პირველი ნაბიჯები იყო ქართული ლაშქრის ორგანიზაციის საქმეში. იმ დროის საქართველოს სამეფოს წინაშე მდგარი დიდი საგარეო და საშინაო ამოცანები აუცილებელს ხდიდა ლაშქრის გამრავლებისათვის ზრუნვას. დიდი ამოცანების გადასაწყვეტად ქვეყნის მცირე ლაშქარი საკმარისი არ ჩანდა. საკმარისი არ იყო აგრეთვე ის რეფორმები და ღონისძიებები, რაც დავითმა გაატარა გამეფების პირველ წლებში ლაშქრის რაოდენობის გაზრდის თვალსაზრისით. ლაშქრის სიმცირე განსაკუთრებით მას შემდეგ გახდა საგრძნობი, რაც მეფემ ზედიზედ შემოიერთა ციხე-ქალაქები და აქ, მოპოვებულ გამარჯვებათა განსამტკიცებლად, ქართველთა ლაშქრის ერთი, საგანგებო ნაწილი **„ქალაქთა და ციხეთა შინა მდგომად და დამჭირველად“** განაწესა. დავითის ისტორიკოსის მონუმენტით, *„არა იყო ესეოდენი სიმრავლე ლაშქართა სამეფოსა შინა მისსა“*, რომ მეფეს შეძლებოდა მისი სამ ნაწილად გაყოფა: ერთი ნაწილი ციხე-ქალაქებში ჩაეყენებინა, მეორე თანა ხლებოდა და მესამეს „ზამთარ-ზაფხულ დაუცხრომლად“ ელაშქრა. ამასთანავე, *„ზამთარ-ზაფხულ დაუცხრომელი ლაშქრობა“*, რომელსაც ასე საგანგებოდ უსვამს ხაზს დავითის ისტორიკოსი, სოფლისა და ქალაქის მწარმოებელ მოსახლეობას დიდი ხნით, ხშირ შემთხვევაში მუდმივადაც, წყვეტდა სოფლის მეურნეობასა და საქალაქო ცხოვრებას. ეს კი ქვეყნის ეკონომიკას თავის დაღს ასვამდა, განუწყვეტელი ომიანობა ეკონომიკური აღმავლობის შემაფერხებლად იქცეოდა.

ასე რომ, სამეფო ხელისუფლებას უნდა ეზრუნა, რათა, ერთი მხრივ, ლაშქრის რაოდენობა გაეზარდა და მეორე მხრივ, ქვეყნის მატერიალური დოვლათის მწარმოებელი თავის ძირითად საქმიანობას არ მოეწყვიტა.

ამიტომ სამეფო ლაშქრის გამრავლებისათვის ზრუნვა თავისთავად იწვევდა, პირველ რიგში, ქვეყნის შიგნით სამხედრო სამსახურის საფუძვლის – ფეოდალური მიწათმფლობელობის ფორმების – განვითარებას ისეთ დასრულებულ სისტემამდე, რომელიც შესაძლებლობას მისცემდა მეფეს *„ზამთარ-ზაფხულ დაუცხრომელ მოლაშქრეთა“* ფართო ფენა

ჰყოლოდა, ისე რომ, მიწისმოქმედთა მასა არ მოეწყვიტა თავის ძირითად საქმიანობას.

ამას გარდა, საქართველოს სამეფო ლაშქრის რაოდენობის გაზრდის სხვა შესაძლებლობაც არსებობდა – საქართველოს მოსახლეობის ხელოვნური გამრავლება და ამ გზით ასევე მუდმივ, „დაუცხრომელ მოლაშქრეთა“ კიდევ ახალი და ფართო კონტინგენტის შექმნა. დავით აღმაშენებელმა ორივე ეს საშუალება გამოიყენა და ახლად ორგანიზებული ქართული ფეოდალური ლაშქარი კიდევ უფრო გაამრავლა საქართველოში გადმოსახლებული არაქართული წარმოშობის მოლაშქრეებით.

როგორც ირკვევა, საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ ადრევე დაიწყო ზრუნვა ამგვარი ღონისძიების გატარებისათვის, მაგრამ საამისო ნიადაგის მომზადებას, გადმოსახლებული ხალხის შერჩევასა და მასთან დაახლოებას, კონტაქტის დამყარებასა და მოლაპარაკებას საკმაო ხანი დასჭირდა. ბოლოს სამეფო ხელისუფლებამ გადაწყვიტა საქართველოს იმდროინდელი ჩრდილოელი მეზობლები, ყივჩაყები გადმოესახლებინა, აქ დაემკვიდრებინა და მუდმივი ლაშქრის ძირითად წყაროდ ექცია. ცხადია, სამეფო ხელისუფლების მიერ ყივჩაყები შემთხვევით არ იყვნენ შერჩეული. დავითის ისტორიკოსი სავსებით ნათლად ასაბუთებს ამ არჩევანის გონივრულობას. მისი სიტყვით, საქართველოს სამეფო კარმა კარგად იცოდა „ყივჩაყთა სიმრავლე, წყობათა (ბრძოლებში – **შ.მ.**) შინა სიმხნე, სისუბუქე და მიმოსვლა, სიფიცხე მიმართებისა“.

ღიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი ყივჩაყების შენახვა განვითარებული ფეოდალური ქვეყნისათვის შედარებით ადვილი იყო. ამდენად, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით რომ ვთქვათ, ყივჩაყებზე არჩევანის შეჩერების ერთ-ერთი მიზეზი მათი „ადვილად დასამჭირვლობაც“ იყო. ამასთანავე, მეფის წარმოდგენით, ყივჩაყები იქნებოდნენ „ყოვლითურთ მომზავებელნი (მიმყოლნი – **შ.მ.**) ნებისა თუისისა“. ისტორიკოსის ცნობით, ყივჩაყების გადმოყვანის შესახებ გადაწყვეტილების მიღებას

ხელს უწყობდა აგრეთვე საქართველოს მეფის მოყვრობა ყივჩაყთა მთავართან – დავითს მეუღლედ ჰყავდა ყივჩაყთა მთავრის, ათრაქა შარალანის ძის ასული გურანდუხტი. ცხადია, ყივჩაყთა მთავარი თავისი დიდი სიძის, საქართველოს მეფის გადამწყვეტილებების წინააღმდეგი ვერ იქნებოდა.

დასასრულ, საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ კარგად იცოდა, რომ რუსეთის მთავრების მიერ შევიწროებული, არაერთხელ დარბეული და თავიანთი საცხოვრებლიდან გამოდევნილი ყივჩაყები საქართველოსთან დაკავშირებასა და აქ გადმოსახლებაზე უარს არ იტყოდნენ.

ყველა ამ პირობის გათვალისწინებით და სათანადო ზომების მიღებით, სამეფო ხელისუფლებამ XII ს. 20-იანი წლები-სათვის ჩრდილო კავკასიიდან საქართველოს ტერიტორიაზე გადმოსახლა ყივჩაყთა ორმოცი ათასი ოჯახი. გადმოსახლებული ყივჩაყები მეფემ *„დააყენა ადგილთა მათ მარჯუეთა დედა-წულითა მათითა“* და გაუჩინა მათ *„საზამთრო სადგური და საზრდელი“*.

მაგრამ ისტორიკოსი არ მიუთითებს კონკრეტულად, თუ სად დასახლა ყივჩაყები დავით აღმაშენებელმა. ამ ცნობიდან ის კი ირკვევა, რომ ყივჩაყნი ერთ კი არა, რამდენიმე *„ადგილთა მათ მარჯუეთა“* დასახლეს. მართლაც, 40 000 ოჯახის ანუ დაახლოებით 200 000 სული ყივჩაყის ერთ კომპაქტურ მასად დასახლება შეუძლებელიცა და სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით გაუმართლებელი იქნებოდა. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ყივჩაყთა დიდი მასის ერთ ადგილზე დასახლება ხელს შეუშლიდა, გაახანგრძლივებდა მათი გაქრისტიანებისა და ქართულ მოსახლეობაში შერწყმის, ასიმილაციის პროცესს. ყივჩაყთა სწრაფი ასიმილაციით, გაქრისტიანებით კი დაინტერესებული იყო სამეფო ხელისუფლება. მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა თურქული წარმოშობის ყივჩაყების გადაქცევა საქართველოს ჯარის მოლაშქრეებად, მის ორგანულ ნაწილად. ამიტომ იყო, რომ დავითის ისტორიკოსი საგანგებოდ ხაზს უსვამდა ყივჩაყთა სწრაფ გაქრისტიანების პროცესსა და გაქრისტიანებულ ყივჩაყთა სახით *„დღითი დღე გამრავლე-*

ბას“ „ქრისტეს მიმდევართა“. ამავე ისტორიკოსის სიტყვით, დავითის სიცოცხლეშივე, XII ს. 20-იან წლებში, უკვე „თვით ყივჩაყნისა უმრავლესნი ქრისტიანე ქმნილნი“ იყვნენ.

სწორედ ეს, ყივჩაყთა გაქრისტიანებისა და ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერწყმის პროცესის დაჩქარების ინტერესები უკარნახებდა სამეფო ხელისუფლებას ყივჩაყები დაესახლებინა ქართულ ტერიტორიაზე, რათა უშუალოდ ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის ძლიერი გავლენის ქვეშ მოექცია ისინი. რა თქმა უნდა, ქართული სახელმწიფოსათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ყივჩაყებში ქრისტიანული სარწმუნოების, სწორედ ქართული, ქალკედონური მიმდინარეობის დანერგვას და არა ზოგადად მათ გაქრისტიანებას.

ამიტომ, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება გავიზიაროთ ამ უკანასკნელ ხანს სომხურსა და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოსაზრება დავითის დროს ყივჩაყების მაინცადამაინც სომხურ ტერიტორიაზე დასახლებისა და მათ მიერ საგანგებოდ „სომხური ქრისტიანობის მიღების“ და მაშასადამე, მათი „არმენიზაციის“ შესახებ. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ამ მოსაზრების ავტორების (ს. ერემიანი, ქ. ჩხატარაიშვილი) მიერ მოშველიებულ მასალათაგან არც ერთი არ გამოდგება დავითის დროს გადმოსახლებულ ყივჩაყთა სომხურ სარწმუნოებაზე მოქცევის დასამტკიცებლად. ჩვენ აქ შესაძლებლობა არ გვაქვს ვრცელი კამათი გავმართოთ დასახელებულ ავტორებთან, მაგრამ ის კი უნდა შევნიშნოთ, რომ 1206 წელს ზაქარია მხარგრძელის სახსრებით აგებული ჰარიჭის მონასტრის მეორე სახელწოდება – „ღვჩანხვანქ“ და იქვე სოფლის – „ღვჩახ“-ის არსებობა, ან კიდევ ამავე მონასტრის 1304 წლის შემწირველების მიჩნევა თუნდაც ყივჩაყთა შთამომავლებად, ცხადია, ვერ დაამტკიცებს არათუ დავითის დროინდელი ყივჩაყების მიერ „სომხური ქრისტიანობის მიღებას“, არამედ თვით ყივჩაყთა დასახლებასაც კი ამ ტერიტორიებზე XII ს. პირველ მეოთხედში. ყველა ეს მასალა შემდეგ ხანებში, კერძოდ XIII-XIV საუკუნეებში გადმოსულ და ჩამოსახლებულ „ახალ ყივჩაყთა“ ნაკვა-

ლევზე უფრო მიგვითითებს, ვიდრე დავითის დროს, XII ს. პირველ მეოთხედში, საქართველოში ორგანიზებულად გადმოყვანილ ყივჩაყთა აქ დასახლებაზე.

ს. ერემიანის მტკიცების სასარგებლოდ არაფერს ლაპარაკობს არც აღარწინის 1184 წლის სომხური წარწერა და ამ წარწერაში ერთ-ერთი მოხელის „ელბეკის“ სახელით მოხსენიება. ჯერ ერთი, აღარწინის წარწერის ჩვენთვის საინტერესო ნაწილში ს. ერემიანის მიერ ზოგი რამ თვითნებურადაა ჩამატებული. ამას გარდა, სავსებით ხელოვნური და უსაბუთოა წარწერის – „ელბეკის“ – გაიგივება გიორგი III-ის ამირსპასალართან, ყუბასართან და მისი ელბეკის ელის (მომთაბარეთა) მეთაურის (ელ-ბეკ?!). აღმნიშვნელად გამოცხადება. განა წარმოსადგენია საქართველოს სახელმწიფოს ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი ყუბასარი აღარწინის წარწერაზე სახელის გარეშე (სხვა ყველა – ანტონი, სარგისი – იქვე სახელებით მოიხსენიებიან), მხოლოდ თანამდებობით მოეხსენებინოთ და ისიც მომთაბარეთა (ელის) მეთაურის თანამდებობით, მაშინ, როცა ასეთი თანამდებობა არც ყივჩაყთა რაზმებში იმ დროს და არც საერთოდ საქართველოს სამეფო კარზე დადასტურებული არ არის.

თუნდაც რომ დავუშვათ წარწერის – „ელბეკისა“ და ამირსპასალარ ყუბასარის იგივეობა, განა ეს შეამაგრებდა ზემოდასახელებულ მკვლევართა თვალსაზრისს? ცხადია, არა! აღარწინის წარწერა ისევე არ გამოდგება ელბეკის სომხური რელიგიისადმი კუთვნილების დასადგენად, როგორც იგი არ გამოდგება იქვე, ელბეკის წინ მოხსენებულ ანტონ ჭყონდიდელის სომხური რწმენისადმი მიმდევრობის დასამტკიცებლად. აღარწინის სხვა თვალსაზრისით მრავალმხრივ საინტერესო წარწერა მით უფრო არ გამოდგება, ცხადია, XII ს. პირველ მეოთხედში გადმოსახლებულ ყივჩაყთა რელიგიური კუთვნილების შესასწავლად. ასე რომ, ყოველგვარი საფუძველი ეცლება ს. ერემიანისა და ქ. ჩხატარაიშვილის მიერ აღარწინის მიხედვით გაკეთებულ შორსმიმავალ დასკვნებს ყუბასარის ყივჩაყობით (წყაროები კი მას „ნაყივჩაყარს“ უწოდებენ), „ყივ-

ჩაყთა ზედაფენის (ყუბასარის საგვარეულოს!) ჰარიჭის მიდამოებში მოსახლეობისა“ და აქვე, ამავე სომხურ ტერიტორიაზე, ამაზე ადრე დავითის მიერ ყივჩაყების დასახლებისა და მათ მიერ „სომხური ქრისტიანობის მიღების“ ე. ი. მათი „არმენიზაციის“ შესახებ.

ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ზემოაღნიშნული მოსაზრების ავტორებმა, ასეთი დასკვნის გაკეთების დროს, როგორც ჩანს, არ გაითვალისწინეს იმდროინდელი საქართველოს, ზოგადად, საშინაო და, კერძოდ კი, რელიგიური პოლიტიკა. როგორც ცნობილია, ქართულმა სახელმწიფომ და ეკლესიამ, განსაკუთრებით სომხური ტერიტორიების შემოერთების შემდეგ, ფართოდ გაშალა ქალკედონურ ეკლესია-მონასტრების ქსელი ყოფილ სომხურ სამეფოთა ტერიტორიებზე; ამ დროიდან და ამის შემდეგ განსაკუთრებით მომრავლდა ქალკედონიტი, ე. ი. გაქართველებულ სომეხთა რიცხვი, ეს ამ დროს მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების ბუნებრივი შედეგი იყო. ამ დროსვე დადგა საკითხი სომეხთა ეკლესიურადაც შემოერთებისა. „ქართლის ცხოვრების“ სომხური, XII ს. თარგმანის მიხედვით, სწორედ დავით მეფემ „*მოისურვა სომეხთა და ქართველთა ეკლესიური შეერთება*“ და საამისო კრებაც გამართა. ასეთ ვითარებაში, როცა საქართველოს ეკლესია და სამეფო პოლიტიკურად შემოერთებული სომხეთის ეკლესიურადაც შემოერთების პოლიტიკას აწარმოებდა, განა წარმოსადგენია, რომ იმავე ხელისუფლებასა და ეკლესიას ყივჩაყთა 40 000 ოჯახი, რომელიც საქართველოში მუდმივ საცხოვრებლად იყო გადმოყვანილი, სომხური ეკლესიისათვის მიენებებინათ და „სომხურ ქრისტიანობაზე“ მოექციათ?!

საქართველოს სამეფოსა და ასევე ეკლესიასაც ყივჩაყთა საქართველოში დამკვიდრებისა და ქართულ მოსახლეობაში შერწყმის საფუძვლად სწორედ მათი ქართულ-ქალკედონურ სარწმუნოებაზე მოქცევა მიაჩნდა და არა მათი „არმენიზაცია“, მით უფრო მაშინ, როცა სწრაფად მიმდინარეობდა თვით სომეხთა რელიგიური „ქართველიზაცია“ გაქართველება. ასე რომ, ყივჩაყები იქ უნდა დაესახლებინათ, სადაც ყველაზე

უკეთესი პირობები იყო მათი სწრაფად გაქართველებისათვის. ამასთანავე, ანგარიში გაენოდა, ცხადია, სხვა პირობებსაც და სათანადოდ შეირჩეოდა სამეურნეო თუ სტრატეგიული თვალსაზრისით მოხერხებული და შესაფერისი, დაუსახლებელი თუ ნაკლებად დასახლებული ადგილები და სხვ.

ამრიგად, ჩვენი აზრით, არსებითად მართალი იყო ივ. ჯავახიშვილი, როცა ვარაუდობდა ყივჩაყების ჩასახლებას ძირითადად ქართლში, სადაც თურქთა შემოსევების წყალობით მოსახლეობა საგრძნობლად იყო შემცირებული. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყივჩაყთა იმდროინდელი განსახლება მხოლოდ საკუთრივ გეოგრაფიული (შიდა) ქართლით შემოვფარგლოთ და მათი დასახლება აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში, მათ შორის ქვემო ქართლშიც, არ ვივარაუდოთ, მით უფრო, რომ ამ დროს ქვემო ქართლში, სომხითში, ქალკედონობა, როგორც ვთქვით, საკმაოდ ფართოდ იყო გავრცელებული და განმტკიცებული. მაგრამ არ არის სავარაუდებელი, რომ ყივჩაყები, სანამ ისინი გაქართველდებოდნენ, დაესახლებინათ სასაზღვრო, განსაკუთრებული მნიშვნელობის სტრატეგიულ რაიონებში. ძნელი წარმოსადგენია, რომ თურქული მოდგმის ყივჩაყებისათვის თურქ-სელჩუკებთან სასაზღვრო რაიონების დაცვა და გამაგრება თავიდანვე მიენდოთ.

აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა პუნქტებში დასახლებული ყივჩაყები „დღითი დღე ქრისტიანდებოდნენ“ და ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით რომ ვთქვათ, მალე შეერწყნენ კიდევ ქართველებს, ასე რომ, დავითის დროის „ყივჩაყის არც ერთი შთამომავალი ყივჩაყათ აღარ შერჩა“. უმთავრესად ამით აიხსნება, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ყივჩაყთა მოსახლეობის კვალი ან საერთოდ არ შემონახულა, ან კიდევ, ძალიან სუსტად არის წარმოდგენილი. ანგარიში უნდა გაენიოს იმასაც, რომ ყივჩაყები სოციალური და სამეურნეო განვითარების დონით გაცილებით დაბლა იდგნენ ქართულ მოსახლეობასთან შედარებით და, ცხადია, არც არის წარმოსადგენი, რომ მათ რაიმე მნიშვნელოვანი კვალი დაეტოვებინათ მალაღანვითარებული ფეოდალური ქვეყნის სამეურნეო-ეკონომიკურ ცხოვრებასა და ყოფაში.

ყივჩაყთა სწრაფი ასიმილაციით უნდა აიხსნას აგრეთვე ისიც, რომ დავითის შემდეგ, გიორგი III-ისა და თამარის დროს, საქართველოს ლაშქარში ცალკე „ყივჩაყთა ლაშქარი“ არ იხსენიება, ის ადრევე შეერწყა ქართულს და „ძველი ყივჩაყნიც“ მასში ივარაუდებოდნენ.

ყივჩაყთა თითოეულ ოჯახს სამეფოსათვის ერთი მუდმივი მოლაშქრე უნდა მიეცა, ასე რომ, ამიერიდან დავით აღმაშენებელს მუდმივად ყავდა ყივჩაყთაგან „წყობად გამავალი რჩეული ორმოცი ათასი“. ამ ახალ ლაშქარს მიეცა „ცხენები და საჭურველი“, დაიყო ნაწილებად („გუარად-გუარად“), ყოველ ნაწილს დაენიშნა სპასალარები, მმართველები და ზედამდგომნი.

მუდმივი ლაშქრის ძირითად ნაწილს ყივჩაყები ქმნიდნენ, მაგრამ, როგორც ზემოთაც ითქვა და ვახუშტი ბაგრატიონის ერთი მეტად საინტერესო ცნობიდან ჩანს, მუდმივ ლაშქარში, ყივჩაყთა გარდა, საკუთრივ ქართველებიც იყვნენ. ვახუშტის სიტყვით, დავით აღმაშენებელს „**მარადის მცველად**“ სამოცათასიანი ლაშქარი ჰყავდა. ამასვე ადასტურებს იოანე ბატონიშვილიც. დავითმა „*განაწყო მხედრობანი და ყოველთვის მზად ჰყავდა როჭიკით სამოცი ათასი მხედარი კაცი*“. აქედან ორმოცი ათასი, დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, ყივჩაყი იყო, დანარჩენი ოცი ათასი კი, ცხადია, ქართველები იქნებოდნენ.

ამრიგად, საქართველოს სამეფომ XII ს. 20-იან წლებში გაიჩინა სამოცათასიანი მუდმივი ლაშქარი. ესეც უმაგალითო ღონისძიება იყო ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში – არც მანამდე და არც შემდეგ ფეოდალურ საქართველოს ასე მრავალრიცხოვანი მუდმივი ლაშქარი არ ჰყოლია.

სამოცათასიანი მუდმივი ლაშქრის გარდა, მეფეს ჰყავდა თავისი პირადი ხუთათასიანი გვარდია, „**მცველად მისად**“, „**მონა-სპა**“ – „*რჩეულნი და განსწავლულნი... მისანდონი და გამოცდილნი სიმხნით*“. ამასთანავე, ქვეყნის ლაშქრის ერთ ძირითად ნაწილს, დავითის ისტორიკოსის მოწმობით, ისევე ისე შეადგენდნენ „**სამეფოსა სპანი, რჩეულნი და მოკაზმულნი**,

ცხენკეთილნი და პირშეუქცეველნი“. ლაშქრის ამ სახეობას ვახუშტი, „მარადის მცველად“ დადგენილ ლაშქრისაგან განსხვავებით, „სხვა სპას, ქვეყნითგან გამოყვანილს და ერისთავთა ქვეშე დაწესებულთ“ უწოდებს. ეს ის ლაშქარი იყო, რომელსაც „მოუნოდინა ჟამად“, ე. ი. დროდადრო, საჭიროების შემთხვევაში. საქართველოს ლაშქარი ივსებოდა აგრეთვე „როქის სპით“, მეზობელი ქვეყნებიდან დაქირავებული ჯარით. ლაშქრის დაქირავება ფეოდალურ ქვეყანაში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო.

ერთ-ერთ მთავარს მაინც ქართველებისა და ყივჩაყებისაგან შემდგარი „ქართველთა ლაშქარი“ წარმოადგენდა. ამ ლაშქარს ზოგი მკვლევარი „დაქირავებულს“, ან კიდევ „დაქირავებული ჯარის მსგავსს“, მაგრამ „როქის სპისაგან“ განსხვავებულს, უფრო მუდმივი სამსახურის სახის ლაშქარს უწოდებს. ზედმეტია ლაპარაკი იმაზე, რომ დავით აღმაშენებლის მიერ შექმნილ ამ სამოცათასიან ლაშქარს არ შეიძლება ეწოდოს უცხოელთა დაქირავებული ჯარი; ჯერ ერთი, ასეთი სახის ლაშქრის აღსანიშნავად იმ დროს ქართულში, როგორც ვნახეთ, სხვა ტერმინი – „როქის სპა“ (ქირის ლაშქარი) – იხმარებოდა. ამას გარდა, სახელმწიფო ქირით ჯარს მხოლოდ დროებით, გარკვეული ვადით იყვანდა და, ცხადია, არ ზრუნავდა მათ დასასახლებლად, ადგილებზე დასამკვიდრებლად თუ გასაქრისტიანებლად. ყივჩაყები კი, როგორც ვნახეთ, დავითმა საქართველოში დაასახლა და მათი სწრაფი გაქართველებაც დაიწყო. ამასთან, ისინი ქართველებთან ერთ ლაშქარში გააერთიანა. ასე რომ, ყივჩაყთა და ქართველთა ამ ლაშქარს შეიძლება მხოლოდ „ქართული მუდმივი ლაშქარი“ ეწოდოს და არა ყივჩაყთა თუ საერთოდ უცხოელთა დაქირავებული ჯარი.

მაგრამ, მეორე მხრივ, დავითის მიერ შემოღებული ლაშქრის გასტუმრების ახალი წესი ქართველთა მუდმივ ლაშქარს ერთგვარად მართლაც ამსგავსებდა ქირის ჯარს. საქმე იმაში იყო, რომ დავითმა აკრძალა ალაფად მოპოვებული „საჭურჭლის“ (იარაღ-საჭურვლის თუ სხვა) მოლაშქრეთა შორის განა-

წილება: „დავითთასა არლარა განიყოფოდა საქურჭლე სპათა ზედა“, სამაგიეროდ მოლაშქრეთა „პატივი სხვა იყო“, – გვატყობინებს ვახუშტი ბაგრატიონი. ამასთან ერთად, თუ ანგარიშს გავუწევდით აგრეთვე ნაგვიანევი ხანის ზემომოტიანილ ცნობას დავითის მიერ ამ სამოცათასიანი ლაშქრის „როჭიკით“ – ულუფით და სარგოთი (ჯამაგირით) – შენახვის შესახებ, ამკარა გახდება დავითის მიერ ამ მხრივ გატარებული ღონისძიების არსი, მუდმივი ლაშქრის არსებითად ულუფასა და სარგოზე გადაყვანა.

მართალია, საქართველოს მუდმივ ლაშქარში 40 000 ყივჩაყი მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდა, მაგრამ, როგორც ეს ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, დავით აღმაშენებელს საკუთრივ ყივჩაყები არასოდეს გაუხდია თავის ძირითად დასაყრდენად, როგორც ეს ზოგიერთ მკვლევარს ჰგონია. მაგალითად, ს. ერემიანის მიხედვით, დავით IV მსხვილ ქართველ ფეოდალებთან, დიდებულებთან ბრძოლაში ემყარებოდა უცხოელთა ჯარს და მასთან მიკედლებულ სომეხ ფეოდალებს.

ჯერ ერთი, დავით აღმაშენებელი ებრძოდა არა საერთოდ დიდ ქართველ ფეოდალებს, არამედ მხოლოდ მის რეაქციულ ფრთას, ნაწილს; მეორე, ყივჩაყების გადმოყვანამდე (1118-1120 წლებამდე) დავით IV-მ, ყივჩაყების გარეშე, გამარჯვებით დააგვირგვინა ბრძოლა საერო და საეკლესიო დიდგვარიან ფეოდალებთან; მესამე, ასევე ყივჩაყების ჩამოყვანამდე არსებითად დამთავრებული იყო ქვეყნის შიგნით ბრძოლა თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგაც; მეოთხე, საყოველთაოდ ცნობილია, რომ უცხო ლაშქარზე და ასევე უცხოელ ფეოდალებზე დამყარებულ არც ერთ სახელმწიფო მოღვაწეს არ მიუღწევია დიდი წარმატებისათვის და, ცხადია, მარტოოდენ ყივჩაყებისა და სომეხი ფეოდალების ხელის შემყურე, ვერც დავით აღმაშენებელი მოიპოვებდა იმ დიდ წარმატებებს, რაზედაც ასე აღფრთოვანებით წერენ სომეხი და ქართველი მისი თანამედროვე ისტორიკოსები; მეხუთე და რაც მთავარია, ს. ერემიანი ვერ დაასახელებს არათუ რამდენიმე, არამედ ერთ სომეხ ფეოდალსაც კი, რომელიც სამეფო ხელისუფლე-

ბის დასაყრდენი კი არა, საერთოდ რაიმე მნიშვნელოვან თანამდებობაზე ყოფილიყო დავითის სამეფო კარზე. ასეთი არც სომხურმა და არც ქართულმა წყაროებმა არ იცის; მეექვსე, დავით აღმაშენებლის წარმატების წყარო ქვეყნის შიგნით არსებულ ძალებსა და რეფორმებსა და ღონისძიებებში უნდა ვეძიოთ და არა ქვეყნის გარეთ, გარეშე ძალებში; თუმცა, კაცმა რომ თქვას, საქართველოში დამკვიდრებული და გაქრისტიანებული, ე. ი. ფაქტობრივად გაქართველებული, ყივჩაყები რატომ უნდა მიგვეჩნია უცხო ძალად, უცხოელ მოლაშქრეებად?

ქართული ლაშქრის სრული რეორგანიზაცია, ლაშქრის ახალი სახეების შექმნა ბუნებრივად მოითხოვდა სამეფო კარზე სამხედრო საქმეთა განსაგებლის რეორგანიზაციასაც. სწორედ ამ ახალ მოვლენებს დაუკავშირდა სამეფო კართან საგანგებო სამხედრო საქმეთა უწყებისა და მისი ხელმძღვანელის – „ამირსპასალარის“, საქართველოს ჯარების მთავარსარდლის თანამდებობის შექმნა.

საქართველოს ისტორიის მკვლევარები ვარაუდობდნენ, რომ თვით ტერმინი „ამირსპასალარი“ ქართულში მხოლოდ XII ს. მეორე ნახევრიდან, გიორგი III-ის (1156-1184) დროიდან შემოვიდა ხმარებაში მაგრამ ამჟამად დაბეჯითებით შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ ტერმინი „ამირსპასალარიც“ და თვით ეს თანამდებობაც, დავითის დროისათვის, XII ს. დამდეგიდან ქართული ფეოდალური მონარქიის სამოხელეო წყობისათვის ცნობილი იყო. არაბულ-სპარსული სიტყვებისაგან შედგენილი ტერმინი „ამირსპასალარი“ ქართულში, როგორც ირკვევა, თურქ-სელჩუკთა მეშვეობით, მათი სამოხელეო ტერმინოლოგიიდან შემოვიდა. მაგრამ თურქ-სელჩუკთა ამირსპასალარის უფლებამოვალეობათა შესწავლა, ურთიერთშედარება გვარწმუნებს, რომ ამირსპასალარის ქართული სამოხელეო ინსტიტუტი შინაარსობრივად არსებითად განსხვავდება ამავე სახელწოდების სელჩუკური ინსტიტუტისაგან. ასე რომ, ტერმინოლოგიური ნასესხობა, ცხადია, არ გულისხმობდა თვით ინსტიტუტის, ამ თანამდებობის გადმოლებას, მით უფრო, რომ ქართულ სამეფო სამოხელეო ინსტიტუტებს, საერთოდ, და „ლაშქრის თავის“ ხე-

ლისუფლებას, კერძოდ, შეუდარებლად დიდი ტრადიცია ჰქონდა, ვიდრე სელჩუკურ სამოხელეო წყობასა და მისთვის დამახასიათებელ ამირსპასალარის ინსტიტუტს.

ამირსპასალარის თანამდებობის შემოღებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული ლაშქრის ორგანიზაციისა და მისი ხელმძღვანელობის განმტკიცებისათვის.

ამრიგად, დავით აღმაშენებლის დროს, მისი რეფორმების წყალობით, საბოლოოდ დასრულებული სახით ჩამოყალიბდა ფეოდალური მონარქიის ცენტრალური სამოხელეო აპარატი. სამეფო კარის მმართველობის ცალკეულმა უწყებებმა, რომელთა სათავეშიც მათი „უხუცესები“ (უფროსები, ხელმძღვანელები) იდგნენ, ან დავითის დროს მიიღეს დასრულებული სახე, ან კიდევ ამ დროიდან ჩამოყალიბდნენ საერთოდ. სახელმწიფო მმართველობის ცენტრალური აპარატის ცალკე უწყებას შეადგენდა სამეფო ფინანსები და მას მეჭურჭლეთუხუცესი განაგებდა; საქართველოს სამეფოს საშინაო საქმეების სათავეში მანდატურთუხუცესი იდგა; სამხედრო უწყებას ამირსპასალარი ხელმძღვანელობდა, მისი პირველი თანაშემწე კიდევ პროტოსტრატორი ანუ ამირახორი იყო.

აქ დასახელებული ცალკეული უწყებები ერთიანდებოდა ერთ საერთო განსაგებელში, რომელსაც სათავეში ედგა სამეფოს ვაზირი – მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი. ვაზირი „მეფის მამად“ იყო მიჩნეული და მეფის შემდეგ, ყველა სახელმწიფო საქმე, მათ შორის საეკლესიო, სწორედ მას ეკითხებოდა. ასე მოახდინა დავით აღმაშენებელმა სახელმწიფო ხელისუფლების კონცენტრაცია სამეფო კარზე. აღსანიშნავია, რომ დავით აღმაშენებლის მიერ შექნილი ცენტრალური სამოხელეო აპარატი არსებითად უცვლელად დარჩა მის მემკვიდრეთა (დემეტრე I, გიორგი III, თამარი) მეფობის პერიოდშიც.

დავით აღმაშენებლის ზემოაღნიშნული რეფორმების ერთ-ერთ ძირითად აზრს ისიც შეადგენდა, რომ იგი განსაკუთრებით წინ წევდა, აძლიერებდა და უპირატესობას ანიჭებდა სწორედ ცენტრალურ სამოხელეო აპარატს. ამასთანავე, ადგილებზე დანიშნულ მოხელეებს – მოსაკარგავე ერისთავებს,

მათი ცენტრალური აპარატისადმი დაქვემდებარების მიზნით, სამეფო კარზე თანამდებობებსაც აძლევდა და ცენტრალური უწყების მოხელედ აქცევდა. ამიტომ იყო სვანთა ერისთავი პროტოსტრატორი თუ მეჭურჭლეთუხუცესი, ორბელები – ამირსპასალარიცა და მანდატურთუხუცესიც და ა. შ.

დავითის მიერ გატარებული (განსაკუთრებით სამხედრო) რეფორმები ზოგ ქართველ მკვლევარს (მაგ., ს. კაკაბაძეს) თურქ-სელჩუკთაგან გადმოღებულად მიაჩნდა. ზემოთ ჩვენ მართლაც ვნახეთ, რომ ზოგი სახელოს (თანამდებობის) სახელწოდება და თვით სახელიც თითქოს თურქულ-სელჩუკურია. მაგრამ ამავე დროს ჩვენ ისიც ვნახეთ, რომ ზოგი სახელოს სახელწოდება ბიზანტიურია (მაგ., პროტოსტრატორი), ზოგიც – ბიზანტიურ-ქართული (მანდატურთუხუცესი) და ან წმინდა ქართული (მეჭურჭლეთუხუცესი, მნიგნობართუხუცესი); მაგალითად, „მონა-სპა“, რომელსაც ზოგიერთი თურქ-სელჩუკთაგან გადმოღებულად მიიჩნევს, იმ დროის სხვა ქვეყნებშიც, მაშ., ბიზანტიაშიც იყო. ასე რომ, დავით IV-ს სამაგალითოდ მარტო თურქ-სელჩუკების სამოხელეო წყობილება არ ჰქონია. იგი, როგორც ჩანს, საკუთრივ ქართულთან ერთად, უცხოელების, პირველ რიგში მეზობელი ქვეყნების – თურქ-სელჩუკების, ბიზანტიის – მიღწევებსაც ეცნობოდა და შესაძლებელ შემთხვევაში, ზოგ მათგანს თავის მოღვაწეობაში ითვალისწინებდა კიდევც.

ასე რომ, მისთვის, სამეფო ხელისუფლებისა და ფეოდალური ქვეყნის გაძლიერების ინტერესების თვალსაზრისით, მიუღებელი არ იქნებოდა არც აღმოსავლური (თურქულ-სელჩუკური) და არც დასავლური (ბიზანტიური) სახელმწიფოებრივი წყობისათვის დამახასიათებელი ელემენტების გათვალისწინებაც. ამ ქვეყნებთან ყოველდღიური, სამტრო თუ სამშვიდობო, შეხვედრა-ურთიერთობის ინტერესები დავითს სწორედ აქეთკენ, მათი გამარჯვების, წარმატებისა თუ წარუმატებლობის საფუძვლების გაცნობისაკენ და საჭირო შემთხვევაში, გათვალისწინებისკენაც უბიძგებდა, მაგრამ ეს მაინც იმას არ ნიშნავს, რომ საქართველოს საშინაო სახელმწიფოებ-

რივი რეფორმების წყაროები მის საზღვრებს გარეთ, სელჩუკურსა თუ ბიზანტიურ სახელმწიფოებრივ წყობაში ვეძიოთ.

დავითის მრავალმხრივი რეფორმა იმდროინდელი საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ ნიადაგზეა აღმოცენებული და ამიტომაც, ცხადია, არ შეიძლება იგი „დიდ სელჩუკთა“ სულთნების რეფორმის განმეორება იყოს. როგორც სელჩუკთა სახელმწიფოს ისტორიის მკვლევარები აღნიშნავენ, საუფლისწულოთა სისტემის გაბატონების წყალობით, სელჩუკთა სახელმწიფო პატარ-პატარა „სახელმწიფოთა“ ერთგვარი ფედერაცია იყო და ამიტომაც ცენტრალურ სამოხელეო უწყებებს XI ს. მიწურულისათვის უკვე დაკარგული ჰქონდა მნიშვნელობა. სამაგიეროდ, ადგილობრივი ადმინისტრაცია მთლიანად იყო შენარჩუნებული თავისი მოხელეებითა თუ სამოხელეო წყობით. ასე რომ, საუფლისწულოთა სისტემა, რომელიც განსაკუთრებით გავრცელდა XII საუკუნეში, თურქ-სელჩუკებში აყვანილი იყო სახელმწიფოებრივი წყობის ნორმების სიმალლემდე. ამგვარად წარმოიქმნენ სხვადასხვა სასულთნოები, საათაბაგოები და საამიროები.

საქართველოში კი, როგორც აღვნიშნეთ, საპირისპირო პროცესი მიმდინარეობდა: საუფლისწულოთა სისტემის თუ განკერძოებული ერისთავების წინააღმდეგ ბაგრატ III-ის მიერ დანყებებული ბრძოლა დავით IV-მ დაასრულა... დავითის რეფორმებმა კიდევ, მმართველობის ზოგი ადგილობრივი აპარატის გაუქმებისა თუ ზოგის მნიშვნელობის შემცირების ხარჯზე, გააძლიერა და განამტკიცა ცენტრალური სამოხელეო აპარატი. ამრიგად, დავით აღმაშენებლის რეფორმები სხვა ნიადაგზე იყო აღმოცენებული, რეფორმებიც იმის შესაბამის შინაარსს ატარებდა და შედეგებიც, ცხადია, არ შეიძლებოდა დამთხვეოდა „დიდ სელჩუკთა“ სულთნების ღონისძიებათა შედეგებს.

დავით IV-ის ზემოაღნიშნულმა რეფორმებმა კიდევ უფრო გააძლიერა სამეფო ხელისუფლება. ქვეყნის მმართველობის სათავეში იდგა მეფე, რომელიც ძველებურად „თანასწორთა შორის პირველი“ კი არ იყო, არამედ უკვე თვითმპყრობელი ხელმწიფე, „ღვთის მიერ კურთხეული“ უზენაესი და შე-

უზღუდველი ხელისუფალი. არ იყო ქვეყნის ცხოვრების არც ერთი მხარე, რომელიც სამეფო ხელისუფლების კომპეტენციაში (უფლებებში) არ შედიოდა. მეფე ყველაფერს თავის ძალაუფლებას უქვემდებარებდა და ხელისუფლების სრულ კონცენტრაციას ახდენდა. ეს კარგად ასახა დავითის ისტორიკოსმა. მისი სიტყვით, ვინ და როგორ აღრიცხოს რამდენი საქმე მოეთხოვება მეფობას, რამდენი მოვალეობა და განსაგებელი აქვს მას, საზღვრების გაფართოება და მათი დაცვა, განხეთქილებათა თავიდან აცილება, სამეფოში წესრიგის დამყარება, ლაშქართა მეცადინეობა, მთავართა მზაკვრობის გამოცნობა, მხედართმთავრების განწესება, ხალხის შეგონება, ადმინისტრაციული და სასამართლო გადაწყვეტილებანი, ხაზინის შემოსავალნი, ელჩებთან შეხვედრა და მათთვის პასუხის გაცემა, ძღვენის მომტანთა ღირსეულად დასაჩუქრება, შეცოდებულთა საკადრისი წვრთნა, დამსახურებულთა უხვად დაჯილდოება, საჩივართა სამართლიანი გამოძიება, მოსაკითხავთა შესაფერისი მოკითხვა, ჯარის დაწყობა და მისი მარჯვედ გაძღოლა – ვინ ამოსწურავს იმ სახელმწიფოებრივი საქმიეების ზღვას, რომელშიც არავინ ჰგავს დავითს, არც ძველი და არც ახალი მეფე. და ამაში ისტორიკოსი სავსებით მართალი ჩანს – საქართველოს არც ერთი მეფე ისე ძლიერი და თვითმპყრობელი არ ყოფილა, როგორც დავით აღმაშენებელი იყო.

ეს კი დავით აღმაშენებელმა შეძლო ისევე ფეოდალებზე, **წვრილ და საშუალო აზნაურებსა და ქალაქებზე დაყრდნობით, დიდგვარიან, რეაქციონერ ფეოდალთა დამარცხებითა და ეკლესიის მორჩილებაში მოყვანით;** დავითის ისტორიკოსის სიტყვით რომ ვთქვათ, „*ნაცვლად ორგულთა, ჯაბანთა და უღირსთა, ერთგულთა, ფრთხილთა და ახოვანთა განდიდებით*“. **ფეოდალური მონარქიის ასე გაძლიერებასა და განდიდებას, ცხადია, სარგებლობა პირველ რიგში სწორედ იმ მაღალი საზოგადოებრივი ფენებისათვის მოჰქონდა, რომელსაც მეფე ემყარებოდა.**

ფეოდალური საქართველოს დაბალი ფენები კი, მშრომელი ხალხი, ქვეყნის დოვლათის შემქმნელი ამ რეფორმების

გასატარებლად ძირითად წყაროს წარმოადგენდნენ; მუდმივი ლაშქრის ორგანიზაცია, რიცხვმრავალ „სამეფო სპის“ უზრუნველყოფა იარაღ-საჭურველითა და მისი შენახვა დიდ სახსრებს მოითხოვდა. მიმდინარეობდა აგრეთვე ლაშქრის სწრაფი და დაუბრკოლებელი მიმოსვლისათვის ახალი გზების გაყვანა, ძველ გზებზე ქვაფენილების დაგება, გაუვალ მდინარეებზე ხიდების აგება და სხვა.

სამეფო ხელისუფლება საერო თუ საეკლესიო ფეოდალების, დიდვაჭრების შემწეობით ახერხებდა მწარმოებელი მოსახლეობიდან საჭირო დიდი რესურსების ამოქაჩვას. ამიტომაც ასე გაძლიერებულ სამეფოში მრავლად იყვნენ „დაჭირებულნი და მიმძღავრებულნი“, „გლახაკნი“, „ლარიბ-ლატაკნი“, თვით ეკლესიაც, „მონასტერნი, ლავრანი და ხუცესნიცა“ დავით აღმაშენებელს მეფობის ბოლო წლებამდე, ე. ი. სანამ ყველა უმთავრესი საქმე მოგვარდებოდა, „ყოველსა ჭირსა და ბეგარაში“ ჰყოლია. მათი მუდმივი სტუმრები იყვნენ სამეფო გადასახადების ამკრეფნი – „მოსაკარგავე მაჭირვებლნი“. სწორედ ამიტომ სჭირდებოდა მეფეს ეკლესიის მორჩილებაში მოყვანა, ქვეყანაში მკაცრი თვითმპყრობელური რეჟიმის დამყარება.

დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, თუმცა მეფის „შიში დიდი და ზარი... ქვეყნის კიდით-კიდემდე იყო განფენილი“, მაინც აშკარად გაისმოდა ძლიერი უკმაყოფილების ხმები. თვით დავითის პოლიტიკის თავდადებული მომხრე და დამცველი ისტორიკოსიც კი ვერ მალავს, რომ მეფეს ბევრი ჰყავდა „მაბრალობელნი,“ და „მგიობელნი“ (მძაგებელნი) სამეფოს მოსახლეობის „მჭისედ“ (გაჭირვებით) ყოფნისათვის, მისი „მხედრობის განუსვენებლობისათვის“... „მაბრალობელნი“ პირველ რიგში, როგორც ჩანს, დამცრობილი დიდგვარიანები, განსაკუთრებით იმით იყვნენ უკმაყოფილო, რომ მეფე „ვისაც შეიყვარებდა – განადიდებდა, ხოლო ვისაც შეიძულებდა, დაამცრობდა, ზოგს აღამალლებდა და ზოგს დაამდაბლებდა“.

როგორც დავითის ისტორიკოსის თხზულებიდან ჩანს, „მაბრალობელნი“ ცდილობდნენ მეფის თავიდან მოცილებას, არაერთხელ განუზრახავთ ღალატი და მოულოდნელი თავ-

დასხმა მასზე, საამისოდ გაუჩენიათ კიდეც „კაცნი მხნენი, რომელნიმე ხრმლითა, რომელნიმე შუბითა და სხუანი ისრითა“ შეიარაღებულნი და ეს „არა ერთ, ორ და განა სამგზის, არამედ მრავალგზის“ ყოფილა მოწყობილი, მათ არაერთხელ დაუმარტოხელებიათ კიდეც მეფე, მაგრამ ყოველთვის გადარჩენილა იგი „მდევართა მისთაგან“.

თვითმპყრობელი მეფე დაუნდობლად უსწორდებოდა „მაბრალობლებს“ და ვინც მის მიერ აღებული გეზიდან „განდრეკილად სვლას“, „ორგულობას“ „ზაკვას და ლალატს“ გაბედავდა. მუდმივ ლაშქარს, მთელ მის საპოლიციო აპარატს მეფე არა მარტო გარეშე მტრებთან ბრძოლაში, არამედ შინაგანი მლელვარების ჩასაქრობად და დასათრგუნავადაც იყენებდა.

ყველა ზემოაღნიშნული საშინაო რეფორმა XI ს. მიწურულსა და XII ს. დამდეგს განხორციელდა. ამ ღონისძიებების გატარებამ სამეფო ხელისუფლებას შესაძლებლობა მისცა, ქვეყნის მთლიანობის აღდგენისა და თურქ-დამპყრობელთა განდევნის მიზნით, გადამწყვეტი ნაბიჯები გადაედგა. ეს კახეთის საბოლოოდ შემომტკიცებითა და ერწუხის „დიდი და ხმა-გასმენილი“ (სახელგანთქმული) ბრძოლით დაიწყო. ერწუხის 1105 წ. ომმა დაავიწყებინა საქართველოს სამეფო ხელისუფლების საუკუნოვანი ბრძოლა კახეთის შემოსამტკიცებლად. ამ კუთხის შემოერთებით კი ძირითადად დასრულდა ქვეყნის გაერთიანების საქმე.

ერწუხის ომს დავითი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა და თვითონაც, თავისი პირადი მაგალითით, ამ ომის მონაწილეებს თავდადებისა და გამირობის საუცხოო ნიმუშს აძლევდა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, „თვით მეფე, ზოგ სხვასავით, ზურგში კი არ უდგა და შორიდან კი არ უძახოდა თავის ლაშქარს... არამედ ყველა მათგანზე წინ მიდიოდა და როგორც ლომი, მალალი ხმით შეუძახებდა და გრიგალივით მიდამოს აქცევდა, გოლიათურად უტევდა და ძლიერი მკლავით ახოვნებას ამხოვდა, წინ შემხვედრთ სრვიდა და დასცემდა... [ბრძოლაში მეფეს] სამი ცხენი მოუკლეს და მეოთხე ცხენზე მჯდომმა გამარჯვებით დაასრულა იმ დღის ომი“. თავდადებით

იბრძოდა ქართველთა, მართალია, ჯერ კიდევ მცირე, მაგრამ უკვე განწვრთნილი და ორგანიზებული ლაშქარი და „განწირული ერი“. სწორედ მათ „დახოცეს სულტნის ურიცხვი სპა“. ერნუხის ველზე დავითის ლაშქრის მიერ მოპოვებულმა ამ პირველმა დიდმა გამარჯვებამ ცხადყო საქართველოს სიძლიერე და გადამწყვეტი ბრძოლისათვის მზადყოფნა.

მართლაც, ამის შემდეგ არ გასულა დიდი ხანი, მეფემ თურქ-სელჩუკებს ზედიზედ წაართვა მათ მიერ საქართველოში დაპყრობილი ქალაქები და ციხე-სიმაგრეები. 1110-1118 წწ. განთავისუფლდა ქალაქი სამშვილდე, ქალაქი რუსთავი, ციხეები: გიში, ლორე და აგარანი. ბუნებრივია, დამპყრობლები ასეთ მარცხს ადვილად არ ურიგდებოდნენ და დროდადრო საპასუხო ლაშქრობებსაც აწყობდნენ დაკარგული ქალაქებისა და ციხეების დასაბრუნებლად, მაგრამ ასეთი თავდასხმებიც უკუგდებულ იქნა, საქართველო დამპყრობლებისაგან თანდათან ინმინდებოდა. უკვე ამ წლებში საქართველოს სამეფომ თურქების წინააღმდეგ ბრძოლა საქართველოს საზღვრებს იქითაც გადაიტანა და დამპყრობლებს მის მეზობელ ქვეყნებშიც, კერძოდ, შირვანში (ახლანდელი აზერბაიჯანი) შეუტია.

ამრიგად, XII ს. 20-იანი წლების დამდეგისათვის საქართველოს შიგნით თურქ-დამპყრობლებთან ბრძოლა ძირითადად მოგებული იყო, საქართველოს სამეფოს თავდაცვითი ომები წარმატებით მიმდინარეობდა. მაგრამ ჯერ კიდევ არაერთი ამოცანა იყო გადასაწყვეტი საბოლოო და მტკიცე გამარჯვების მოსაპოვებლად. ქვეყნის იმდროინდელი საგარეო და საშინაო მდგომარეობა სამეფო ხელისუფლებისაგან, განსაკუთრებით საგარეო ურთიერთობათა მონესრიგების თვალსაზრისით, ახალი ღონისძიებების გატარებას მოითხოვდა.

3. საქართველოს საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა დიდგორის ბრძოლის წინ

ა) ურთიერთობა ბიზანტიასთან

XI ს. მიწურულს საქართველოს სამეფოს საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანას ბიზანტიასთან ურთიერთობის მონესრიგება შეადგენდა. გიორგი I-ის დროიდან მოკიდებული ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა. გიორგი I-ის შეიარაღებულ ბრძოლას ბიზანტიის წინააღმდეგ, როგორც ჩანს, უკვალოდ არ ჩაუვლია. ბიზანტიის საიმპერატორო ხელისუფლება იძულებული გახდა საქართველოს მიმართ თავისი პოლიტიკა შეეცვალა და ამიერიდან საქართველოს საშინაო საქმეებში აშკარად ჩარევის მაგიერ უფრო შენიღბული მეთოდებისათვის მიემართა: სამეფო ხელისუფლების მოწინააღმდეგე ადგილობრივი (ქართველი) ფეოდალების მხარდაჭერით (იარაღით, ლაშქრით, ფულით) კიდევ უფრო დაესუსტებინა საქართველოს მეფე. ასეთი ხერხით ბიზანტიამ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია კიდევ, განსაკუთრებით მის მიერ მხარდაჭერილი ლიპარიტ კლდეკარის ერისთავისა და ბაგრატ IV-ეს შორის გამართულ ბრძოლაში.

მაგრამ მალე ბიზანტია იძულებული გახდა ასეთი მოქმედებაც შეენწყვიტა – XI საუკუნეში, განსაკუთრებით 50-იანი წლებიდან, პაჭანიკების გამუდმებულმა თავდასხმებმა, ხოლო შემდეგ თურქ-სელჩუკთა გამოჩენამ თვით მას მრავალი საზღრუნავი გაუჩინა საგარეო ურთიერთობაში და ამიერკავკასიის ქვეყნებთან გონივრულ დამოკიდებულებას ამ გართულებულ საგარეო ურთიერთობის პირობებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ციოჩაყების მიერ შევიწროებული პაჭანიკების განუწყვეტელი შემოტევები ბიზანტიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვრებზე მძიმე დღეში აყენებდა ბერძნებს. ბიზანტიის იმპერიამ დიდი ენერგია შეელია პაჭანიკების წინააღმდეგ ბრძოლას.

დიდმა ქართველმა მოღვაწემ გრიგოლ ბაკურიანმა, ბიზანტიის ჯარების დასავლეთის დომესტიკოსმა (მთავარსარდალმა) არაერთი გადამწყვეტი ბრძოლა გაუმართა პაჭანიკებს და არაერთხელ ასახელა ბიზანტიის იარაღი. მაგრამ ბიზანტიას ამ დროს მარტო პაჭანიკები როდი ებრძოდნენ. კიდევ უფრო დიდი საშინელება ხდებოდა სამხრეთით – თურქ-სელჩუკთა გამანადგურებელ ლაშქრობათა წყალობით.

სწორედ ასეთი მძიმე საგარეო ვითარების დროს ბიზანტიის პოლიტიკოსებმა დიდი შორსმჭვრეტელობა ვერ გამოიჩინეს და სომხეთის სამხედრო ძლიერებისა და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოშლით საკუთარი ხელებითვე მოსპეს თურქების წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ბარიერები – სომხური დამოუკიდებელი სამეფოები. საქართველო კიდევ თვით აწარმოებდა მძიმე ბრძოლებს საკუთარ ტერიტორიაზე და ბიზანტიის უშუალო აქტიური მოკავშირე ვერ იქნებოდა თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში, ხოლო ძალით მოკავშირეობას კი ამჯერად იმპერია საქართველოს ვეღარ უკარნახებდა: ასე რომ, ბიზანტია თურქ-სელჩუკების პირისპირ აღმოჩნდა და 1071 წ. აგვისტოს მანასკერტის მახლობლად გადამწყვეტ ბრძოლაში კიდევაც განიცადა დიდი მარცხი.

მანასკერტის ბრძოლა იყო მნიშვნელოვანი გარდატეხის ეტაპი არა მარტო მახლობელი აღმოსავლეთის, არამედ, რამდენადმე, თვით მსოფლიო ისტორიის თვალსაზრისითაც. ზოგი მკვლევარის მიხედვით, ამ დროს გაირკვა საბოლოოდ მახლობელ აღმოსავლეთში ძირითადი დომინირებული ძალის საკითხი: ასეთ ძალას, ამ დროიდან მოკიდებული საკმაო ხნის მანძილზე, თურქ-სელჩუკები წარმოადგენდნენ.

ამას გარდა, მანასკერტის შემდეგ ბიზანტია იძულებული გახდა გამოთხოვებოდა ამიერკავკასიაში შეჭრისა და კერძოდ კი, საქართველოში თავისი გავლენის განმტკიცების გეგმებს. ასე რომ, მანასკერტი კიდევ ერთი საფეხური იყო ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიაში. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავდა, რომ ამიერიდან საქართველოს შეეძლო დამშვიდებული ყოფილიყო და ბიზანტია ჩაეთვალა ისეთ ძალად, რომელ-

საც უკვე აღარ შეეძლო გამოემუღავნებინა აგრესიული ზრახვები საქართველოს მიმართ. ამიტომ საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ცდილობდა „დიდი თურქობის“ მძიმე დროსა და დავითის მეფობის პირველ წლებში, ბიზანტიასთან ადრევე არსებული ურთიერთობა შეენარჩუნებინა და საქართველოს მეფეებს ისევე მიეღო ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები, როგორც ბაგრატ III-ისა თუ ბაგრატ IV-ის დროს. ამით აიხსნება, რომ არა მარტო გიორგი II, არამედ დავით IV-ც ერთხანს ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულებს ატარებდა.

აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ გამეფებამდე, 1085 წლამდე, როგორც ერთ-ერთი ხელნაწერის მინაწერიდან ჩანს, დავით გიორგის ძე „სევასტოსად“ იწოდებოდა, ხოლო თვით მამა, გიორგი კი – კესაროსად. ამგვარივე – სევასტოსის – ტიტული შერჩა დავითს ერთხანს, გამეფების შემდეგაც. ხოლო შემდეგ, 1091-1092 წწ. იგი უკვე „პანიპერსევასტოსად“ არის მოხსენიებული. ჩვენი აზრით, ეს უნდა იყოს დავითის უკანასკნელი უმაღლესი ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტული. სხვა, უფრო მაღალი ტიტული, შემდეგ წლებში მიკუთვნებული, ჩვენთვის უცნობია. როგორც ჩანს, XI ს. 90-იან წლებში არსებითად დასრულდა ბიზანტიის იმპერატორების მიერ საქართველოს მეფეებზე მფარველობის ხელის დადების მაუწყებელი სამოხელეო საკარისკაცო ტიტულების მინიჭების პერიოდი.

სწორედ ამ დროს ბიზანტია ისეთ მძიმე მდგომარეობაში იყო, რომ ალექსი კომნინოსი იძულებული გახდა მისთვის საძულველ „ლათინებისაგან“ დახმარება ეთხოვა. 1092 წელს ალექსი კომნინოსი (1081-1118), გრაფ რობერტ ფლანდრიელისადმი გაგზავნილი წერილით, ფაქტობრივად, იწვევდა ევროპელ რაინდებს კონსტანტინოპოლის გასაძარცვად და დასაპყრობად: „წმინდა იმპერია... დიდად შევიწროებულია პაჭანიკებისა და თურქების მიერ. ისინი ყოველდღიურად ძარცვავენ მას და ართმევენ ოლქებს. ქრისტიანთა შეურაცხყოფა და ხოცვა, უბედურება, რომელიც მას თან სდევს, აღურიცხველია... გეხვეწებით თქვენ, ქრისტეს მებრძოლნო... იჩქაროთ ჩემი და ქრისტიანი ბერძნების დასახმარებლად... თქვენ გნებდეთ

ბით ჩვენ, გვირჩევნია ვიყოთ თქვენი, ვიდრე წარმართთა ბატონობის ქვეშ; დაე, კონსტანტინოპოლი იყოს თქვენი, ვიდრე თურქებისა და პაჭანიკებისა... აქ არის ძვირფასი წმიდა ნაწილები ღვთისა. კონსტანტინოპოლის ერთი ეკლესიის საგანძურის საკმარისი იქნებოდა მსოფლიოს ყველა ეკლესიათა მოსართავად "... როგორც არ უნდა იყოს გადაკეთებული თვით ჯვაროსნების მიერ ამ წერილის ლათინური ტექსტი, აშკარაა, რომ XI ს. 90-იან წლებში მძიმე მდგომარეობაში მყოფი ბიზანტია დახმარებისათვის მიმართავდა ევროპელ მთავრებს.

ბიზანტიის ასეთი მდგომარეობა ხელსაყრელი იყო საქართველოსათვის. დავით აღმაშენებელმა, როგორც ჩანს, შექმნილი ვითარებით ისარგებლა და საბოლოოდ უარი თქვა ბიზანტიის ვასალობის მაუწყებელ ყოველგვარ საკარისკაცო ტიტულებზე. ასე რომ, დიდი ხნის განმავლობაში საქართველოში გაბატონების მოსურნე ბიზანტიის იმპერიას ამიერიდან მის თანატოლ და იქნებ კიდევ უფრო მეტის პრეტენზიების მქონე სახელმწიფოსთან – საქართველოსთან – უნდა ჰქონოდა საქმე. მაგრამ ამასთანავე, თურქ დამპყრობთაგან ენერგიულად მებრძოლ ქვეყანას ბიზანტიასთან ნორმალური ურთიერთობის შენარჩუნება და მასთან კავშირის განმტკიცება სჭირდებოდა.

სწორედ ამან, ასეთმა საგარეო პოლიტიკურმა ინტერესებმა უკარნახა დავით IV-ს თავისი ერთ-ერთი ქალიშვილი – კატა – 1118 წელს ბიზანტიის საიმპერატორო სახლზე გათხოვებინა. ერთ-ერთი ბიზანტიელი ისტორიკოსის ცნობით, კატა უნდა გათხოვილიყო იმდროინდელი იმპერატორის ალექსის უფროსი ქალიშვილის ანას რძლად, ე. ი. ანა კომნინოსისა და მისი მეუღლის, ნიკიფორე ვრიენიოსის უფროს ვაჟიშვილზე, ალექსიზე. ბიზანტიის ისტორიის მკვლევარები იმდენად იყვნენ დარწმუნებულნი ამ ცნობის სისწორეში, რომ დავით აღმაშენებლის ქალიშვილის მეუღლედ ანასა და ნიკიფორეს ვაჟიშვილს, ალექსის მიიჩნევდნენ. მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს სწორი არ არის. კატა იქნებ, მართლაც, იყო ანას რძლად გათვალისწინებული, მაგრამ მისი ქორწინება ალექსიზე არ მომხდარა. როგორც მასალებიდან ირკვევა და როგორც ეს

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე (ო. ლორთქიფანიძე, ვ. კოპალიანი) აღინიშნა, დავით აღმაშენებლის ქალიშვილი კატა 1118 წელს სწორედ იმ დროს, როცა ბერძენთა იმპერატორი ალექსი კომნინოსი სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებს ითვლიდა, მიათხოვეს მის ყველაზე უმცროს ძეს ისააკს.

ქართველი მხედრობა, რომელიც თან ახლდა საქართველოს მეფის ასულს, დედაქალაქში სწორედ იმ დღეებში აღმოჩნდა, როცა უნდა გადაწყვეტილიყო ბიზანტიის ტახტის მემკვიდრის საკითხი; ამას გარდა, ეს მხედრობა სწორედ იმ პარტიის მხარეზე იყო, რომელსაც ისააკი ედგა სათავეში და, რომელიც, წინააღმდეგ იმპერატორის მეუღლის ირინეს, ქალიშვილის ანასა და სიძის ნიკიფორე ვრიენიოსის პარტიისა, ალექსის უფროსი ვაჟის, იოანეს გამეფებისათვის იბრძოდა. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს მხედრობა იყო აგრეთვე პირველი, რომელმაც მიულოცა მანგანის სასახლიდან გამოსულ იოანეს გამარჯვება და მამის მემკვიდრეობის დასაკუთრება.

როგორც ჩანს, კატა და მისი მხლებლები, ქართველთა მხედრობა, არა მარტო საქმის კურსში იყვნენ, არამედ აქტიურადაც მონაწილეობდნენ ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტის მემკვიდრეობის საკითხის გადაწყვეტაში. არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ისააკისა და კატას ქორწინება მაინცდამაინც 1118 წელს, სწორედ ტახტისათვის ბრძოლის გადამწყვეტ წელს დაემთხვა. სავარაუდებელია, რომ ქართველთა მხედრობა, მეფის ასულის მხლებელი, საგანგებოდ იყო ჩაყვანილი კონსტანტინოპოლში, როგორც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დასაყრდენი ძალა იოანესა და ისააკის მომხრეებისა, იოანეს გამეფებისათვის ბრძოლაში. სიძის, ისააკის ძმის იოანეს ტახტზე აყვანა, ზოგი არაპირდაპირი მასალის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, საქართველოს მეფისათვისაც ხელსაყრელი იყო და ჩანს, ამიტომაც მონაწილეობდნენ თითქოს საქორწილოდ ჩასული ქართველებიც ტახტისათვის ბრძოლაში.

ყველა ზემოთ დასახელებულმა მოვლენამ მისცა, ალბათ შესაძლებლობა დავითის ისტორიკოსს ეთქვა, რომ საქართველოს მეფისათვის ამიერიდან „მეფე ბერძენთა [იყო] ვითარცა

სახლეული (სახლის წევრი) თქსი“. მართლაც, დავით IV-ს უფლება ჰქონდა კატას, მისი მეუღლის ისააკისა და ქართველთა ლაშქრის დახმარებით გამეფებული იოანე მიეჩნია თავის სახლეულად, სახლის წევრად, ახლობლად.

საქართველოს სამეფოს ბიზანტიასთან ურთიერთობის ეს ხაზი არ შეუცვლია დავითის მეფობის უკანასკნელ წლებამდე, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს მეფის სიძე ისააკი ამის შემდეგ იმავე ძმის უკვე მოწინააღმდეგეთა მხარეზე აღმოჩნდა და მას სიცოცხლის მანძილზე ებრძოდა კიდეც. დამახასიათებელია, რომ ისააკი ყველგან ეძებდა თავისი ძმის სამტრო ძალებს – აზიის ქრისტიან თუ მუსლიმ ხელმწიფეებთან: იკონიის სულთანთან, ტრაპიზონის დუკასთან, კილიკიის სომხეთის მთავართან, სირიასა და პალესტინაში, მაგრამ არა საქართველოში. როგორც ჩანს, ისააკი ამ მიზნით საქართველოში არ ჩამოსულა, ან კიდეც, ქართულ-ბერძნულ წყაროებში ამის შესახებ ცნობები არ შემონახულა. როგორც ირკვევა, დავით IV, გარკვეულ წლებში მაინც, საჭიროდ არ მიიჩნეოდა იოანეს დაპირისპირებოდა, თუნდაც თავისი სიძის ინტერესებისათვის.

ამრიგად, **დავით აღმაშენებელმა ბიზანტიასთან დამყარებული უმთავრესად კეთილმეზობლური ურთიერთობით არსებითად უზრუნველყო თავისი ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთის, ბიზანტიასთან დამაკავშირებელი საზღვრების უშიშროება.** თუმცა ბიზანტიასა და საქართველოს საზღვრები ამ დროს, თურქ დამპყრობთა წყალობით, ყოველთვის უშუალოდ როდი ემიჯნებოდა ერთიმეორეს.

ბ) ურთიერთობა ჩრდილოეთის ქვეყნებთან და ხალხებთან

ჩრდილოეთის ხალხები და ქვეყნები ადრიდანვე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ საქართველოს სამეფოს საგარეო პოლიტიკურ ინტერესთა სფეროში, მაგრამ ახალი ეტაპი საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის ხალხების ურთიერთობა-

ში, როგორც ეს აღნიშნულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში, დავით აღმაშენებლის დროს დაიწყო.

დავით აღმაშენებელი კარგად ხედავდა, რომ იმ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში, რომელსაც საქართველო თურქების წინააღმდეგ აწარმოებდა და აგრეთვე საერთო მტრის წინააღმდეგ კავკასიის ხალხთა კონსოლიდაციის საქმეში მნიშვნელოვანი როლის შესრულება შეეძლო ჩრდილო კავკასიის ხალხებს, განსაკუთრებით კი ოსებსა და ყივჩაყებს.

ოსებთან საქართველოს ურთიერთობა XI საუკუნეში კეთილმეზობლური იყო: გაერთიანებული საქართველოს მეფეები ოსეთთან ასეთ ურთიერთობას მათთან დამოყვრებით (გიორგი I, ბაგრატ IV) კიდევ უფრო ამტკიცებდნენ. დავით აღმაშენებლის დროს კი, როცა მკვეთრად დაისვა ყივჩაყთა საქართველოში გადმოყვანის საკითხი, ოსებთან საქართველოს ურთიერთობის ახალი ფორმების შემუშავების საჭიროებაც დადგა.

ყივჩაყებს მტრული დამოკიდებულება ჰქონდათ ოსებთან და თუკი ოსეთი საქართველოს მეფის ნება-სურვილის შემსრულებელი არ იქნებოდა, იმ გზებსა და გადასასვლელებზე, რომელსაც ამჯერად ისინი უწევდნენ კონტროლს, საქართველოს მეფე ყივჩაყებს ვერ გამოატარებდა. საჭირო იყო ოსეთის მორჩილებაში მოყვანა, მაგრამ არა იარაღის წყალობით, არამედ მშვიდობიანი გზით.

დავით IV-მ საამისო ნიადაგი ადრევე მოამზადა. ამ მიზანს ისახავდა, როგორც ჩანს, საქართველოს სამეფო სახლის დამოყვრება ოსეთის სამეფო დინასტიასთან. თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობით, დავით IV-ის ერთ-ერთი ქალიშვილი ოსეთს ყოფილა გათხოვილი. საქართველოს ისტორიის მკვლევარებს – მ. ბროსესა და სხვებსაც – ეს სარწმუნოდ მიაჩნიათ, თუმცა საკუთრივ დავითის ისტორიკოსს ასეთი რამ არ მოეპოვება და არსაიდან ჩანს, რომ დავითს მესამე ქალიშვილიც ჰყოლოდა. თამარის პირველი ისტორიკოსის მიერ ეს ცნობა იქნებ ხელოვნურად იყოს შექმნილი დავით სოსლანის ბაგრატიონობის დასამტკიცებლად კიდევ ერთი ზედმეტი საბუთის მოშველიების მიზნით; მაგრამ იგი მაინც ანგარიშგასა-

წევია – თუ საკუთრივ დავითის ასული არა, სამეფო სახლის რომელიღაც წევრი მაინც უნდა იყოს ამ დროს ოსეთში გათხოვილი. თუმცა ასეთი მოყვრობა ჯერ კიდევ არ იყო საკმარისი ოსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ახალი საფეხურის შესაქმნელად. ამიტომ იყო, რომ დავით IV, თავისი ვაზირის გიორგი ჭყონდიდელის თანხლებით, თვით „წარემართა ოვსეთს“. ისტორიკოსის სიტყვით, დავითს „*მოეგებნეს ოვსთა მეფენი და მთავარნი მათნი და ვითარცა მონანი დადგეს წინაშე მისსა*“.

მეფემ უღალატო ერთგულების საწინდრად ოსებისაგან მძევლები აიყვანა, ასევე ყივჩაყებთანაც შეარიგა ისინი, „*ყო შორის მათსა სიყუარული და მშვიდობა, ვითარცა ძმათა*“. ამის შემდეგ კი, დავითმა თვითვე აიღო დარიალის, საერთოდ კავკასიისა და ოსეთის ყოველი გადასასვლელის (კარების) ციხეები. ამ დროიდან ოსეთი საქართველოს ყმადნაფიც (ვასალურ) ქვეყანად იქცა და საქართველოს გავლენაც ოსეთზე დიდად გაიზარდა. ასე დაიბრუნა დავით აღმაშენებელმა საქართველოს უძველესი გადასასვლელები და ციხეები და, როგორც ისტორიკოსი წერს, „*შექმნა გზა მშვიდობისა*“ ჩრდილოეთისაკენ, რუსეთის, ვოლგისპირეთისა და სხვა ქვეყნებისაკენ. ამას კი იმ დროის საქართველოსათვის უაღრესად დიდი ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო მნიშვნელობა ჰქონდა. სწორედ ამ გზით დაამყარა დავითმა ურთიერთობა ყივჩაყებთან და კიდევ უფრო შორსაც, ძველი კიევის რუსეთთანაც.

თურქული მოდგმის ტომებმა, შუააზიელმა მომთაბარე ყივჩაყებმა თანდათან დაიჭირეს სამხრეთ რუსეთის სტეპები და დიდი საფრთხე შეუქმნეს კიევის რუსეთსა და მის მიწა-წყალს. მათ შეძლეს რუსული მიწებისათვის ჩამოეგლიჯათ ტმუტარაკანი, ძველი რუსული სახელმწიფოებრივი გაერთიანება სამხრეთში. კიევის რუსეთის მთავრების, კერძოდ, ვლადიმირ მონომახის მიერ ყივჩაყთა წინააღმდეგ გამართული ბრძოლებით შევიწროებულმა მომთაბარეთა ერთმა ნაწილმა თანდათან ჩრდილო კავკასიაში გადმოინაცვლა და კავკასიის ბარის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაიკავა. ამან კი ოსებსა და ყივჩაყებს შორის უთანხმოება და კონფლიქტი გამოიწვია.

მომთაბარე და კარგი მეომარი ყივჩაყები საფრთხეს უქმნიდნენ ამიერკავკასიის ხალხებსაც, კერძოდ, საქართველოსაც; მათთან ურთიერთობის დამყარებამდე ოსების ბრძოლა ყივჩაყების წინააღმდეგ და ოსების მიერ ჩრდილოეთიდან სამხრეთ კავკასიაში გადასასვლელების ჩაკეტვა საქართველოსათვის სასარგებლო ჩანდა. მაგრამ ასე დიდხანს ვერ გაგრძელდებოდა.

ამიტომ დავით აღმაშენებელმა თვითვე გადანყვიტა უშუალო კავშირი დაემყარებინა ყივჩაყებთან. დავით IV-მ გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებებით, ყივჩაყებთან ურთიერთობის დამყარების მიზნით, ყივჩაყთა მთავრის ათრაქა შარალანის ძის ასული გურანდუხტი შეირთო. ეს სწორედ ის ათრაქაა (იმდროინდელი რუსული წყაროები მას ოტროკს უწოდებენ), რომელიც სათავეში ედგა ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე მოთარეშე ყივჩაყებს. აღსანიშნავია, რომ დავითის ისტორიკოსის ცნობით, გურანდუხტის საქართველოს დედოფლად ჩამოყვანა გაცილებით ადრე („მრავალთა წელთა მიერ“) მოხდა, ვიდრე დავითი თვით ყივჩაყებს საქართველოში გადმოსახლებდა. როგორც ჩანს, ყივჩაყებთან ურთიერთობის მოგვარებას და მათი გადმოყვანის მომზადებას დავით IV ადრიდანვე შედგომია.

ყივჩაყებთან ჯერ კეთილმეზობლური, ხოლო შემდეგ საყმადნაფიცო ურთიერთობის დამყარების აუცილებლობამ დავით აღმაშენებლის სახელმწიფო კიევის რუსეთთან და მის იმდროინდელ მთავართან, ვლადიმირ მონომახთან დააკავშირა. როგორც ირკვევა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ყივჩაყთა საქართველოში გადმოსახლების საკითხი დადგა, საქართველოს მეფის მიერ მათ გადმოსაყვანად საგანგებოდ „წარენელინი კაცნი სარწმუნონი“ არა მარტო ყივჩაყეთში, არამედ კიევში მის მთავართანაც უნდა მისულიყვნენ. ყივჩაყებთან ურთიერთობის დამყარება და შემდეგ მათი საქართველოში გადმოსახლება შეუძლებელია კიევის რუსეთის დიდ მთავართან სათანადო მოლაპარაკების გარეშე მომხდარიყო. ცხადია, ეს უკანასკნელი, რომელიც ათეული წლების მანძილზე ებრძოდა ყივჩაყებს, საქართველოს მეფის ყივჩაყებთან დაკავშირების ცდას მის სანინააღმდეგო მოქმედებად მიიჩნევდა, თუკი სათანადო ცნობები წინასწარ არ ექნებოდა.

ჩვენს ამგვარ მოსაზრებას მხარს უჭერს, მართალია, გვიანდელი, მაგრამ თავისთავად საინტერესო ცნობა XII ს. პირველი მეოთხედის რუსეთისა და საქართველოს ურთიერთობის შესახებ. ეს ცნობა ეკუთვნის XVII ს. მოლვანეს, ანტიოქიის პატრიარქის შვილს **პავლე ალექსოვს**.

რუსეთის იმდროინდელ ხელისუფალთა თხოვნით, პავლე ალექსოვმა საქართველოშიც იმოგზაურა და შეადგინა XVII ს. საქართველოს აღწერილობა, სადაც აქა-იქ, გაკვრით, მოიპოვება ზოგი ცნობა ადრინდელი ხანის საქართველოს შესახებაც. ეს ცნობები განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს იმის გამოც, რომ იგი საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობის ისეთ პერიოდს შეეხება, რომელიც ქართულ თუ რუსულ წყაროებში მეტად მწირად, ან კიდევ სრულებით არ არის წარმოდგენილი. XII ს. პირველი მეოთხედი, საქართველოსა და კიევის რუსეთის ურთიერთობის ის ხანაა, როცა ორივე ქვეყნის იმდროინდელი ობიექტური პირობები ასეთი კავშირის არსებობას უსათუოდ გულისხმობს.

სწორედ ასეთი კავშირის არსებობის კვალი უნდა იყოს ასახული პავლე ალექსოვლის ჩვენთვის საინტერესო შემდეგ ცნობაში: *„საქართველოში არსებულ [ეკლესიებსა და მონასტრებს] შორის ასეთი სიგრძე-სიგანის და სიდიდის ქვით [ნაგებობი] ქმნილების მსგავსი მონასტერი და ტაძარი არც ერთი არ არის. ეს სავანე (იგულისხმება გელათი – შ.მ.) დავით საქართველოს მეფემ ააგო, როგორც ამას ძველი წიგნები წერენ. როდესაც უწმინდურებმა საქართველოს დაპყრობა მოინადინეს, მაშინ მეფე დავითი რუსეთში მოვიდა, თავყვანისცემით დახმარება ითხოვა და მისცეს რა დიდი ძალა, წავიდა და უწმინდურნი თავის სამფლობელოდან განდევნა და გაათავისუფლა მისგან“.*

როგორც ვხედავთ, პავლე ალექსოვლის მიხედვით თვით მეფე დავითი (ცხადია, იგულისხმება გელათის მშენებელი მეფე, ე. ი. დავით IV აღმაშენებელი) ჩასულა რუსეთში და დახმარება უთხოვია. მსგავსი რამ სხვა წყაროებში არ მოიპოვებოდა და ალექსოვლის ეს ცნობა ამ შემთხვევაში სხვა მასალით

არ დასტურდება, მაგრამ მას მაინც რაღაც საფუძველი უნდა ჰქონდეს. არ არის გამორიცხული, რომ ყივჩაყეთს მისულ დავით მეფის „სარწმუნო კაცებს“, მეფის დავალებით, გზა რუსული სამთავროსკენაც გაეგრძელებინათ. მით უფრო, რომ ამ დროს „ყივჩაყთა მიწა“ უშუალოდ ემიჯნებოდა რუსულ სამთავროთა საზღვრებს. დავითის „სარწმუნო კაცთა“ მისვლა კიევის მთავართან კი, როგორც აღვნიშნეთ, ყივჩაყთა საქართველოში გადმოსახლების შესახებ სათანადო ცნობის მიზნების მიზნით, აუცილებელიც იყო.

დავითის „სარწმუნო კაცთა“ მოლაპარაკება კიევის მთავართან უნდა ჰქონდეს მხედველობაში პავლე ალექსოვს, როცა იგი დავითის რუსეთში წასვლისა და იქ „დახმარების თხოვნის“ შესახებ მოგვითხრობს. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამა თუ იმ პირის „თაყვანისცემით“ მისვლა მეორესთან სრულებით არ ნიშნავს ერთის ყმობას მეორისადმი. „თაყვანისცემა“ ან, როგორც რუსები იტყოდნენ, „ჩელობიტიე“ ოფიციალურ დიპლომატიურ ურთიერთობაში საყოველთაოდ მიღებული ტერმინი იყო და სრულებით არ გამოხატავდა „თაყვანისმცემლის“ დამოკიდებულ მდგომარეობას.

პავლე ალექსოვლის ცნობის მიხედვით, დავითისა თუ მის „სარწმუნო კაცთათვის“ რუსეთში დიდი დახმარება აღმოუჩენიათ, მიუციათ დამხმარე ძალა და საქართველოში გაუსტუმრებიათ. როგორც ჩანს, იმ დიდ „დამხმარე ძალაში“, რომელიც, პავლეს სიტყვით, რუსებს ქართველებისათვის მიუციათ, საქართველოში გადმოსახლებულ ყივჩაყთა დიდი რაოდენობა უნდა იგულისხმებოდეს. საინტერესოა, რომ ძველი რუსი მემატიანეები ვლადიმირ მონომახს მიაწერენ ყივჩაყების განდევნას „რკინის კარებს“ იქით, საქართველოში და არა საქართველოს მეფეს, რომელმაც ეს ღონისძიება ფაქტობრივად გაატარა და ურომლისოდაც, ცხადია, კიევის დიდი მთავარი ამ მხრივ ვერაფერს გააკეთებდა. მაგრამ რუსი მემატიანის ასე კატეგორიული ცნობა მონომახის მიერ ყივჩაყთა „რკინის კარებს“ იქით, საქართველოში განდევნის შესახებ სწორედ იმაზე უნდა მიგვითითებდეს, რომ ამ აქტში (ყივჩაყთა საქარ-

თველოში გადმოსახლებაში) კიევის მთავარს, მართლაც, რამენაირი მონაწილეობა უნდა მიეღო, რაც, რა თქმა უნდა, კიევის მთავრისა და დავითის „სარწმუნო კაცთა“ მოლაპარაკებისა და შეთანხმების გარეშე შეუძლებელი იყო. უამისოდ, მართლაც, შეუძლებელი იქნებოდა ასე დიდი საქმის წარმატებით დაგვირგვინება.

კიევის მთავარსა და საქართველოს მეფის „სარწმუნო კაცთა“ შორის ყვიჩაყების საქართველოში გადმოსახლების შესახებ შეთანხმება ადვილად იქნებოდა მიღწეული. ვლადიმირ მონომახს ამის საწინააღმდეგო რა შეიძლებოდა ჰქონოდა: ჯერ ერთი, კიევის მთავარი „უნმინდურთა“ (თურქ-სელჩუკთა) წინააღმდეგ მებრძოლი საქართველოს დამხმარედ გამოდიოდა (ყოველ შემთხვევაში, ვლადიმირ მონომახი და მისი დროის საზოგადოებაც ასეთ განმარტებას აძლევდა ყვიჩაყთა განდევნას) და ამავე დროს კიევის რუსეთი ყვიჩაყთა 40 000 ოჯახის საქართველოში გადასახლებით თავიდან იშორებდა დაუძინებელი მტრის ერთ დიდ ნაწილს. ასე რომ, კიევის მთავარი ყვიჩაყთა საქართველოში გადასახლებით თვითონაც დიდად იქნებოდა დაინტერესებული; ასეთ ვითარებაში, მთავარი ვლადიმირი კი არა, დავით მეფე გამოდიოდა ყვიჩაყთა წინააღმდეგ მებრძოლი კიევის რუსეთის დამხმარედ.

ასეც იყო. ყვიჩაყთა ერთი დიდი ნაწილის თავიდან მოშორებისთანავე კიევის მთავარმა მის ნარჩენთა წინააღმდეგ დაიწყო ბრძოლა. 1120 წელსვე, როცა ყვიჩაყთა საქართველოში გადმოსახლება დამთავრდა, კიევის მთავარმა ხელსაყრელი მომენტი ხელიდან არ გაუშვა და ერთხელ კიდევ გაილაშქრა ყვიჩაყების წინააღმდეგ დონს იქით. მაგრამ ყვიჩაყთა უკვე ძალიან შეთხელებულ და დასუსტებულ ნარჩენებს ბრძოლისათვის თავი აურიდებიათ, უკან დაუხვევიათ, ისე რომ, რუსებს ვერც უნახავთ ისინი. ამრიგად, ყვიჩაყთა საკითხში მიღწეული შეთანხმება ორივე ძლიერი ქრისტიანული სახელმწიფოსათვის – კიევის რუსეთისა და საქართველოსათვის – სასარგებლო და სხვადასხვა გზით მნიშვნელოვანი შედეგების მომტანი შეთანხმება იყო.

აღსანიშნავია, რომ ძველ რუსეთში, როგორც ეს პავლე ალექსოვის ცნობიდან ჩანს, კარგად სცოდნიათ, თუ როგორ განდევნა დავით მეფემ „უნმინდურნი თავის სამფლობელოდან და განთავისუფლდა მათგან“. დავითის ასეთ გამარჯვებას კიდევ უფრო უნდა განემტკიცებინა კიევის რუსეთის კავშირი ერთმორწმუნე საქართველოსთან. გაძლიერებულ საქართველოსთან ძველ რუსეთს ამჟამად კავშირი თვით სჭირდებოდა, მით უფრო, რომ ამ დროს ყივჩაყები და ოსები უკვე საქართველოს ყმადნაფიცები იყვნენ და ყივჩაყთა თავდასხმების აცილება და სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვრებზე სიმშვიდის უზრუნველყოფა საქართველოსთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის დამყარებით იყო შესაძლებელი.

გ) საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის მეზობლები და ურთიერთობა მათთან

თურქ-სელჩუკების შემოსევებმა დიდად დააზიანა საქართველოს სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის მეზობლები – სომხეთი და შირვან-არანი, მათი ტერიტორიები თურქ-დამპყრობთა სათარეშოდ იქცა.

სომხეთი, ბიზანტიის ოცნლიანი ბატონობის წყალობით, არსებითად განიარაღებული შეხვდა ახალი დამპყრობლის შემოჭრას. ბიზანტიის მმართველი წრის წარმომადგენლები ყოველნაირად ხელს უწყობდნენ სომხური მოსახლეობის განსახლებას მცირე აზიასა და იმპერიის სხვადასხვა ტერიტორიაზე. ამავე დროს, მათვე გაიყვანეს სომხური ლაშქარი ქვეყნიდან და ამით სომეხ ხალხს მოუსპეს შესაძლებლობა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლისა.

ამრიგად, თვით სომეხი მკვლევარების სიტყვით რომ ვთქვათ, სომხეთი თურქთა შემოსევის წინ მოკლებული იყო თავდაცვის თითქმის ყოველგვარ შესაძლებლობას. ამიტომ იყო, რომ წვრილმა სომხურმა სამეფოებმა ან მწარე დამარცხება განიცადეს თურქებთან ბრძოლაში, ან კიდევ ზედიზედ უბრძოლველად დამორჩილდნენ თურქების სულტანს (ლორე,

სივნიეთი). ქვეყნის ზოგიერთ რაიონში კი – წარმოიქმნა სელჩუკური საამიროები; მათ შორის მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი იყო დვინის, ანისისა და ასევე შაჰ-არმენების საამიროები. სომხეთის მოსაზღვრედ მდებარე განძა, რომელიც თურქებმა 1068 წელს დაიპყრეს, ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პლაცდარმად იქცა თურქ-სელჩუკთა აგრესიის ამიერკავკასიაში, აქედან ეწყობოდა გამუდმებული ლაშქრობები საქართველოსა და სომხური სამეფოების წინააღმდეგ, რაც ზიანს აყენებდა მათ.

განძის ალებით დაიწყო არსებითად თურქ-სელჩუკთა გაბატონება არანში. ასევე თურქთა სულთანმა მელიქ-შაჰმა აიძულა შირვან-შაჰი ფარიბურზ I თურქთა სასარგებლოდ ერთდროულად 70 000 დინარი გადაეხადა, ხოლო შემდეგ ყოველწლიურად სელჩუკთა ხაზინაში 40 000 დინარი შეეტანა. ასე მოექცა შირვანიცა და არანიც თურქ დამპყრობელთა უღლის ქვეშ.

ამრიგად, საქართველოს სამხრეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით, უძველესი დროიდან პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და კულტურულად მჭიდროდ დაკავშირებული, მოძმე ხალხების მაგივრად, ახალი ძლიერი აგრესორი გაუმეზობლდა. სომხეთსა და შირვან-არანში თურქთა გაბატონება საქართველოს თავდაცვის უნარს ძლიერ ასუსტებდა, სამხრეთ-აღმოსავლეთით მორღვეული საზღვრები ფართოდ უხსნიდა გზას თურქ-სელჩუკებს ჩრდილო-დასავლეთისაკენ, საქართველოსაკენ. და მართლაც, ამის შემდეგ არ გასულა დიდი ხანი, რომ საქართველოში „დიდი თურქობა“ დაიწყო და საქართველომაც XI ს. 80-იანი წლებიდან ყოველწლიური სათურქო გადასახადი იკისრა.

XI ს. 70–80-იანი წლები მახლობელ აღმოსავლეთში თურქთა ძლიერების წლებია. 1071 წელს მათ აიღეს იერუსალიმი, 1089 წელს ბიზანტიას წაართვეს ანტიოქია, ამავე დროს მათ დაიპყრეს დამასკოსა და სირიის სხვა ქალაქებიც. თურქთა მფლობელობაში შევიდა სირიისა და პალესტინის დიდი ნაწილი. მათვე მცირე აზიაში შექმნეს მეტ-ნაკლებად მყარი სახელმწიფოებრივი ერთეული – რუმის სასულთნო, ცენტრით

ჯერ ნიკეაში, შემდეგ კი კონიაში. XI ს. 90-იანი წლების დამდეგს კი თურქებმა თვით კონსტანტინოპოლსაც შეუტიეს და ბიზანტიას მძიმე საფრთხე შეუქმნეს. ალექსი კომნინოსმა ძლივს იხსნა თავი მძიმე განსაცდელისაგან.

ამრიგად, მახლობელ აღმოსავლეთში თურქ-სელჩუკები უმთავრეს გაბატონებულ ძალად იქცნენ. თურქ-სელჩუკებს, როგორც ეს ერთ-ერთმა ფრანგმა მეცნიერმა უჩვენა, არ ახასიათებდათ ფანატიკური რელიგიური შეუწყნარებლობა; თურქთა მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში (სირიაში, პალესტინაში, სომხეთსა და საქართველოში) ქრისტიანული მოსახლეობის მდგომარეობა ამ მხრივ არ გაუარესებულა. არ წარმოებდა მათი რელიგიური დევნა-შევიწროება... ანტიოქია ისევ ისე რჩებოდა მართლმადიდებელი პატრიარქის რეზიდენციად. კიდევ მეტი, ზოგი მკვლევარის აზრით, სელჩუკთა გაბატონება მცირე აზიასა, სირიასა და პალესტინაში ნიშნავდა ზოგი ქრისტიანული რწმენის (მონოფიზიტები, ნესტორიანები) ხალხთა დახსნას ბიზანტიის ეკლესიის რელიგიური და ფისკალური შემოტევებისაგან... სელჩუკთა გაბატონებას მახლობელ აღმოსავლეთში არ გამოუწვევია აგრეთვე აღმოსავლეთის დასავლეთთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის შეწყვეტა.

მაშ, რაში მდგომარეობდა თურქთა ბატონობის სიმძიმისა და უარყოფითი შედეგების მიზეზები? პირველ რიგში, სამეურნეო ცხოვრების იმ სისტემაში, რომელსაც თურქები მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში ნერგავდნენ. თურქ დამპყრობთა გაბატონება განვითარებულ ფეოდალურ ქვეყანაში ნიშნავდა ნახევრად პრიმიტიული მომთაბარული მეურნეობის გაბატონებას. ფეოდალურ საქართველოსა და საერთოდ, ამიერკავკასიაში თურქ-სელჩუკთა გაბატონება ნიშნავდა ამ ქვეყნების სოციალური და ეკონომიკური წყობის არსებით შეცვლას, მის არა მარტო დაქვეითებას, არამედ შემოტრიალებას დაღმავალი ხაზით, პატრიარქალური მეჯოგეობისა და საოჯახო მონობისაკენ.

მსოფლიო ისტორიაში ყოფილა შემთხვევები, როცა განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ დამპყრობლებს მაღალი განვითარების ქვეყნები დაცემის იმ დონემდე მიუყვანიათ,

რომ საჭირო გამხდარა ყველაფრის თავიდან დაწყება. ასეთი-ვე საფრთხის წინაშე დააყენეს განვითარებული ფეოდალური ქვეყანა მომთაბარე მეურნეობის მეტად დაბალი სისტემის მქონე თურქ-სელჩუკებმა. ამიტომ იყო, რომ თურქი დამპყრობლების შემოსევა და ბატონობა არსებითად განსხვავდებოდა ყველა იმ დამპყრობელის ბატონობისაგან, რომელნიც მანამდე ფეოდალურ საქართველოს ენახა ბიზანტიელებისა თუ არაბების სახით. თურქ-სელჩუკები დაპყრობილ ქვეყნებში მთელი თავიანთი ოჯახებითა და ჯოგებით მიდიოდნენ და, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ინტენსიური სოფლის მეურნეობისათვის გამოყენებულ მიწებს საძოვრებად იჭერდნენ.

დამპყრობლებმა ქართლ-კახეთისა და მესხეთის ქალები ჯოგების საზამთრო საძოვრებად აქციეს, ხოლო მთიანი ზონები – იალაღებად. „ასისფორნი და კლარჯეთი ზღვის პირამდინ, შავშეთი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგვეთი, სამოქალაქო და ჭყონდიდი აღივსო თურქთა“, – წერდა ამ ამბების მომსწრე ისტორიკოსი. ამით კი განვითარებულ ფეოდალურ მეურნეობას მთლიანად ეცლებოდა საფუძველი – მიწა – დარღვევისა და გადაშენების საფრთხე ემუქრებოდა. განვითარების მაღალ დონეზე ასული ფეოდალური მეურნეობის მაგივრად თანდათან პრიმიტიული მომთაბარული მეჯოგეობა და საოჯახო მონობა ბატონდებოდა, რომელიც ქვეყანას რეგრესისაკენ მიაქანებდა.

თურქთა გაბატონების, „დიდი თურქობის“ მძიმე შედეგებმა საინტერესო ასახვა პოვა გვიანდელი ხანის ქართველ ისტორიკოსთა თხზულებებშიც. აი, რას მოგვითხრობს ამის შესახებ იოანე ბატონიშვილი: „**შამთა წინაპართა ამა** (დავით – **შ.მ.**) **მეფისათა მოვიდნენ საქართველოსა შინა აგარიანნი** (იგულისხმება თურქები – **შ.მ.**), **სახლეულითურთ თვისით, ვიდრე სამასი ათასი მოსახლე კაცნი და დაიპყრეს საქართველო, და დაეშვნენ სამთა მდინარეთა სანაპიროთა ზედა, ესე იგი მტკვარსა, ალაზანსა და იორსა ზედა. სახითა ამით, რომელ მათ ელისა (მომთაბარეთა – **შ.მ.**) მთავართა განიყვეს ამ სახით ადგილნი ესე: ერთი მთავართაგანი ასიათასისა კომლისა**

კაცითა დაესახლა მტკვრის კიდესა ზედა ამიერ და იმიერ, სურამიდგან ვიდრე განჯამდის; მეორე მთავარი დაესახლა ასი ათასისა კაცითა იორის მდინარის კიდესა ზედა თიანეთიდგან ვიდრე ალაზნის შესართავადმდე, რომელიცა ერთვის მახლობელ სამუხისა. ხოლო მესამე მთავარი დაესახლა ასიათასისა კომლისა კაცითა პანკისიდგან ალაზნის სანაპიროს ზედა, ვიდრე ივრისა შესართავადმდე, მახლობლად სამუხისა და დაიპყრეს სახითა ამით ქართლი და კახეთი და დაუწყეს დევნა, ტყვეობა და აოხრება ქართლსა და კახეთსა შინა მცხოვრებთა. და ესრეთ ცარიელ ჰყვენეს ადგილნი ესე, რომელ თუ არა მათა და სიმაგრეთა შინა, არლა იპოებოდენ მცხოვრებნი ერნი ქართველთანი“.

ჩვენ არ ვიცით რა წყაროთი სარგებლობდა ამ შემთხვევაში იოანე ბატონიშვილი და საიდან აქვს მას აღებული ცნობა ქართლ-კახეთში ჩამოსახლებულ თურქთა ასეთი რაოდენობისა და ან კიდეც, მათი ას-ას ათასად მტკვარსა, იორსა და ალაზანს განსახლების შესახებ, მაგრამ, ცხადია, რომ ყველაფერი ეს საფუძველს მოკლებული არ არის; მართლაც, მტკვრის, ივრისა და ალაზნის ნოყიერი სანაპირო ზოლები მეტად მიმზიდველი უნდა ყოფილიყო მომთაბარე მეჯოგეებისათვის; სწორედ ეს რაიონები იყო აღმოსავლეთ საქართველოს ფეოდალური მეურნეობის ყველაზე წამყვანი რაიონები და ცხადია, აქ მესაქონლე თურქთა ასე დიდი რაოდენობით განსახლება მძიმე საფრთხეს უქმნიდა ფეოდალურ ეკონომიკას, მას გადაშენებას უქადდა. ფეოდალური მეურნეობის საფუძველების მოშლა, თავის მხრივ, ნიშნავდა ყველაფერ იმის გადაშენებას, რაც ქართველ ხალხს საუკუნეთა მანძილზე შეექმნა.

მეურნეობის სისტემის ცვლილების შესაბამისად იცვლებოდა სოციალური და სახელმწიფოებრივი წყობაც. ფეოდალური ურთიერთობისათვის დამახასიათებელი, საუკუნეობით განმტკიცებული საზოგადოებრივი, სოციალური კლასებისა და ფენების მაგიერ პრიმიტიული წყობილებისათვის შესაფერისი დაყოფა შემოდიოდა; მათი წარმოდგენით დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობა არსებითად ორ მთავარ ნაწილად იყო-

ფოდა: ერთსა და პირველს თვით დამპყრობელნი, სამხედრონი შეადგენდნენ, ხოლო მეორეს – ყველა დანარჩენი რაიათები (მათი დაპყრობილი ქვეშევრდომები). ყოველივე ამას შეესაბამებოდა მათი სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება, რომელიც არსებითად დაპყრობილი ხალხების დაუნდობელი ძარცვის ძლიერ აპარატს წარმოადგენდა.

ერთი სიტყვით, თურქ-სელჩუკების სამეურნეო, სოციალური თუ სახელმწიფოებრივი წყობა სავსებით საწინააღმდეგო, გამომრიცხველი იყო ყველაფერ იმისა, რაც ამ დროისათვის საქართველოში და საერთოდ, ამიერკავკასიაში არსებობდა, რეგრესული ძალები უპირისპირდებოდა პროგრესულ, აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქვეყნებს. ეს კარგად ესმოდათ იმ დროის მოღვაწეებს. დავითის ისტორიკოსმა, როგორც ეს ზემოთ მივუთითეთ, ასახა კიდეც ის უბედურება, რაც თურქ-სელჩუკების მომთაბარულ მეურნეობას მოჰქონდა განვითარებული ქართული ფეოდალური მეურნეობისათვის.

ამრიგად, არა მარტო საქართველო, არამედ არსებითად მთელი ამიერკავკასია დიდი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. ამიერკავკასიის ხალხთა და მისი მმართველი ზედაფენის ერთ უპირველეს ამოცანას თურქთა ბატონობისაგან თავის დახსნა და ქვეყნების ნორმალური განვითარების, პროგრესის გზისაკენ შემობრუნება წარმოადგენდა. ეს კი, თავის მხრივ, კიდევე ერთ მეტად მნიშვნელოვან, მაგრამ ასევე მეტად რთულ – კავკასიის ხალხთა ძალების კონსოლიდაციის, გაერთიანებისა და ერთი საერთო მიზნისაკენ წარმართვის ამოცანას – აყენებდა.

ს. ჯანაშია სავსებით მართებულად მიუთითებდა, რომ ისტორიის ობიექტურმა მსვლელობამ კავკასიის ხალხების წინაშე დააყენა მეტად რთული ამოცანა – ტომობრივ და ეკლესიურ-რელიგიური თვალსაზრისით ჭრელ და აღრეულ, მრავალენოვან კავკასიაში, შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელ ურთიერთ შეუთავსებლობისა და მოუთმენლობის ვითარებაში ერთიანი კავკასიური მრავალეროვანი სახელმწიფოს შექმნისა. მისივე მტკიცებით, ასეთი ტენდენცია და პირველი ცდები

კავკასიაში მრავალეროვანი სახელმწიფოს შექმნისა ჯერ კიდევ X საუკუნეში შეინიშნება. ასეთი ტენდენციის მატარებელი იყო იმდროინდელი სომხეთი, მაგრამ X ს. დასასრულიდან ისედაც დაქუცმაცებული სომხეთი კიდევ ნანევრდება უფრო მცირე ერთეულებად, რომელნიც ბიზანტიელ თუ თურქ აგრესორთა წყალობით ზედიზედ კარგავენ თავიანთ დამოუკიდებლობას XI საუკუნეში ისე რომ, არათუ საგარეო პოლიტიკური, არამედ საკუთრივ შინაგანი გაერთიანების, ერთიანი სომხური სამეფოს შექმნის გეგმებიც კი განუხორციელებელი იყო.

კავკასიაში ქვეყანა, რომელიც ამგვარსავე ტენდენციას ასევე ადრიდანვე ამჟღავნებდა, საქართველო იყო, რომელმაც, როგორც ზემოთ ვნახეთ, X ს. მიწურულსა და XI საუკუნეში, მიუხედავად არახელსაყრელი საგარეო ვითარებისა, შეძლო პირველი რიგის ამოცანის გადაწყვეტა – შინაგანი გაერთიანება, ერთიანი საქართველოს შექმნა... მოვლენების შემდგომმა განვითარებამ კიდევ ნათლად უჩვენა, რომ კავკასიაში მრავალეროვანი ერთიანი სახელმწიფოს შექმნაც ამჯერად შეეძლო თავის თავზე აეღო მხოლოდ საქართველოს.

კავკასიაში მრავალეროვანი სახელმწიფოს შექმნის საჭიროება კიდევ უფრო მძაფრად დააყენა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ კავკასიის ხალხების კონსოლიდაციის აუცილებლობამ. ასე რომ, საქართველოს მეთაურობით კავკასიის ხალხთა გაერთიანების ტენდენციამ დასრულებული სახე დავით აღმაშენებლის ეპოქაში მიიღო. ერთ დროს უძლეველად მიჩნეული თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ ამიერიდან მახლობელ აღმოსავლეთში, საქართველოს სამეფოს სახით, უძლიერესი სახელმწიფო იდგა. იგი უცხო დამპყრობთაგან ამიერკავკასიის ხალხთა განმათავისუფლებლის როლში გამოდიოდა. მისი წარმატებების ერთი უმთავრესი საფუძველიც ეს იყო – **ამიერკავკასიის ხალხები მისი დროშის ქვეშ ერთიანდებოდნენ თურქ-სელჩუკთა უღლისაგან განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში.**

დ) ჯვაროსნები და საქართველო

„კუალად ამას უამსა გამოვიდეს ფრანგნი, აღიღეს იერუსალიმი და ანტიოქია“. „ფრანგნი“, რომელთა გამოჩენის შესახებაც ასე საგანგებოდ მიუთითებს დავითის ისტორიკოსი, ევროპელი ჯვაროსნები იყვნენ; ასე უწოდებდა მთელი მაშინდელი აღმოსავლეთი ევროპელ ფეოდალებსა და რაინდებს, რომელნიც აქ „ქრისტეს საფლავის“ გასათავისუფლებლად მოდიოდნენ. „ფრანგების“ ანუ ჯვაროსნების გამოჩენა მახლობელ აღმოსავლეთში მართლაც დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო შუა საუკუნეების მსოფლიოში, და ცხადია, ეს ფაქტი მხედველობიდან არ შეიძლებოდა გამოპარვოდა ამ ამბების თანამედროვე ქართველ ისტორიკოსს.

ლარიბ-ლატაკთა პირველი ჯვაროსნული რაზმები, როგორც ცნობილია, კონსტანტინოპოლის მისადგომებთან 1096 წ. ივნისში გამოჩნდნენ, მათ ფეოდალთა რაზმებიც მიჰყვა, ხოლო 1097 წ. ივნისში ნიკეაზე გამართულ ბრძოლაში ჯვაროსნებმა და მისმა მოკავშირეებმა პირველი გამარჯვება იზეიმეს, თუმცა ევროპელ ფეოდალებს ამ გამარჯვებიდან მხოლოდ მცირე ნადავლი ერგოთ. მალე ჯვაროსნებმა დიდი წარმატებები მოიპოვეს – 1098 წ. ზაფხულში, დიდი ხნის ბრძოლისა და ალყის შემდეგ, ანტიოქია აიღეს, 1099 წელს კი იერუსალიმი... სწორედ აქ, იერუსალიმის ალების დროს, ყველაზე უფრო კარგად გამოჩნდა „ქრისტეს საფლავის“ და სხვა „წმინდა ადგილთა“ „უწმინდურთაგან“ გასათავისუფლებლად მოსულ ევროპელ ფეოდალთა ნამდვილი სახე.

ჯვაროსნები ძარცვავდნენ აღმოსავლეთის არა მარტო მუსლიმურ მოსახლეობას, მათ ქალაქებსა და ქვეყნებს, არამედ ქრისტიანულსაც. ისე რომ, „ქრისტეს მებრძოლების“ მიერ შევიწროებული და გაძარცვული საკუთრივ ქრისტიანული მოსახლეობა არაერთხელ აჯანყებულა ჯვაროსნების წინააღმდეგ (მაგ., კილიკიის სომხების აჯანყება 1098 წელს) და დახმარებისათვის სელჩუკებისათვის მიუმართავთ... მაგრამ მიუხედა-

ავად ამისა, ჯვაროსანთა ლაშქრობებს, მათ ბრძოლას თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თურქების მიერ დაპყრობილი ხალხების განმათავისუფლებელი ბრძოლის შემდგომი წარმატებისათვის.

შემთხვევითი არ არის, რომ დავითის ისტორიკოსი აღმოსავლეთში „ფრანგთა გამოსვლას“, როგორც ზემოთ ვნახეთ, უკავშირებდა დავითის მიერ სათურქო ხარკის შეწყვეტას, ქვეყნის მოშენებასა და გაძლიერებას. მაგრამ, რა თქმა უნდა, შეცდომა იქნებოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლების მიერ ამ დროს მოპოვებული წარმატებების მიზეზები ჯვაროსნების გამოსვლასა და მათ მიერ თურქების წინააღმდეგ გამართულ ბრძოლებში გვეძებნა, როგორც ამას საქართველოს ისტორიის ზოგი მკვლევარი ვარაუდობს.

ამას გარდა, არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ ქართველი ხალხის ბრძოლა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ და მის მიერ მოპოვებული გამარჯვებები განმათავისუფლებელ ომში, რომელსაც თურქ-სელჩუკთა ძალების შესუსტება მოჰყვა, ცხადია, ხელს უმართავდა ჯვაროსან-დამპყრობლებს ახლო აღმოსავლეთში, მათ ხშირ შემთხვევაში საკმაოდ შეთხელებულ და დაქსაქსულ ძალებს გაძლიერებისა და თავმოყრის შესაძლებლობას აძლევდა. ამიტომ ბუნებრივია, თუ ჯვაროსნული ლაშქრობის მომწყობი სახელმწიფოები და აღმოსავლეთში ჯვაროსანთა მიერ დაარსებული სამეფო-სამთავროები დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ საქართველოს თავიანთ მოკავშირედ მიიჩნევდნენ და მის მიერ ამ მხრივ გადადგმულ ნაბიჯს ყოველნაირად გამოეხმაურებოდნენ. შემთხვევითი არ არის, რომ ჯვაროსნული ომების დასავლეთევროპელი ისტორიკოსები თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ დავითის ლაშქრობებს სათანადო ყურადღებას უთმობენ და ჯვაროსნების ბრძოლებთან ერთ სიბრტყეში განიხილავენ.

საქართველოსა და ჯვაროსნების ასეთი ურთიერთსასარგებლო მოქმედება ახლო აღმოსავლეთში აუცილებელს ხდიდა მათ შორის სათანადო კავშირის დამყარებას. მაგრამ, რაკი მათი მიზნები თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ ბრძოლაში

სულ სხვადასხვაგვარი იყო, ეს ურთიერთობა-კავშირიც არ შეიძლებაოდა მტკიცე და მუდმივი ყოფილიყო. ჯვაროსნები აღმოსავლეთში მიდიოდნენ, როგორც დამპყრობლები, ისინი ცდილობდნენ რაც შეიძლება მეტი ტერიტორიები და ნადავლი ეგდოთ ხელთ, ფართოდ გაეხსნათ გზები ევროპის ქალაქებისათვის და მეტი სიმდიდრე გაეზიდათ აღმოსავლეთიდან. ჯვაროსნებისათვის მხოლოდ საფარი იყო მათი ლოზუნგი – „ბრძოლა ქრისტეს საფლავის დასაცავად“, „ურჯულოთა განდევნა წმინდა ადგილებიდან“. ნამდვილად კი ისინი ახალი მიწა-წყლის ხელში ჩასაგდებად და აღმოსავლეთის ხალხების დასამორჩილებლად მოდიოდნენ და ამიტომ არა მარტო „ურჯულოთა (არაქრისტიანთა), არამედ, როგორც აღვნიშნეთ, აღმოსავლეთის თვით ქრისტიანული სახელმწიფოების წინააღმდეგ ბრძოლასაც კი არ ერიდებოდნენ. საქართველოც ხომ აღმოსავლეთში ივარაუდებოდა და ამ ქვეყნის ქრისტიანობა ჯვაროსნებს ხელს არ შეუშლიდა საჭირო შემთხვევაში მის წინააღმდეგაც გაელაშქრათ.

სულ სხვა მიზნებს ისახავდა საქართველოსა და ქართველი ხალხის ბრძოლა. საქართველოს სახელმწიფო, ჯვაროსნების მსგავსად, მუსლიმობას კი არ ებრძოდა საერთოდ, არამედ იმ თურქ დამპყრობლებს, რომლებმაც საქართველოს დამორჩილება და ქართველი ხალხის გადაშენება მოინდომეს. საქართველო თავისი თვითმყოფობის შენარჩუნებისათვის იბრძოდა, დამპყრობლებს ერეკებოდა თავისი ქვეყნიდან და არა მაჰმადიანებს, მუსლიმებს.

მუსლიმობა კავკასიაში და საქართველოშიც საკმაოდ მნიშვნელოვან ადგილობრივ მოვლენას წარმოადგენდა. ქართველებს დიდი ხნის მანძილზე ჰქონდათ მუსლიმებთან ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა; ამ ურთიერთობის განყვეტა, მისი უარყოფა დიდ ზიანს მოუტანდა საქართველოს სახელმწიფოს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებასაც. ეს კარგად ესმოდათ იმდროინდელ პოლიტიკურ მოღვაწეებს და ამიტომაც არც საქართველოს ტერიტორიაზე, არც მის მეზობლად მოსახლე მაჰმადიანებისათვის

„ჯვაროსნული ომი“ არასოდეს გამოუცხადებიათ; პირიქით, თუ იმდროინდელი წყაროების მიხედვით ვიმსჯელებთ, საქართველოში მოსახლე მაჰმადიანები აქ საკმაოდ კარგად გრძნობდნენ თავს, ზოგ შემთხვევაში უფრო უკეთადაც, ვიდრე თავიანთ ქვეყანაში.

საქართველოს სამეფოს, რომელიც თავის თავს აღმოსავლეთში ქრისტიანობის ბურჯად აცხადებდა, მუსლიმების მიმართ ასეთი პოლიტიკის გატარებას უკარნახებდა საშინაო და საგარეო პირობები, მისი მჭიდრო ურთიერთობა მაჰმადიანურ სამყაროსთან და არა რომელიმე მეფის პიროვნული, კეთილი სურვილები, ან კიდევ, მუსლიმების დიდი გავლენა საქართველოზე, როგორც ამას ზოგი მკვლევარი ფიქრობს.

ცხადია, ასეთ ვითარებაში საქართველოს სახელმწიფოსა და ევროპელი ჯვაროსნების ინტერესები ახლო აღმოსავლეთში არ შეიძლებოდა ერთმანეთს დამთხვეოდა და ამიტომაც მათი კავშირი მხოლოდ დროებითი, იმ მომენტისათვის შექმნილი პოლიტიკური ვითარებით იყო გაპირობებული.

სავსებით ბუნებრივია, რომ თურქი დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში არაერთგზის გამარჯვებული საქართველო პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის მომწყობ სახელმწიფოებსა და პიროვნებებს თავიანთ ბუნებრივ მოკავშირედ მიაჩნდათ და ამიტომაც მასთან უშუალო კავშირს ეძიებდნენ; პირველ რიგში, აღმოსავლეთის ჯვაროსნული სამეფო-სამთავროები. ყოველივე ზემოხსენებული იმაზე მიგვითითებს, რომ ჯვაროსნებსა და საქართველოს შორის, თუ უფრო ადრე არა, „ფრანგების აღმოსავლეთში გამოჩენის“ დროიდან მაინც გარკვეული ურთიერთობა უნდა დამყარებულიყო.

მიუხედავად ამისა, იმდროინდელ ქართულ წყაროებს, კერძოდ, დავითის ისტორიკოსს, ამ მხრივ თითქმის არავითარი ცნობა არა აქვს დაცული. მაგრამ ამ ნაკლს ნაწილობრივ მაინც ავსებენ შემდეგდროინდელი (მაგ., თამარისა და შემდეგი ხანის) ქართული და ასევე ევროპული წყაროები.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესწავლის თვალსაზრისით, ყურადღებას იქცევს პარიზის ღვთისმშობლის ტაძრის

ხუცესის, მეფსალმუნის, XII ს. პირველ მეოთხედში იერუსალიმში მყოფი ანსელუსის წერილი და მასში დაცული ცნობა საქართველოსა და მისი მეფის დავითის შესახებ. ანსელუსის წერილს მკვლევარები 1108–1109 წლებით ათარიღებენ, მაგრამ, როგორც მისი შინაარსიდან ირკვევა, იგი უფრო დავითის გადაცვალების შემდეგ უნდა იყოს შედგენილი, როგორც ამაზე თავის დროზე მიუთითებდა ს. ჯანაშია.

ანსელუსის წერილი მოგვითხრობს საქართველოს მეფის, დავითის მეუღლის (წყაროს მიხედვით, ქვრივის) მიერ იერუსალიმში ჩატანილი ჯვრის შეძენისა და პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარში მისი გაგზავნის შესახებ. წერილის მიხედვით, ანსელუსს ეს ჯვარი თვით დავითის ქვრივისაგან შეუძენია და, სათანადო წერილითურთ, დიდი პატივით გაუგზავნია პარიზში, ღვთისმშობლის ტაძრის საკრებულოსათვის.

ანსელუსის წერილი, როგორც ამ ჯვრის დიდი ღირსების მაუწყებელი დოკუმენტი, ჯვართან ერთად დღემდე დაცულია პარიზის ხსენებულ ტაძარში. იგი არაერთხელ გამოქვეყნებულა ევროპაში, როგორც ლათინურ, ფრანგულ, ასევე ქართულ ენაზედაც. ჩვენ ამჟამად ამ ჯვრის თავისთავად საინტერესო ისტორია და მასთან დაკავშირებული საკითხები კი არ გვაინტერესებს, არამედ ის, თუ როგორ ვრცელდებოდა ცნობები ევროპაში საქართველოსა და მისი იმდროინდელი მეფის შესახებ. ანსელუსი თავის წერილში იტყობინებოდა: „*ამ ჯვარს დავით, მეფე ქართველთა, სანამ იცოცხლა, უაღრეს თაყვანისცემას და სიყვარულს უძღვნიდა, ის დავითი, რომელსაც მისი წინაპრებით, კასპიის კარი – გოგსა და მაგოგს რომ ზღუდავს – ეჭირა და ედარაჯნა, რასაც შვილი მისი აქამომდე ასრულებს, ვისი ქვეყანა და სამეფო მიდიელთ და სპარსთა წინააღმდეგ ჩვენი, ასე ვთქვათ, წინა ბურჯია.*“

დავითის სიკვდილისა და მისი შვილის გამეფების შემდგომად, მეუღლემ მისმა, უფრო სინწინდისა ვიდრე გვარიშვილობისათვის სათაყვანომ, თავი გადაიკრიჭა, სარწმუნოების სამოსელი ინება და მცირეოდენი [მხლებლით] იერუსალიმს მივიდა ამ ჯვართა და ბევრი ოქროთი. და მისი წადილი იყო

შინ დაბრუნება კი არა, არამედ აქ მშვიდობასა და მყუდროებაში სიცოცხლის დასრულება. იმ წამოღებულ ოქროთგან წმიდა ქალაქის მონასტრებს წილი დაურიგა, აგრეთვე გლახაკთა და მგზავრთა მისაცემიც გაიღო და შემდგომად ამისა... იერუსალიმში ქართველ დედათა მონასტერში შევიდა... და წმიდა სამოსელი მოლოზნობისა მიიღო. ბოლოს წამოღებული [ოქრო] სულ დაერიგა, გაეცა და მონასტრის საჭიროებისათვის დაეხარჯა. და ოდეს შიმშილობამ ჩვენი ქვეყანა შეანუხა... იძულებული გახდა მონასტრის მოთხოვნილებისათვის... [ჯვარი გაეყიდა]. ამას საკუთარი ხორციელი საჭიროებისათვის არას გზით არ გააკეთებდა. ამრიგად, ის ჯვარი ვერავითარი ფასის შესადარი, ამ მიზეზით ფასად იქცა და აჰა გამოგიგზავნეთ“.

როგორც ვხედავთ, წერილში ბევრი საინტერესო მასალაა დაცული, განსაკუთრებით დავით აღმაშენებლის მეუღლის, ყივჩაყთა მთავრის ასულის, გურანდუხტის (ალბათ, მისი ყივჩაყური, მდაბიური წარმოშობა აქვს მხედველობაში ანსელუსს, როცა დავითის მეუღლის უფრო სულიერ სინმიდეს უსვამს ხაზს, ვიდრე მის გვარიშვილობას) უკანასკნელი დღეების შესახებ. მაგრამ ამჯერად ჩვენ უფრო გვინტერესებს ამავე წერილში დაცული ცნობები საკუთრივ დავითისა და მისი ქვეყნის შესახებ.

როგორც ვხედავთ, ევროპელმა ჯვაროსნებმა კარგად იცოდნენ საქართველოში იმ დროს არსებული ვითარება და რაც მთავარია მისი მნიშვნელობა როგორც ჩრდილოეთის, „კასპიის კარის“ დამცველისა და ასევე „მიდიელთა სპარსთა (იგულისხმება თურქ-სელჩუკთა) წინააღმდეგ ბრძოლის „წინა ბურჯისა“, ზღუდისა. რა თქმა უნდა, ანსელუსს საქართველოსათვის არ შეეძლო ენოდებინა „ჩვენი (ე. ი. ჯვაროსანთა) წინა ბურჯი“, რომ დავითის დროინდელ საქართველოსა და ჯვაროსნებს შორის მართლაც კავშირი არ ყოფილიყო, რომ მათ ერთმანეთი კარგად არ სცოდნოდათ. როგორც ჩანს, ჯვაროსნები საქართველოს იმედის თვალთ უყურებდნენ, როგორც „წინა ზღუდესა და ბურჯს“ თავიანთი საქმიანობის წარმატებისათვის აღმოსავლეთში. საქართველოს მნიშვნელო-

ბა ევროპელ ჯვაროსანთა თვალში განსაკუთრებით მას შემდეგ გაიზარდა, რაც დავით აღმაშენებელმა დიდ წარმატებებს მიაღწია თურქ დამპყრობლებთან ბრძოლაში, კერძოდ კი, XII ს. პირველ ორ ათეულ წელს, როცა თურქები არსებითად გარეკა საქართველოს საზღვრებიდან.

დავით აღმაშენებლისა და აღმოსავლეთის ევროპელ სახელმწიფოთა მთავრებისა და მეფეების ურთიერთობის შესახებ მოგვეპოვება, მართალია, გვიანდელი, მაგრამ თავისთავად ძალიან საინტერესო ქართული ცნობაც. იგი ეკუთვნის იოანე ბატონიშვილს და დაცულია მის თხზულებაში – „კალმასობა“. იოანეს მიხედვით, ლორეს ალების მეორე წელს „მოვიდა დაფარვით, დავრიშის სახით, მელიქმას შვილი **ტანლან მელიქ სულთანნი** გამსტრობად ივერიისა და ხილვად მეფისა დავითისა, და აგრეთვე ამავე სახედ ბერძენთა მეფე ალექსანდრე (იგულისხმება, ალბათ, ალექსი – შ.მ.), ხოლო ამავე რიცხვსა შინა იყო ბალდვოინ იერუსალიმის მეფე, რომელმანცა მრავალი ძლევა მიიღო სარიცინელთა ანუ არაბთა ზედა. და ესე ბალდვოინ მოვიდა იდუმალ ქართლსა შინა მოთხრობისაებრ სხვათა ისტორიებთა... და ვერა რომელთამე ქართველთა სცნეს ამათი იდუმალ მოსლვად და უკუიქცნენ მასვე წელსა შინა“.

როგორც ვხედავთ, მრავალმხრივ საინტერესო ცნობასთან გვაქვს საქმე დავით IV-სთან „დაფარვით“, „იდუმალ“ არაერთი იმ დროის დიდი პოლიტიკური მოღვაწე მოსულა. ზოგი მათგანის მიზანი, დავითის ნახვასთან ერთად, „ივერიის გამსტრობა“, ე. ი. დაზვერვა იყო, ზოგს კიდევ სამშვიდობო, სამოკავშირეო მოლაპარაკების გამართვა სურდა.

ამჯერად ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა იოანეს ცნობა აქ იერუსალიმის მეფის „ბალდვოინის“ მოსვლის შესახებ. როგორც ჩანს, მხედველობაში უნდა ჰქონდეს იერუსალიმის მესამე მეფე ბალდუინ II (1119-1131 წწ.). იოანე ბატონიშვილი გარკვევით მიუთითებს, რომ ცნობა ბალდუინის ქართლში მოსვლის შესახებ მას თავის „კალმასობაში“ შეუტანია „მოთხრობისაებრ სხვათა ისტორიებთა“, ე. ი. სხვა ხალხების, ალბათ, თვით ჯვაროსნების ქრონიკებიდან, ისტო-

რიიდან. მიუხედავად ასეთი კატეგორიული მითითებისა, ჩვენ დღემდე არ ვიცით იოანეს ამ ცნობის უშუალო წყარო. მაგრამ ზემომოტანილ ცნობაში დაუფერებელი არაფერია. ჯერ ერთი, ლორეს ალების მეორე, ე. ი. 1119 წელი ის დროა, როცა დავითმა ძირითადად მოამთავრა თურქებთან ბრძოლა საქართველოს შიგნით და დაიწყო შეტევები ქვეყნის საზღვრებს გარეთ; ამასთანავე, დავითის არაერთი მნიშვნელოვანი გამარჯვებები თურქებზე, სამშვილდესთან, ლორესთან თუ სხვაგან, უკვე საკმაოდ ფართოდ იყო „ხმაგანსმენილი“ და შეუძლებელია ჯვაროსნებამდე ვერ მიეღწია ამ ხმებს.

ამას გარდა, 1119 წელი მძიმე იყო თვით ჯვაროსნებისათვის; 1119 წ. ზაფხულში თურქების სახელგანთქმულ სარდალთან, ილლაზთან ბრძოლაში დაიღუპა ანტიოქიის მთავარი როჟერი და მასთან ერთად არაერთი ევროპელი რაინდი. იერუსალიმის მეფე ბალდუინ II მაშინვე დაიძრა ანტიოქიისაკენ და თვით იკისრა დაობლებული ანტიოქიის მმართველობაც და მის შესანარჩუნებლად ბრძოლაც. მან თავი მოუყარა ილლაზის წინააღმდეგ ყველა რაინდსა და მოლაშქრეს, რომელთა შეკრებაც კი იმ დროისათვის შესაძლებელი იყო. მართალია, ჯვაროსნებმა შეძლეს ანტიოქიის შენარჩუნება, მაგრამ ძლიერ დაზარალდნენ და ილლაზმაც არაერთი მწარე დამარცხება აგემა მათ. ასეთ მძიმე წელს, საეჭვოა, რომ ბალდუინ II-ეს საქართველოში ჩამოსასვლელად მოეცალა, მაგრამ, ფაქტია, რომ 1119 წლის მაგალითი, ჯვაროსნების მარცხი ილლაზთან ბრძოლაში, მოსვენებას არ მისცემდა ჯვაროსნებს და აიძულებდა მათ მოკავშირეები ეძებათ არა მარტო თავიანთ სამთავროებსა და საგრაფოებში, არამედ სხვაგანაც, ქრისტიანულ ქვეყნებში, კერძოდ, საქართველოში.

ამრიგად, შექმნილი ვითარების ზემომოტანილი განხილვა სავსებით გვარწმუნებს, რომ აღნიშნულ ცნობებში, მართლაც, არაფერი უნდა იყოს საეჭვო და დაუფერებელი – როგორც ჯვაროსნებს, ასევე საქართველოსაც ერთმანეთთან კავშირი ამ მომენტში აუცილებლად სჭირდებოდათ. ჯვაროსნებს საქართველო, როგორც ქრისტიანული ქვეყანა, სურდათ

თურქების წინააღმდეგ გამოეყენებინათ, საქართველოსა და მის მეფეს კი ჯვაროსნების ბრძოლა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ მდგომარეობას უმსუბუქებდა და დამპყრობლებზე გამარჯვებისათვის ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა. ამიტომ ამ ხელსაყრელი საგარეო პირობების შექმნაში თვით დავითის მონაწილეობა არ არის გამორიცხული. ამას გარდა, იერუსალიმის მეფეებსა და დავით IV-ის ურთიერთობის შესახებ იოანე ბატონიშვილის ზემომოტანილი ცნობის სისწორე დასტურდება ზოგი სხვა წყაროს მონაცემებითაც. მაგ., ერთი ლათინური ქრონიკის მიხედვით, დავით IV, „აფხაზთა მეფე“ იერუსალიმის მეფეს ბალდუინს (იგულისხმება ბალდუინ პირველი) საჩუქრებს უგზავნიდა.

იერუსალიმის მეფეებისა და საქართველოს მეფის ამგვარ ურთიერთობაზე უნდა მიგვითითებდეს აგრეთვე ერთი საინტერესო ცნობა, რომელიც თავის დროზე ზ. ავალიშვილმა მოიტანა და მანვე ეჭვი შეიტანა მის სისწორეში: 1136 წელს ერთს, ნორმანდიაში მყოფ მწერალს თავის ქრონიკაში ჯვაროსან რაინდთაგან გაგონილი შემდეგი ცნობა შეუტანია: 1123-1124 წწ. დავით ქართველთა მეფეს და კილიკიის მთავრის ძმას თოროსს ერთ-ერთ სულთანთან ტყვედ მყოფი რაინდები დაუხსნიათ და მათ სახლში, ანტიოქიაში წაუყვანიათ. როგორი საეჭვოც არ უნდა იყოს ეს ცნობა, იგი მაინც საინტერესოა.

ჯერ ერთი, XII ს. პირველი ნახევრის ევროპელი ქრისტიანები უკვე კარგად იცნობდნენ დავით ქართველთა მეფეს და მის შესახებ ცნობები შეჰქონდათ თავიანთ თხზულებებში. ამას გარდა, ეს მეფე, მათივე წარმოდგენითა და ცნობებით, გამოდის ევროპელ რაინდთა ტყვეობიდან დამხსნელად. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სწორედ ამ წლებში, რომელზედაც ნორმანდიელი მწერალი მიგვითითებს, არაერთი სახელგანთქმული რაინდი ჩაუვარდათ ტყვედ სელჩუკებს, ხოლო 1123 წელს თვით იერუსალიმის მეფე ბალდუინ II აღმოჩნდა მათს ტყვეობაში. ვინ იცის, იქნებ დავით IV-მ მართლაც მიიღო მონაწილეობა თავისი მოკავშირის, ბალდუინ II-ის და

სხვა რაინდების გამოსყიდვასა და გათავისუფლებაში. ყოველ შემთხვევაში, ნორმანდიელი ქრონიკის ცნობაში აშკარად იგრძნობა იმ ურთიერთობის ანარეკლი, რომელიც იმდროინდელ საქართველოს მეფესა და აღმოსავლეთის ევროპელ მეფე-მთავართა შორის არსებობდა.

საქართველოსა და ჯვაროსნების ამგვარ ურთიერთობაზე მიგვითითებს ზოგი ქართული წყაროც. რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ შეიძლება იყოს, რომ დავითის ისტორიკოსს იმ „მეფეთა და ხელმწიფეთა“ შორის, რომელნიც „დავითის აჩრდილსა (საფარველს ქვეშ, მფარველობაში) შეკრებილი იყვნეს“, დასახელებული ჰყავს „მეფენი და ხელმწიფენი ფრანგეთისანი“, ცხადია, აღმოსავლეთის „ფრანგებისა“, ჯვაროსნებისა.

ქართული წყაროებით, კერძოდ, თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობით, დავით აღმაშენებელი თავისი ლაშქრით იერუსალიმისათვის ბრძოლებშიც კი იღებდა მონაწილეობას; თამარის ისტორიკოსი წერდა: „ახლისა დავითისნი (ე. ი. დავით აღმაშენებლის – **შ.მ.**) წყობათა დავითისათა იერუსალემს ერთობდესო“, ე. ი. დავით აღმაშენებლის ჯარები იერუსალიმში დავით წინასწარმეტყველის რაზმებთან გაერთიანებული იყვნენ. როგორც თავის დროზე კ. კეკელიძემ განმარტა, დავით წინასწარმეტყველის რაზმებად აქ ალეგორიულად იგულისხმებიან ჯვაროსნები, რომელთაც თითქოს მიზნად ჰქონდათ დავით წინასწარმეტყველის სატახტო ქალაქის, იერუსალიმის განთავისუფლება „ურჯულოთაგან“.

თამარის ისტორიკოსს, რომელიც დავითის დროიდან ერთი საუკუნის შემდეგ ცხოვრობდა, ეს ცნობა ძველი წყაროებისა, ან კიდევ, გადმოცემების მიხედვით ექნებოდა შეტანილი თავის საისტორიო თხზულებაში. ასეთი ცნობა მისთვის შეეძლოთ მიენოდებინათ თვით ჯვაროსნებსაც, რომელნიც, მისივე სიტყვით, დავითის შვილიშვილის, გიორგი მესამისა (1156-1184 წწ.) და თამარის დროსაც აგრძელებდნენ კავშირ-ურთიერთობას საქართველოს სახელმწიფოსთან. თამარის ისტორიკოსს იმ მეფეთა შორის, რომელნიც გიორგი მესამესთან ძმობდნენ და მას „სძღვენობდეს“ (ე. ი. ძღვენს უგზავნიდნენ),

მხსენებული ჰყავს მეფენი „იერუსალიმს ალამანთანი“ („ალმანებს“ ანუ „ალემანებს“ ფრანგები უწოდებდნენ გერმანელებს). ასე რომ, ქართველი ისტორიკოსის ამ ცნობაში იერუსალიმის გერმანელი (ვეროპელი) ფეოდალ-მეფეების საქართველოს მეფესთან ურთიერთობის შესახებ არის საუბარი.

თამარის ისტორიკოსის ზემომოტიანილ ცნობას უნდა ემყარებოდეს საქართველოს ისტორიის XIX ს. ცნობილი მკვლევარი პ. იოსელიანი, რომელიც სავსებით გარკვეულად მიუთითებდა დავით აღმაშენებლის მიერ ლაშქრის არაერთხელ გაგზავნის შესახებ „ქრისტეს საფლავისა“ და სხვა „წმინდა ადგილთა“ გათავისუფლებისათვის წარმოებულ ბრძოლებში მონაწილეობის მისაღებად. პ. იოსელიანის მიხედვით, დავითის მიერ ამ მიზნით გაგზავნილი სახელოვანი ქართველი მებრძოლების პირველი რაზმები შავმა ზღვამ შთანთქა. მაგრამ არც ამას შეუშინებია საქართველოს მეფე და მეორედ გაუგზავნია „ქრისტესთვის მებრძოლთა“ დიდი ლაშქარი, რომელმაც, პლ. იოსელიანისავე მოწმობით, ამჯერად მშვიდობიანად ჩააღწია დანიშნულ ადგილს და შეუერთდა სირიის ქრისტიანებსა და დასავლეთის მხედართმთავრების დროშის ქვეშ გაერთიანებულ სომხებს. პლ. იოსელიანის ეს ცნობა, რომლის სხვა წყარო ჩვენთვის უცნობია, შემდეგ გაიმეორეს საქართველოს ისტორიის სხვა მკვლევარებმაც (პოტო, ნ. ურბნელი და სხვ.). შესაძლებელია პლ. იოსელიანის ცნობები რეალურ ვითარებას ზუსტად ვერ ასახავენ, მაგრამ ჩვენ მიერ ზემომოტიანილი მასალებიდან კარგად ირკვევა, რომ დავით IV-სთან ჯვაროსნებს ურთიერთობა დაუმყარებიათ და რომ ეს ურთიერთობა ორივე მხარის მიერ თავიანთი ინტერესების შესაბამისად და სასარგებლოდ იყო გამოყენებული.

ასეთი იყო საქართველოს სამინაო და საგარეო მდგომარეობა XII ს. 20-იანი წლებისათვის, დიდგორის ბრძოლის წინ.

თავი III. დიდგორის ბრძოლის მიზეზები

საგარეო მდგომარეობის ზემომოტანილი მიმოხილვიდან კარგად ჩანდა, რომ საქართველოს სამეფოს საგარეო პოლიტიკის უპირველეს ამოცანად რჩებოდა თურქ-სელჩუკთა საკითხის გადაწყვეტა. სამეფო ხელისუფლების სხვა საგარეო პოლიტიკური მიმართულებანი ძირითადად ამ უმთავრესი ამოცანისადმი იყო დაქვემდებარებული; ამან განაპირობა არსებითად საქართველოს ურთიერთობათა ზემოგანხილული ფორმები ბიზანტიასთან, ძველ რუსეთთან, ოსებსა და ყივჩაყებთან, ამიერკავკასიის ხალხებთან თუ აღმოსავლეთის ჯვაროსნულ სამეფო-სამთავროებთან.

მაგრამ თურქებთან ურთიერთობა ამავე დროს იყო საქართველოს სამეფოს საშინაო პოლიტიკის ერთ-ერთი უმთავრესი საკითხიც. არაერთი საშინაო ღონისძიება გატარდა სამეფო ხელისუფლების მიერ თურქი დამპყრობლების პრობლემის გადაჭრის დაჩქარების მიზნით. და ეს ყველაფერი იმიტომ, რომ თურქები და მათი სამეურნეო, ეკონომიკური სისტემა, როგორც ზემოთ ითქვა, გადაშენებით ემუქრებოდა ფეოდალური საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ წყობასა და, მაშასადამე, ყველაფერ იმას, რაც ამ წყობაზე იყო აღმოცენებული, ე. ი. ყოველივე ქართულსა და ქართველურს.

ამიტომ იყო, რომ დავით აღმაშენებელმა გამეფების პირველი წლებიდანვე, ჯერ კიდევ მცირე რაზმებით, ბრძოლა გამოუცხადა თურქ დამპყრობელთა მოთარეშე გუნდებს, რასაც XII ს. დამდეგიდან უფრო ფართო ხასიათი მიეცა, განსაკუთრებით ერწუხის ზემოგანხილული ბრძოლის შემდეგ.

თურქების დიდი მარცხი იყო საქართველოში ქართველთა ლაშქრის მიერ, გიორგი მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის უშუალო ხელმძღვანელობით, ციხე-ქალაქ სამშვილდის აღება 1110 წელს. სამშვილდის აღებას ქვემო ქართლის უმრავლეს ციხეთა გათავისუფლებაც მოჰყვა: „ცნეს რა თურქთა აღება სამშვილდისა, უმრავლესი ციხენი სომხითისანი დაუტყვენესო“ – წერს დავითის ისტორიკოსი. თურქ დამპყრობათ-

ვის ასეთი მარცხი მოულოდნელი იყო და, როგორც ჩანს, მდგომარეობის გამოსწორება მათ დიდი ლაშქრის გამოგზავნით სცადეს. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, სულტანმა ამ დროს ქართლში გამოისტუმრა „ყოველი თურქობა, კაცი ვითარ ასი ათასი“. როგორც ჩანს, თურქთა ასეთი დიდი რაოდენობით და ისიც ასე სწრაფად და ფარულად (უგრძნეულად) შემოსვლა ქართველებისათვის მოულოდნელი იყო. მეფე ამ დროს ნაჭარმაგვეს მდგარა თავის მხლებლებითურთ, მას შელამებისას აცნობეს საქართველოს საზღვრებზე თურქთა გამოჩენა, ცისკრისას კი უკვე თრიალეთთან შეეგება იგი მტერს და ბრწყინვალე გამარჯვებაც მოიპოვა. ეს იყო საქართველოს ლაშქრის პირველი დიდი გამარჯვება თურქებთან ბრძოლაში და ამ უკანასკნელთა ასევე პირველი დიდი მარცხი საქართველოს ტერიტორიაზე. ამასთანავე, არაბული წყაროს ცნობით, 1110 წელს დავითმა კიდევ ერთ წარმატებას მიაღწია – განძა დალაშქრა და აიღო. დავითის წარმატებებმა, თურქთა ასიათასიან ლაშქარზე გამარჯვებამ საბოლოოდ გაფანტა მითი თურქთა უძლეველობის შესახებ და კიდევ უფრო განამტკიცა გათავისუფლებისათვის მებრძოლ ქართველთა რწმენა გამარჯვებისადმი. ამას გარდა, სამშვილდისათვის ბრძოლამ და თურქთა ასიათასიანი ლაშქრის დამარცხებამ თურქ-სელჩუკებს დაანახვა ის ქვეყანა, რომელიც მათ წინააღმდეგ ახალ ძლიერ ძალად აღიმართა მახლობელ აღმოსავლეთში. თურქების წინაშე ამიერიდან, ჯვაროსნების პრობლემასთან ერთად, საქართველოს პრობლემაც დადგა.

თურქების დიდი ლაშქრის დამარცხებას სამშვილდესა და თრიალეთთან მოჰყვა ახალ-ახალი გამარჯვებები. თრიალეთის ბრძოლის შემდეგ არ გასულა დიდი ხანი, რომ ისევ გიორგი ჭყონდიდელის ხელმძღვანელობით, ქართველებმა ქრუსთავი აიღეს. ეს 1115 წელს იყო. ამის შემდეგ, დავით აღმაშენებელმა გაილაშქრა ტაოში ვიდრე ბასიანამდე „უშიშრად გულდებითა მსხდომარეთა“ თურქთა წინააღმდეგ და „მოსრეს სიმრავლე მათი ურიცხვი“. კახეთში ციხე გიშის აღების შემდეგ კი ბრძოლა თურქების წინააღმდეგ ფაქტობრივად

გასცილდა საქართველოს საზღვრებს. დავითის ძემ დემეტრემ შირვანს გაილაშქრა, უფლისწულმა „ქმნა ომი საკვირველნი“ და ქალაქორის ციხეც აიღო. შირვანის შემდეგ ჯერი თურქთა მიერ დაპყრობილ ყოფილ სომხურ წვრილ სამეფოებზე მიდგა. 1118 წელს დავით აღმაშენებელმა ლორე თურქებს წაართვა და საქართველოს შემოუერთა. ამიერიდან, საქართველოს სამეფო თურქთა მიერ დაპყრობილი სომხური ტერიტორიების გამათავისუფლებლად და დამცველად გამოდიოდა.

ლორეს გაათავისუფლებასა და შემოერთებას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: იგი სომხეთთან და სამხრეთის ქვეყნებთან დამაკავშირებელ ძირითად გზებზე მდებარეობდა. სამშვილდის, რუსთავის და ლორეს ალებით თბილისი საქართველოს მეფის მიერ შემოერთებული და შემომტკიცებული ქალაქებისა და ციხე-სიმაგრეების ალყაში ექცეოდა. რკალი თბილისის ირგვლივ თანდათან ვიწროვდებოდა, მაგრამ თბილისის შემოერთებას დავით IV არ ჩქარობდა – ჯერ კიდევ საჭირო იყო ქვეყნის შიგნით რეფორმების დასრულება და თურქების წინააღმდეგ ბრძოლის გაგრძელება საქართველოს საზღვრებს გარეთ.

ორიოდე წლის შემდეგ, როცა დავითმა დაამთავრა ყივჩაყთა გადმოყვანა და ახალი ლაშქრის ორგანიზაცია, კიდევ უფრო ფართო ხასიათი მიიღო თურქების წინააღმდეგ ბრძოლამ. განსაკუთრებით საინტერესოა, რომ საქართველოს სამეფომ ფართო მასშტაბით თურქების წინააღმდეგ ბრძოლა სწორედ იმ დროს განაახლა, როცა თურქებმა, ილღაზის სარდლობით, წარმატებები მოიპოვეს ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეს 1119 წ. მიწურული და 1120 წ. დამდეგი იყო. სწორედ 1120 წ. თებერვალს დავით მეფე თავს დაესხა თურქებს ბორჯიაში და მუსრი გაავლო მათ. აქედან ლანხუას მისულმა ქართველთა ლაშქარმა შირვანში გაილაშქრა და ქალაქი ყაბალა აიღო. შემდეგ მეფე ერთხანს ქართლში შემობრუნდა, „მსწრაფლ შეკრიბა სპა“ და მათის დამდეგს ისევ შირვანში გაილაშქრა და დაარბია თურქები „ლიჟათით ვიდრე ქურდეჯანამდე და ხიმტალანთამდე“. ლიჟათი ანუ ლიზანი“, რო-

გორც ეს დღეს გარკვეულია, მდებარეობდა შირვანის ჩრდილოეთ ნაწილში, კავკასიონის მთების სამხრეთ კალთებზე, შემახიიდან ჩრდილო-დასავლეთით სულ 30 კმ მანძილზე. აქვე, შემახიასა და ლიზანს შორის, იყო ქურდევანიც.

როგორც ვხედავთ, დავით აღმაშენებელს აღმოსავლეთით თურქებისა და თურქული ორიენტაციის ქვეყნების წინააღმდეგ ბრძოლაში დიდი წარმატებებისათვის მიუღწევია. მაგრამ ეს კიდეც არ ჩანდა საკმარისი შირვანში საქართველოს მეფის პოზიციების განსამტკიცებლად. სწორედ იმ დროს, როცა საქართველოს მეფე შირვანში უტყედა, დარუბანდელბმა შირვანშაჰის, აფრიდონის წინააღმდეგ გაილაშქრეს და შირვანშაჰი დაღუპეს კიდეც; ეს საქართველოს მეფის მონაწილეობის გარეშე არ უნდა მომხდარიყო – დავითმა, როგორც ჩანს, თავიდან მოიშორა თურქული ორიენტაციის აფრიდონი და მის ადგილზე, სანამ მისი სიძე, მანუჩარი ტახტს დაიჭერდა, საქართველოს მეფისათვის სასურველი კანდიდატი გაამეფა, შირვანი თურქულ ორიენტაციას ჩამოაშორა და სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაითრია. ეს კიდეც ერთი დიდი გამარჯვება იყო თურქული გარემოცვის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

აღმოსავლეთ საზღვრებზე პოზიციების შედარებით განმტკიცების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა სამხრეთით გააგრძელა შეტევები – *„იწყო რბევად – სპარსეთისა... და სომხეთისა დიდისა“*, ისე რომ, მისი თავდასხმები ამ მხრივ ზოგჯერ უშუალოდ მსხვილ მაჰმადიან მფლობელთა ქვეყნების საზღვრებამდე ვრცელდებოდა. მაგ., 1120 წ. მიწურულს, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, *„წარვიდა მეფე აშორნიას, დაესხა თურქმენტა, მოსრნა და იავარყვნა“*. აშორნია კი, სადაც დავითს ამ დროს გაულაშქრია, არც ისე დამორებული იყო ილღაზის სამფლობელოებს – მარდინსა და მაიაფარიკინს. აღსანიშნავია, რომ ერთ-ერთი აღმოსავლური წყაროს მიხედვით, დიდგორის ომის წინა ხანებში ქართველებს გაულაშქრიათ სირიაშიც, რომელიც მათ ადრეც მოურბევიათ. როგორც ირკვევა, XII ს. 20-იან წლებში დავითის ბრძოლა თურქების წინააღმდეგ რამდენიმე ფრონტზე მიზნად ისახავდა თურქე-

ბის განდევნას არა მარტო საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნებიდან, არამედ თურქთა ძალების შესუსტებას საერთოდ მახლობელ აღმოსავლეთში. ეს კი თავისი შედეგებით, ცხადია, სავსებით ეხმაურებოდა იმ მოლაპარაკებებს, რომელიც საქართველოში სწორედ ამ ამბების წინ გაიმართა დავით IV-სა და ბაღდათის II-ს შორის.

დავით IV-მ თურქების წინააღმდეგ ბრძოლითვე დაიწყო 1121 წ. ზამთარიც, აფხაზეთიდან სწრაფად მობრუნებულმა მეფემ დამპყრობელთაგან განმინდა ხუნანი, ხოლო შემდეგ ბარდავიც ილაშქრა. ამ განუწყვეტელ ომებს ერთგვარი შემოსავალიც მოჰქონდა სამეფო ხაზინისათვის. ისტორიკოსის სიტყვით, ნადავლითა და ალაფით აივსო ქვეყანა. გაუთავებელი ომებით მიყენებულ ზარალს მეფის ხელისუფლება, ნაწილობრივ მაინც, ამ ალაფითა და ნადავლით ფარავდა. ამასთან, უკვე აშკარა იყო, რომ ქართველი ხალხი წარმატებით აწარმოებდა ბრძოლას თურქ დამპყრობთა წინააღმდეგ და რომ მას არა მარტო საქართველოდან, მოსაზღვრე ქვეყნებიდანაც ერეკებოდა. ამავე დროს, საქართველოს მეფე თავს ესხმოდა თვით მაჰმადიან მფლობელთა ქვეყნებს და მახლობელ აღმოსავლეთში თურქული გავლენისა თუ თურქ-სელჩუკთა გაბატონებული მდგომარეობის წინააღმდეგ ბრძოლაში მნიშვნელოვან წარმატებებს აღწევდა. აი, სწორედ ეს გახდა, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, დიდგორის ომის ძირითადი მიზეზი. 20-იან წლებში მოწყობილმა ზემოაღნიშნულმა ლაშქრობებმა, ისტორიკოსის გადმოცემით, ფრიად შეავიწროვა თურქი დამპყრობლები: „ამათ ესევეითართა ჭირთაგან შეინროებულნი თურქმანნი... წარვიდეს სულტანსა წინაშე“ დახმარების სათხოვნელად.

საქართველოს მეფის მიერ თურქების წინააღმდეგ წარმატებით წარმოებულ ბრძოლებს დიდგორის ომის მიზეზად თვლის სომეხი ისტორიკოსი მათე ურჰაელიც, ოღონდ მას ამ ბრძოლის უშუალო საბაზად კი დავითის მიერ 1121 წელს თურქთა დიდი ლაშქრის დამარცხება მიაჩნია: „იყო ვინმე ამირა განძაკის ქვეყნიდან, სახელად ხაზი, კაცი სისხლისმღვრე-

ლი, ურცხვი და საშინელი ავაზაკი. იგი იყო მოსაზღვრე ქართველთა ქვეყნისა და სიყვარულით მორჩილებდა ქართველთა მეფეს დავითს. ამ (1121 – შ.მ.) წელს მან განიზრახა ბოროტება, ხაზიმ მიიღო სამი ბევრი (30 000 – შ.მ.) თურქთა ჯარი, შევიდა ქართველთა ქვეყანაში, ერთი ნაწილი ტყვედ წაასხა... წავიდა და დაბანაკდა თავის ადგილას. როდესაც ეს გაიგო ქართველთა მეფემ დავითმა, გაგზავნა ქართველთა ქვეყნის ჯარები. ისინი ჩუმად მივიდნენ და თავს დაესხნენ თურქთა ჯარებს. მან მათგან ამოწყვიტა ოცდაათი ათასი კაცი და ყველა მათი ცოლები, მათი ძენი და ურიცხვი ცხვრისა ფარა ტყვედ წაასხა. მრავალი და აურაცხელი ნადავლი წაიღო ქართველთა ქვეყანაში. მაშინ თურქთა ჯარიდან დარჩენილებმა დიდი საფრთხის გამო შეიღებეს თავიანთი სამოსი, თავზე მიწა დაიყარეს და შავი ტანსაცმლით და თავდაუხურავნი გაჰკვიდნენ თავიანთ სულთანთან, ქალაქ განძაკში, მეღიქთან ტაფარის ძესთან და ტირილით ჩიოდნენ მის წინაშე თავიანთ დაღუპვას; ხოლო სხვები მივიდნენ არაბთა ოლქში, კარმიანის ქვეყანაში ამირა ლაზისთან არდუხის ძესთან და დიდი ტირილით უამბობდნენ მათს მომხდარ დაღუპვას“ და ამ უკანასკნელმა კიდევ ომის თადარიგი დაიჭირაო.

ასე რომ, მათე ურჭაელის ცნობით, ომის უშუალო მიზეზი განძის ამირას ავაზაკური საქციელი – 30 000-იანი ლაშქრით საქართველოზე თავდასხმა და დავითის მიერ ამ ლაშქრის დამარცხება იყო. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დავითის ისტორიკოსს, რომელიც საერთოდ დეტალურად აღწერს დავითის ომებს, დიდგორის ბრძოლის წინ ქართველთა მიერ განძის ამირას ასე დიდი ლაშქრის დამარცხების შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი. ამ ომს არ იხსენიებს არც სხვა წყარო. ყველაფერი ეს კი მათე ურჭაელის ამ ცნობას საეჭვოს ხდის. მაგრამ ფაქტია, რომ დავითის შეტევითი ომების წყალობით, თურქები მართლაც დიდ განსაცდელში აღმოჩენილან და საერთო ძალით უცდიათ მისი შეჩერება. ამას გარდა, შემთხვევითი არ იყო აგრეთვე ისიც, რომ სწორედ განძა, ერთი პირველთაგანი, თბილისთან და დმანისთან ერთად, ჩაუდგა სათა-

ვეში დავითის წინააღმდეგ კოალიციის მონყობის საქმეს; ასე რომ, დიდგორის ომის წინ შექმნილ საერთო ვითარებას მათე ურჰაელიც, როგორც ჩანს, სწორად ასახავს.

მაჰმადიან ისტორიკოსს იბნ ალ-ასირსაც დიდგორის ბრძოლის მიზეზად ქართველების შემოსევებით მუსლიმების შევიწროება მიაჩნია. მისი აზრით, ამან აიძულა მუსლიმი ამირები გაერთიანებულიყვნენ და საქართველოს წინააღმდეგ გამოელაშქრათ.

ასეთ ზოგად საფუძველს გარდა, დიდგორის ბრძოლას უფრო კონკრეტული მიზეზებიც გააჩნდა. ეს იყო დავით აღმაშენებლის პოლიტიკა, მისი დამოკიდებულება საქართველოს ქალაქებთან, საერთოდ, და კერძოდ, თბილისთან. ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ქალაქებს, მისი მოსახლეობის ზედაფენას ოპოზიციური დიდგვაროვნების წინააღმდეგ იყენებდა. ქვეყნის გაერთიანება და ძლიერი სამეფო ხელისუფლება ქალაქებსაც სჭირდებოდათ, ამიტომ გარკვეულ დროს ქალაქებიც გამოდიოდნენ მეფის მოკავშირეებად ქვეყნის გაერთიანებისათვის ბრძოლაში. მაგრამ მათი ასეთი კავშირი დიდხანს არ გაგრძელებულა. როგორც კი გაძლიერდა საქართველოს მეფის ხელისუფლება, რომელმაც დაამარცხა მოწინააღმდეგე საეკლესიო და საერო ფეოდალები და შექმნა ძლიერი, ცენტრალისტური ხელისუფლება, თანდათან დაიწყო ბრძოლა თვით ქალაქების მორჩილებაში მოსაყვანადაც, მათ შემოსამტკიცებლად და სამეფო ქალაქებად გადასაქცევად. ქალაქების დამორჩილებისათვის ბრძოლის პირველი ეტაპი დავით აღმაშენებელმა XII ს. 20-იანი წლებისათვის დაასრულა. მაგრამ ჯერ კიდევ არ იყო შემოერთებული საქართველოს უდიდესი ქალაქი თბილისი და აგრეთვე დმანისიც.

დავით IV თბილისის მიმართ განსაკუთრებულ ფრთხილ და მოქნილ პოლიტიკას აწარმოებდა. მას ქალაქისათვის ერთბაშად არ შეუტევია, რადგან თბილისს ამ დროს დამოუკიდებელი თვითმმართველობა ჰქონდა, არავის ემორჩილებოდა, არავის უფლებას არ სცნობდა – იგი ქალაქ-რესპუბლიკას, ქა-

ლაქ-კომუნას წარმოადგენდა. ამასთანავე, დავითს კარგად ესმოდა თბილისის მნიშვნელობა იმდროინდელი აღმოსავლეთის ეკონომიკურ ცხოვრებაში და ყოველნაირად ცდილობდა ეს დიდი ძალა გონივრულად გამოეყენებინა. განსაკუთრებით იმ პერიოდში, როცა მეფე გადამწყვეტ ბრძოლებს აწარმოებდა საშინაო და საგარეო მტრების წინააღმდეგ, როცა იგი დიდმნიშვნელოვან რეფორმებს ატარებდა და განსაკუთრებით სჭირდებოდა ქალაქების, კერძოდ კი, თბილისის მხარდაჭერა.

მაგრამ ვითარება არსებითად შეიცვალა მას შემდეგ, რაც დავით IV-მ ძლიერი, თვითმპყრობელური ხელისუფლება და ერთიანი, ცენტრალიზებული მონარქია შექმნა. ამიერიდან იგი თავის ტერიტორიაზე ველარ მოითმენდა ქალაქ-რესპუბლიკების, დამოუკიდებელი ერთეულების არსებობას. გაძლიერებულ სამეფო ხელისუფლებას უკვე შეეძლო თავისი ძველი მოკავშირის დამორჩილებაზეც ეფიქრა. ეს ასეც მოხდა: დაიწყო ქალაქებისადმი დამოკიდებულების მეორე ეტაპი – ბრძოლა ქალაქ-რესპუბლიკების, კომუნების გაუქმებისათვის, დამორჩილებისათვის.

დავით აღმაშენებელმა თბილისის შევიწროება და მისი შემოერთებისათვის ნიადაგის მომზადება უკვე 1120 წლიდან დაიწყო. ქალაქის დამოუკიდებლობას რეალური საფრთხე შეექმნა; თბილისის იმდროინდელმა ხელისუფლებამ, „ქალაქის უხუცესებმა“, მათმა საბჭომ და „ქალაქის თავადმა“ კარგად იგრძნეს ეს საშიშროება და ყოველნაირად შეეცადნენ თავიდან აეცდინათ დამოუკიდებლობის დაკარგვის საფრთხე. საამისო დამხმარე ძალების ძიება თბილისის თავკაცებმა საქართველოს მეზობელ ძლიერ მაჰმადიან მფლობელებში დაიწყეს. ამ მხრივ ფრიად საინტერესო ცნობა აქვს დაცული ჩვენ მიერ ზემოხსენებულ არაბ ისტორიკოსს ალ-ფარიკს: *„მეფე დავითი, მეფე ქართველთა და აფხაზთა, ძლიერ ავიწროებდა მას (თბილისს – შ.მ.). მაშინ ისინი (თბილისელები – შ.მ.) წავიდნენ სულთან თოღრულთან, რომელიც მაშინ იმყოფებოდა განძასა და არანში (გამგებლად – შ.მ.). და მან მისცა მათ (თბილისელებს – შ.მ.) შიჰნა (ნაცვალი – შ.მ.). საქართველოს მეფის მი-*

ერ თბილისელთა შევიწროება მაინც არ წყდებოდა. მაშინ ისინი (თბილისელები და მეფე – შ.მ.) შეთანხმდნენ, რათა (ქალაქს მეფისათვის – შ.მ.) ყოველწლიურად გადაეხადა ათი ათასი დინარი და რომ თბილისში ყოფილიყო (მეფის – შ.მ.) ნაცვალი ათი მხედრით. და დარჩნენ ამ პირობით ცოტა ხანს“.

როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, თბილისელები, განძისა და არანის გამგებლის შემწეობით, მის მიერ თბილისზე მფარველობის ხელის დადებით ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ დამოუკიდებლობა და თავიდან აეცდინათ საქართველოს მეფის შემოტევა, მაგრამ გაძლიერებულ საქართველოს მეფეს სულთან თოღრულის მოქმედებამ უკან ვერ დაახვეინა და დავითი თბილისის შევიწროებას ისევ განაგრძობდა. თბილისის თავკაცები იძულებული გამხდარან ელიარებინათ მეფის მფარველობა, რისი სიმბოლური ნიშანიც თბილისში მეფის ნაცვლისა და მისი ათი მხედრის გამოგზავნა იყო, მაგრამ ქალაქი ინარჩუნებდა შინაგან დამოუკიდებლობას და ამის საფასურად მეფისათვის ყოველწლიურად საკმაოდ დიდ თანხას – 10 000 დინარს – იხდიდა. ამრიგად, თბილისმა იმჟამად ფაქტობრივად იყიდა საქალაქო საქმეების გამგებლობაში დამოუკიდებლობა.

ეს მხოლოდ დროებითი ღონისძიება იყო. ასეთი პირობა არ აწყობდა არც საქართველოს მეფეს და არც თბილისის გამგებლებს. ამ პირველი ნაბიჯის შემდეგ დავითი, ცხადია, ქალაქის სრული დამორჩილებისათვის სამზადისს შეუდგებოდა. თბილისის მმართველი ზედაფენა ხედავდა ამას და ცდილობდა გათავისუფლებულიყო მეფის მფარველობისა და აქედან გამომდინარე, დაკისრებული ვალდებულებისაგან. ურთიერთობა ქალაქსა და მეფეს შორის სულ უფრო და უფრო მწვავედებოდა. ამიტომაც თბილისის უხუცესებმა, საქართველოს მეფესთან შეთანხმების მიუხედავად, ისევ დაიწყეს ახალი მფარველის ძიება. ალ-ფარიკის სიტყვით, მათ 1121 წელს თხოვნით მიმართეს ისევ მაჰმადიან მფლობელს, მარდინისა და მაიაფარიკინის პატრონს ნეჯმ ად-დინ ილლაზის, რათა მოსულიყო და ქალაქი ჩაებარებინა. ამ უკანასკნელმაც დიდძალი ლაშქარი შეკრიბა და თბილისისაკენ დაიძრა. შემდეგ

ალ-ფარიკი უკვე დიდგორის ბრძოლის ამბებს გადმოგვცემს.

როგორც ვხედავთ, ალ-ფარიკის მიხედვით, დიდგორის ომის უშუალო მიზეზად იქცა საქართველოს მეფის ბრძოლა თბილისის შემოსაერთებლად. ამას არსებითად ადასტურებს და ავსებს დავითის ისტორიკოსის ცნობებიც. მისი მონაცემებით, დიდგორის ბრძოლა გამოიწვია მარტო თურქ-სელჩუკთა საერთო შევიწროებამ, არამედ საქართველოს მეფის ცდამაც თბილისისა და სხვა ქალაქების ხელში ჩასაგდებად. ამიტომ დავითის ისტორიკოსი დახმარების მაძიებლებად აცხადებს არა მარტო „ჭირთაგან შეიწრებულ თურქმანთ“, არამედ განძელ, თბილელ და დმანელ თავკაცებსაც, რომელთაც იგი ამ ქალაქების ვაჭრებად იხსენიებს.

ისტორიკოსი წერს: „ამგვარი გასაჭირით შევიწროებულნი თურქმანნი და აგრეთვე განძელ-დმანელნი ვაჭარნი წარვიდნენ სულტნის წინაშე და ყოველ სპარსეთში, შეიღებეს შავად ზოგმა პირი, ზოგმა ხელები, ზოგმა კიდევ სრულიად და ამგვარად მოუთხრეს ყოველი გასაჭირი, მათზე მოწეული, რათა წყალობა აღმოეჩინათ მათთვის და შეიქმნა დიდი გლოვა მათ შორისო“. ამის შემდეგ დავითის ისტორიკოსიც, ალ-ფარიკის მსგავსად, მოგვითხრობს კოალიციური ლაშქრის შედგენისა და დიდგორის ბრძოლის ამბებს. ასე რომ, დავითის ისტორიკოსის ცნობითაც, დიდგორის ბრძოლა გამოუწვევია საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების ქალაქთა გამგებლების ელჩობას სულტნის წინაშე.

ზემოხსენებული ცნობიდან ჩანს, რომ საქართველოს მეფე ქ. დმანისის მიმართაც ისეთსავე პოლიტიკას ახორციელებდა, როგორსაც თბილისის მიმართ, რომ საქართველოს დამოუკიდებელი ქალაქების დასახმარებლად მასთან კავშირში აღმოჩენილან მეზობელი ქვეყნის ქალაქებიც, ამ შემთხვევაში ქ. განძა (დღევანდელი განჯა, აზერბაიჯანის რესპუბლიკა). დავითის ისტორიკოსის ცნობის მიხედვით, თვითმპყრობელი მეფის წინააღმდეგ საბრძოლველად ემზადებოდნენ არა მარტო საქართველოს მეფის მიერ საერთოდ შევიწროებული და ქვეყნიდან გაძევებული თურქ-სელჩუკები, არამედ დამოუკიდებელი

ქალაქი-კომუნები, მათი კავშირი – „ქალაქთა კავშირი“. ეს გახდა დიდგორის ბრძოლის უშუალო მიზეზი, ასეთი ბრძოლა ქალაქებს, მათ კავშირებსა და მეფის ხელისუფლებას შორის არაერთი იცის შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპის ისტორიამ.

ქალაქ-რესპუბლიკების გაერთიანებული ძალები მაინც საკმარისი არ ჩანდა საქართველოს მეფის შემოტევისაგან თავდასაცავად და ამიტომ სთხოვეს მათ დახმარება მეზობელ ქვეყნებს, კერძოდ იმას, ვინც ისედაც უპირისპირდებოდა ძლიერების გზაზე განუხრელად შემდგარ საქართველოს სამეფოს. თურქთა სულთანს საქართველოს მეფესთან თავისი ანგარიშებიც ჰქონდა და საქართველოს წინააღმდეგ გალაშქრების ასეთ ხელსაყრელ მომენტს, როცა ქვეყნის შიგნით ძლიერი ქალაქები მის მომწვევად და დამხმარებად გამოდიოდნენ, ცხადია, ხელიდან არ გაუშვებდა. სწორედ ამან, ასეთმა ხელსაყრელმა დრომ შემოაბრუნა ილლაზი, როგორც ჩანს, ანტიოქია-იერუსალიმიდან დიდგორისაკენ. სწორედ ამან აიძულა იგი და მისი ვაჟი სულეიმანი, ათარიბის ციხის გამგებელი, „ფრანგების“ წინააღმდეგ ამჯერად (1121 წ. მაისში) პირისპირ ბრძოლას მორიდებოდნენ და მიუხედავად ზავის მძიმე პირობებისა, საზავო მოლაპარაკება გაემართათ ალექსოს დასაპყრობად გამზადებულ ჯვაროსნებთან.

როგორც ვხედავთ, დიდგორის ბრძოლის ძირითადი და საერთო მიზეზი საქართველოს სამეფოს გაძლიერება იყო. თურქმა დამპყრობლებმა კარგად დაინახეს, რომ საქართველოს სახით ძლიერდებოდა ახალი და არანაკლებ საშიში ძალა, ვიდრე ჯვაროსნები და ბიზანტიელები იყვნენ. ეს ახალი ძალა წარმატებით ერეკებოდა თურქ დამპყრობლებს არა მარტო საკუთარი, არამედ მეზობელი ქვეყნებიდანაც. ასე რომ, თურქები კარგავდნენ, საქართველოსთან ერთად, სხვა მათ მიერ ამიერკავკასიაში დაპყრობილ ქვეყნებსაც და საერთოდ, პირველობასაც მახლობელ აღმოსავლეთში.

ამას გარდა, სელჩუკების ბრძოლა ჯვაროსნების წინააღმდეგ, მომავალი იერიშები ანტიოქიასა და იერუსალიმზე, პირველ რიგში, საქართველოს დამარცხებისა და ამ გზით

ზურგის უშიშროების უზრუნველყოფის გარეშე ვერ იქნებოდა გარანტირებული. ამრიგად, ახლო აღმოსავლეთში ორი დიდი ძალა უპირისპირდებოდა ერთმანეთს – მზარდი საქართველო და თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფო. ერთმანეთისაგან განსხვავებული იყო მათი სამეურნეო, სოციალური თუ სახელმწიფოებრივი წყობა. ამ ორ ქვეყანას შორის ბრძოლა არსებითად იყო ბრძოლა ორ განსხვავებულ სამეურნეო სისტემას შორის – განვითარებულ ინტენსიურ მეურნეობასა და ჯერ კიდევ ნახევრადპატრიარქალურ, ექსტენსიურ, მომთაბარე-მეჯოგურ მეურნეობას შორის. საქართველო, რომელიც დამოუკიდებლობისა და პროგრესისათვის იბრძოდა, დიდ ხელისშემშლელ დაბრკოლებად იქცეოდა ახლო აღმოსავლეთში თურქ-სელჩუკთა პოლიტიკის წარმატებისათვის. ამიტომაც თურქებს პირველობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლა უკარნახებდა გზიდან ჩამოეცილებინათ საქართველო, ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოეღოთ მისთვის.

ასეთი საგარეო სიტუაცია, როგორც ჩანს, კარგად ჰქონდათ შემჩნეული ამ ამბების თანამედროვეებს. გოტიე თავის ქრონიკაში დიდგორის ომის მიზეზად სწორედ ამას, იმ დროისათვის შექმნილ საგარეო ვითარებას ასახელებს. მისი სიტყვით, მაჰმადიანთა გაერთიანებულმა ძალამ ილღაზის მეთაურობით იმიტომ გაილაშქრა საქართველოში, „რათა მისი (დავითის – **შ.მ.**) დაღუპვის ან განდევნის შემდეგ თავისუფლად და დაუბრკოლებლად შეუდგეს ანტიოქიის დამორჩილებას და ქრისტიანების ამონყვეტას“. როგორც ჩანს, თურქ-სელჩუკებს სურდათ საქართველოს დამარცხებით მახლობელი აღმოსავლეთი გაენმინდათ ძლიერი და საშიში მეტოქისაგან; ისინი საამისო ხელსაყრელ ამინდს ელოდებოდნენ და ასეთი ამინდიც მალე დადგა: თვით საქართველოს შიგნით აღმოჩნდნენ ისეთი ძალები, რომელნიც თურქებს დახმარებისათვის იწვევდნენ საქართველოს სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ესენი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საქართველოს ქალაქები იყვნენ, რომელნიც ძლიერი მეფის დამარცხებით ფიქრობდნენ თავიანთი დამოუკიდებლობის შე-

ნარჩუნებას. ასე რომ, რევანშისათვის განწყობილ თურქებს ფრიად ხელსაყრელი მომენტი ექმნებოდათ და ამიტომ მათ, როგორც კი საქართველოდან დახმარების მთხოვნელნი გამოჩნდნენ, დაუყოვნებლივ დაიჭირეს თადარიგი და დიდი ლაშქრობის მოწყობა გადანწყვიტეს.

ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ყველაფერი ეს მოულოდნელი არ ყოფილა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისათვის: დავითის საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკა აუცილებელს ხდიდა თურქ-სელჩუკებთან გადამწყვეტ ბრძოლას, ამას მოითხოვდა ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და სიძლიერის შენარჩუნების ინტერესები, თვით საქართველოს ბრძოლა პირველობისათვის მახლობელ აღმოსავლეთში.

ამრიგად, ორი დიდი ძალის შეჯახება ორივე მხარისათვის გარდუვალი ჩანდა.

თავი IV. დიდგორის ბრძოლა

1. მონინალმდეგეთა ლაშქარი, მისი შედგენილობა

იმდროინდელი საერთაშორისო ვითარება, როგორც აღვნიშნეთ, თურქ-სელჩუკებსა და საქართველოს სახელმწიფოს აშკარად უპირისპირებდა ერთმანეთს. ყველაფრიდან ცხადი იყო, რომ ეს ძლიერი წინააღმდეგობა დღეს თუ ხვალ იარაღით უნდა გადაწყვეტილიყო. მაგრამ გადაუდებელ ამოცანად იგი საქართველოს სამეფო ხელისუფლების მიერ განდევნილ და შევიწროებულ თურქთა და ქალაქების – თბილისის, დმანისის და განძის – თავკაცთა ელჩობამ აქცია. ამან დააჩქარა კოალიციური ლაშქრის შექმნა და დიდგორის ბრძოლაც. ყველა თანამედროვე ისტორიკოსის (დავითის ისტორიკოსი, მათე ურჭაელი, ალ-ფარიკი) მოწმობით, დავითის მიერ აწიოკებულმა თურქმანებმა და ზემოდასახელებული ქალაქების მმართველი ზედაფენის წარმომადგენლებმა, მწუხარების ნიშნად ხელპირ შავად შეღებილებმა, ტანსაცმელშემოფლეთილებმა და თავზე ნაცარდაყრილებმა გადაწყვიტეს „მათ ზედა მონევნული ყოველნი ჭირნი“ მოეთხროთ და დახმარება ეძიათ ძლიერ მაჰმადიან მფლობელებს შორის. ეს ელჩობა, დავითის ისტორიკოსის ცნობების მიხედვით, 1121 წ. აპრილ-მაისში შემდგარა.

ვის მიმართეს დახმარებისათვის თურქებმა და ქალაქების წარმომადგენლებმა? ამ კითხვაზე საისტორიო წყაროებს სხვადასხვაგვარი ცნობები აქვთ დაცული; მაგალითად, დავითის ისტორიკოსის ცნობით, „შეინრებულნი თურქმანნი“ და მოქალაქეთა წარმომადგენლები „წარვიდეს სულთანსა წინაშე და ყოველსა სპარსეთსა“, ე. ი. ისინი პირველ რიგში სულთანს ხლებიან, მაგრამ ამითაც არ დაკმაყოფილებულან და სხვა მაჰმადიანი მფლობელებისათვისაც მიუმართავთ. ისტორიკოსის განცხადება – „წარვიდეს... ყოველსა სპარსეთსა“ – სწორედ ამაზე მიუთითებს. სომეხი ისტორიკოსის, მათე ურჭაელის მიხედვით კი, შავტანსაცმიანი და თავდაუხურავი ელ-

ჩები „გაჰკიოდნენ თავიანთ სულთანთან ქალაქ განძაკში მელიქთან, ტაფარის ძესთან და ტირილით ჩიოდნენ მის წინაშე თავიანთ დადუპვას. ხოლო სხვები მივიდნენ არაბთა ოლქში, კარმიანის (კაბადოკიის – შ.მ.) ქვეყანაში ამირა ხაზისთან, არდუხის ძესთან და დიდი ტირილით უამბობდნენ მას... ხოლო მან თავისი ძლიერებისა და ზვიადობის გამო ბრძანა შეკრებილიყო თავისი ჯარების სიმრავლე“...

მათე ურჰაელის მიერ მოხსენებული სულთანი მელიქი უნდა იყოს დავითის ისტორიკოსის მიერ კოალიციური ლაშქრის მონაწილედ მოხსენებული და სულთნის ძედ მიჩნეული მალიქი. ასე რომ, მათეს ცნობით, თბილელთა სხვათა წარმომადგენელთა ერთ ნაწილს პირველ რიგში განძაკში მყოფ მალიქისათვის მიუმართავს, ხოლო მეორე ნაწილს – ამირა ღაზისათვის, არდუხის ძისათვის. მათე ურჰაელის ლაზი არდუხის ძე იგივეა, რაც სხვა წყაროებში ილლაზი არდუხის ძე.

განსხვავებულ ცნობას იძლევა აგრეთვე ალ-ფარიკიც, რომლის მიხედვითაც, „თბილისის ხალხი ნავიდა ნაჯმ ად-დინ-ილლაზთან და სთხოვა მას მოსულიყო და ჩაებარებინა ქალაქი“. ლაშქრობის მთავარ ინიციატორად ილლაზის მიიჩნევს გოტიეც. როგორც ვხედავთ, ზემომოტანილ ცნობათა შორის ერთგვარი წინააღმდეგობაა, მაგრამ ეს ადვილად ასახსნელია და ამ ცნობათა ურთიერთშეთანხმებაც მოსახერხებელია.

როგორც ირკვევა, უპირატესობა ამ შემთხვევაში ქართულ წყაროს, დავითის ისტორიკოსს უნდა მიენიჭოს. ცხადია, უფრო სარწმუნოა, რომ თბილისისა და სხვათა წარმომადგენლებს უშუალოდ სულთანისათვის მიემართათ, ვიდრე განძის მფლობელ მალიქის – ტაფარის ძისათვის, ან კიდევ, ილლაზისათვის, რომელიც, მართალია, სახელგანთქმულ მეომრად იყო მიჩნეული, მაგრამ მაჰმადიან მფლობელებში ისეთი გავლენა ვერ ექნებოდა, როგორც თვით სულთანს. ამის გარდა, სწორედ სულთანი შეიძლება ყოფილიყო კოალიციური (გაერთიანებული) ლაშქრის შემდგენელი. მას ექნებოდა უფლება სხვადასხვა მაჰმადიან მფლობელთა მონოდებისა და ერთი დროშის ქვეშ მათი თავმოყრისა.

ამრიგად, უდავოა, რომ თბილისის მოსახლეობის წარმომადგენლებმა დახმარება პირველ რიგში სთხოვეს სულთანს, ერაცის სელჩუკიანთა იმდროინდელ გამგებელს მაჰმუდ მოჰამედის ძეს (1117-1131 წწ.), ეს იყო მაჰმადიანთა ლაშქრის საქართველოზე თავდასხმის ორგანიზატორი. ყურადსაღებია აგრეთვე დავითის ისტორიკოსისა და მათე ურჰაელის ცნობები, რომელთა მიხედვით, თბილისელთა წარმომადგენლები არ დაკმაყოფილებულან მარტოოდენ სულთანთან მისვლით და სხვა მაჰმადიან მფლობელებთან, „ყოველ სპარსეთსა“ თუ „არაბთა ოლქებში“, თვით, უშუალოდ გაუმართავთ მოლაპარაკება.

ადვილი ასახსნელია ალ-ფარიკისა და გოტიეს მცირე უზუსტობაც, როცა ისინი ამ საქმის მთავარ ინიციატორად ილღაზის მიიჩნევენ; როგორც ჩანს, ალ-ფარიკმა და გოტიემ თბილელთა ელჩობის შედეგად საქართველოსაკენ დაძრული კოალიციური ლაშქრობის სათავეში მყოფი ილღაზი ჩათვალეს იმ პიროვნებად, რომელსაც „თბილისის ხალხმა“ დიდგორის ბრძოლის წინ მიმართა თხოვნით.

სულთან მაჰმუდ მოჰამედის ძე მაშინვე გამოეხმაურა თბილელთა თხოვნას და სასწრაფოდ დიდი ლაშქრის ორგანიზაციის თადარიგი დაიჭირა. მან მაჰმადიან მფლობელთა ერთ ნაწილს მოუწოდა, ხოლო მეორეთ უბრძანა; *„ვინც კი სადმე იყო დამასკო და ალეპოდან მოკიდებული, ყველას, მოლაშქრეობის შემძლებელს“* მონაწილეობა მიეღო საქართველოს წინააღმდეგ ომში.

ვინ იყვნენ ისინი, რომელთაც სულთნის ამ მოწოდებითა თუ ბრძანებით კოალიციურ ლაშქარში თავი მოიყარეს? ჩვენს წყაროებს ამ მხრივაც დაცული აქვთ საინტერესო ცნობები. დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, *„სულტანმა მოუწოდა არაბეთის მეფე დურბეიზს, სადაყას ძეს და მოსცა ძე თვისი მალიქი და ყოველი ძალი მისი, და აჩინა სპასალარად ელღაზი ძე არდუხისა... და უბრძანა... ამათ თანა ათაბაგსა განძისასა მისითა ძალითა და ყოველთა სომხეთისა ამირთა“* მონაწილეობა მიეღოთ ლაშქრობაში. ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის ცნო-

ბით, სულთნის მონოდებიტა და ბრძანებით, საქართველოს წინააღმდეგ უნდა გაერთიანებულიყვნენ **დურბეიზ სადაყას ძე, სულთნის ძე მალიქი თავისი ძალიტ, ათაბაგი განძისა „მისიტა ძალიტა“ და სომხეთის ყველა მაჰმადიანი ამირა.** გაერთიანებული ლაშქრის სარდლად კი სულთნის მიერ დანიშნული იყო **ილლაზი ძე არდუხისა.**

მათე ურჰაელის ცნობიტაც, საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობა მიიღო **ილლაზი არდუხის ძემ, მისმა სიძემ, არაბტა მეფემ სალა ტუჰაისის ძემ¹ და განძის სულთანმა მელიქმა ტაფარის ძემ.** კოალიციური ლაშქრის მონაწილენი ჩამოთვლილი ჰყავს ალ-ფარიკსაც; მისი სიტყვით, ილლაზთან ერთად საქართველოს წინააღმდეგ წამოვიდნენ: დუბეის სადაყას ძე, რომელსაც თან ახლდნენ ყადი **ელმ-ად-დინი** და მისი შვილი **აბულ-ფათხი,** ქ. მარდინის მაშინდელი ყადი და ვეზირი **თამამ-იბნ-აბდუნი.** აი, ასეთი შემადგენლობიტ მოსულან ისინი არზრუმში. **სულთანი ტოღრული** მოსულა განძის მხრიდან, ხოლო **თულან არსლან კუზიანი დვინიდან** უნდა დაძრულიყო. ამ უკანასკნელს კოალიციის მონაწილედ ასახელებს ალ-ჯაუზიც.

ისტორიკოსი იბნ ალ-ასირიც, ილლაზისა და დუბეისის გარდა, დიდგორის ბრძოლის მონაწილეებად მიიჩნევს **მელიქ თოღრულს მოჰამედის ძეს** და მის **ათაბაგს ქენ-თოღდის.**

როგორც ვხედავთ, სულთან მაჰმუდ მოჰამედის ძეს დიდი სამზადისი ჩაუტარებია და საქართველოს წინააღმდეგ მოუნვევია მაშინდელი მახლობელი აღმოსავლეთის ცნობილი და გავლენიანი მფლობელები. გაერთიანებული ლაშქრობის მო-

¹ მათე ურჰაელის მიერ აქ მოხსენებული სალა ტუჰაისის ძე, მკვლევართა აზრიტ, ნამდვილად არის აბულ ააზ-დუბეისი, შვილი სეიფედ-დულა სადაკისა და არა თვით სალა ანუ სადაკა, როგორც ეს ამ სომხური წყაროს მიხედვიტ არის წარმოდგენილი. ამ მხრივ სავსებით ზუსტნი არიან: დავითის ისტორიკოსი, ალ-ფარიკი და იბნ ალ-ასირი, რომელნიც დიდგორის ბრძოლის მონაწილეთა შორის ასახელებენ დურბეიზს, ანუ დუბეის სადაყას (სადაკას) ძეს და არა თვით სადაკას.

თავეთა შემადგენლობა, ზემოგანხილული წყაროების ურთიერთშეჯერების შემდეგ, ამგვარად წარმოგვიდგება:

ა. **ნეჯმ ად-დინ ილლაზი**, სულთნის მიერ ბალდადის გამგებლად დანიშნული, აულებლად მიჩნეული ციხის, მარდინის მფლობელი, ალექოს დამპყრობი, ხოლო 1121 წლიდან მაიაფარიკინის გამგებელი. ილლაზი, დავითის ისტორიკოსის დახასიათებით, იყო „კაცი დაჰმანი (მარჯვე – შ.მ.) და მრავალლონე“, „ზვიადსა და ძლიერს“ უწოდებს მას მათე ურჰაელი; „უალრესი ამპარტავენებით თავგასულად“ მიაჩნია იგი გოტიესაც. ილლაზმა, როგორც სარდალმა, დიდად გაითქვა სახელი ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლაში, განსაკუთრებით 1119 წელს, ამიტომაც აირჩია იგი სულთანმა მაჰმუდმა გაერთიანებული ლაშქრის სპასალარად.

ბ. **ღურბეიზ (ღუბეის) სადაყის ძე**, ქალაქ ჰილას (მდ. ევფრატზე) პატრონი, დავითის ისტორიკოსისა და მათე ურჰაელის სიტყვით, „არაბეთის მეფე“. „ეს იყო, – წერს მათე ურჰაელი, – კაცი გულადი და მებრძოლი. მან დაატყვევა ქ. ბალდადი და სამი ბრძოლა გადაიხადა სპარსთა სულთანთან – ტაფასთან... მან კარვით დაიბანაკა ეთიოპიასა და ინდოეთს შორის და მაშინ მოვიდა და დაესიდა სპარსთა ამირა ლაზის“. მართლაც, დიდგორის ბრძოლის ერთი წლით ადრე, ღუბეიზს ცოლად შეურთავს ილლაზის ასული გოჰარ-ხათუნი, ალბათ, ამგვარი დამოყვრებაც იყო ერთი მიზეზი იმისა, რომ ღუბეისი ილლაზის მოწოდებას მაშინვე გამოეხმაურა და აქტიური მონაწილეობაც მიიღო მისი სარდლობით მონყობილ ბრძოლაში.

გ. **თოღრულ მოჰამედის ძე**, ყაზვინის, ზენჯანის, გილანის და სხვათა, ხოლო 1121-1122 წწ. არანისა და განძის გამგებელი; სიცოცხლის ბოლო სამ წელს სულთანიც იყო; იბნ ალ-ასირი მას მელიქ თოღრულ მოჰამედის ძედ იხსენიებს. სწორედ ეს მელიქ თოღრული უნდა იყოს დავითის ისტორიკოსის მიერ „სულთნის ძედ“ მიჩნეული მელიქი და მათე ურჰაელის მიერ ქალაქ განძაკში მყოფ სულთანად დასახელებული მელიქ ტაფარის ძე. დიდგორის ომის წინ ქ. განძას სწორედ მელიქ თოღრული ფლობდა. ამავე დროს, ეს მელიქ თოღრუ-

ლი იყო მოჰამედის ძე, ე. ი. ძმა იმდროინდელი სულთნის მაჰმუდისა. იქნებ დავითის ისტორიკოსის თხზულების თავდაპირველ ხელნაწერში ასეც ეწერა: სულთანმა „მოსცა ძმა თავისი მალიქი“ და არა „ძე თავისი მალიქი“, როგორც ეს ამ თხზულების შემდგომდროინდელ გადანაწერებშია, თუ ეს ასეა, მაშინ ყველაფერი ნათელი იქნება – ძმა სულთნისა მალიქი სხვა არავინ შეიძლება იყოს, თუ არა მელიქ თოღრული.

სულთან მაჰმუდს ჰყავდა ძეც, მელიქმაჰად წოდებული, მაგრამ იგი ამ დროს დაბადებული არ იქნებოდა და, ცხადია, დავითის ისტორიკოსი მას ომის მონაწილეთა შორის ვერ დაასახელებდა. ამრიგად, ქართულ და სომხურ წყაროებში მოხსენებული „სულთნის ძე მალიქი“, ან კიდევ, განძის სულთანი მელიქ ტაფარის ძე ნამდვილად არის არაბული წყაროების მელიქ თოღრული მოჰამედის ძე.¹ აღსანიშნავია შემდეგი გარემოებაც: თოღრული დიდგორის ბრძოლის დროისათვის სულ თორმეტი ოდე წლისა ყოფილა, და, ცხადია, მისი პირადი მონაწილეობა ლაშქრობაში უფრო ფორმალური იქნებოდა. თოღრულის ლაშქარს ამ დროს სათავეში, ალბათ, მისივე ათაბაგი, ქენ-თოღდი ედგა, წყაროებში განძის ათაბაგად და ლაშქრობის მონაწილედ მოხსენიებული. ამიტომაცაა, რომ თოღრულის უშუალო მონაწილეობა დიდგორის ბრძოლაში ზოგ მკვლევარს საეჭვოდ ეჩვენება.

დ. თუღან არსლან კუზიანი, თურქი ამირა, ბითლისისა და არზანის პატრონი და ქ. დვინის დამპყრობი.

ე. განძის ათაბაგი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ შემთხვევაში უნდა იგულისხმებოდეს განძის იმდროინდელი მფლობელი, თოღრულის ათაბაგი ქენ-თოღდი. განძის ათაბაგი არა მარტო თოღრულის ლაშქარს უძღვებოდა, არამედ მას ჰყავდა საკუთარიც. დავითის ისტორიკოსის ცნობით, სულთანმა მას უბრძანა „მისით ძალითა“ გამოსვლა.

¹ თოღრულის მამა მოჰამედი, როგორც წყაროებიდან ჩანს, ზოგჯერ მოჰამედ-ტაფად, ან კიდევ, უბრალოდ „ტაფარადაც“ იწოდებოდა. ამიტომაც მოუხსენებია მათე ურჰაელს სულთანი მელიქი ტაფარის ძედ.

ვ. დავითის ისტორიკოსი შემთხვევით არ მოიხსენიებს ლაშქრობის მონაწილეთა შორის „ყოველთა სომხეთისა ამირათა“, ე. ი. სომხეთის ტერიტორიის წვრილ-წვრილ მაჰმადიან გამგებლებს, ამირებს, მათაც, სულთნის ბრძანებით, ლაშქრობაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ.

ზემოდასახელებულთა გარდა, კოალიციურ ლაშქრობაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ, დუბეისთან ერთად, ამ მიზნით არზრუმში (ერზრუმში) მოსულთ და დაბანაკებულთ: ყადს ელმად-დინ-იბნ ჯაბრის, მის შვილს, ქ. მარდინის ყადს აბულფათხის და ვეზირს აბუ-თამამ-იბნ-აბდუნას; მაგრამ ყადი და ვაზირი, ალ-ფარიკის ცნობით, არზრუმში ერთმანეთთან წაკიდებულან, კოალიციურ ლაშქარს ჩამოსცილებიან და არზრუმშივე დარჩენილან.

ამრიგად, სულთანს მართლაც თავი მოუყრია ყველასათვის – „სადღაც ვინ იყო... მხედრობად შემძლებელი“ და მის სათავეში იმდროისათვის სახელმთხვეჭილი და დიდი გამოცდილების მქონე, მრავალმგადახდილი სარდალი ილლაზი ჩაუყენებია. ილლაზი, ცხადია, სულთნის სახელით მოქმედებდა და ყველა ზემოხსენებული გავლენიანი მფლობელი თუ სარდალი, მისი დროშის ქვეშ გაერთიანებულნი, მის განკარგულებებსა და ბრძანებებს უნდა დამორჩილებოდა.

უკანასკნელ ხანებში საისტორიო-სამეცნიერო ლიტერატურაში ეჭვის ქვეშ იქნა დაყენებული ზოგ ზემოდასახელებულ პირთა მონაწილეობა დიდგორის ომში, კერძოდ, ასეთი ეჭვი გამოთქვა ინგლისელმა მეცნიერმა ვ. მინორსკიმ, რომელმაც თავის წერილში – „კავკასია მაიაფარიკინის ისტორიაში“ – გამოაქვეყნა ალ-ფარიკის ცნობების ინგლისური თარგმანი და გზადაგზა, შენიშვნებში, დიდგორის ბრძოლასთან დაკავშირებული ბევრი საკითხიც გაარკვია. კერძოდ, მან საეჭვოდ მიიჩნია თოღრულისა და თულან-არსლანის მონაწილეობა დიდგორის ბრძოლაში. მისი აზრით, თოღრულისა და მისი ათაბაგის აჯანყება სულთან მაჰმუდის წინააღმდეგ იყო ის მიზეზი, რომელმაც ჩაშალა მათი მონაწილეობა ამ ბრძოლაში.

რ. კიკნაძის მოსაზრებითაც, „მუსლიმთა კოალიციური ლაშქრობა ქართველების წინააღმდეგ ნაწილობრივ მაინც ჩაშლილა... ქართველთა პირისპირ დარჩა მხოლოდ ნეჯმ-ედ-დინი (ილლაზი) თავისი სიძითურთ“. ჯერ ერთი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ყველა წყარო (დავითის ისტორიკოსი, მათე ურჭაელი, ალ-ფარიკი, იბნ-ალ-ასირი და თვით ალ-ჯაუზიცი¹ კი) ერთხმად მიუთითებს, თოღრულის მონაწილეობას ამ ომში. მათე ურჭაელი, რომელიც კარგად იცნობდა დიდგორის ბრძოლის ამბებს, თოღრულს დიდგორის ველზე დამარცხებულთა და თავიანთ ქვეყანაში სამარცხვინოდ გაქცეულთა შორისაც ასახელებს.

გარდა ამისა, ის აჯანყება, რომელზედაც ვ. მინორსკი მიუთითებს, ჩვენი აზრით, მაინცდამაინც ხელს არ შეუშლიდა თოღრულს მონაწილეობა მიეღო საქართველოს წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში; როგორც ირკვევა, თოღრული და მისი ათაბაგი ქენ-თოღდი 1120 წ. დეკემბერსა და 1121 წ. იანვარში აჯანყებულან. ამ დროს დაუპყრიათ მათ განძაც და სანამ ქენ-თოღდი ცოცხალი იყო, ე. ი. 1121 წ. დეკემბრამდე, როგორც ჩანს, სულთნისაგან არც ისე შევიწროებულნი ყოფილან. კიდევ მეტი, სულთნისაგან გამდგარ ძმას, თოღრულს ზოგიერთი სულთანსაც კი უწოდებდა და დახმარების სათხოვნელად უშუალოდ მას მიმართავდა. მათე ურჭაელის ზემოხსენებული ცნობის მიხედვით, დავით აღმაშენებლის მიერ არაერთგზის დამარცხებულმა თურქ-სელჩუკებმა სწორედ ამ დროს მასაც მიმართეს დახმარებისათვის ქ. განძაში.

¹ ალ-ჯაუზიცი კოალიციურ ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად მოწვეულთა შორის, ილლაზთან და შამს ად-დაულა თულიანთან ერთად, ასახელებს თოღრულსაც და სხვებსაც, მაგრამ მისი სიტყვით, შეხვედრის ადგილზე, თბილისის კართან, გარდა ილლაზისა, „მხარეების ლაშქართაგან არც ერთი არ მოსულიყო“. ასე რომ, ალ-ჯაუზიცი არა მარტო თოღრულის, არამედ ყველა სხვა დანარჩენის მონაწილეობასაც უარყოფს, ეს შემთხვევითი არ არის; როგორც ამ წყაროს ახლახან გამოძველმა ო. ცქიტიშვილმა მართებულად შენიშნა, ალ-ჯაუზი უეჭველად ტყუის, რათა შეანელოს შთაბეჭდილება და დააკნინოს მნიშვნელობა იმ დიდი მარცხისა, რაც კოალიციამ განიცადა დიდგორთან.

საგულისხმოა შემდეგი გარემოებაც: ალ-ჯაუზის ცნობით, ილაზმა წერილები მისწერა სხვადასხვა ქვეყნებში თულან არსლანს, სულთან თოღრულს და სხვებს. როგორც ჩანს, სულთან თოღრულს ლაშქრობაში მონაწილეობისაკენ მოუწოდა არა თვით სულთანმა, როგორც ამას დავითის ისტორიკოსი წერდა, არამედ ილაზმა; ეს ცნობა სარწმუნო უნდა იყოს. სულთანი მისგან გამდგარ ძმას ამ ლაშქრობაში მონაწილეობას ვერ უბრძანებდა, ილაზს კი ამის საფუძველი ჰქონდა: ილაზთან ერთად ბრძოლაში მიდიოდა მისი სიძე დუბეისი, რომელმაც რამდენიმე თვის წინ იარაღით დახმარება აღმოუჩინა თვით თოღრულს სულთნის წინააღმდეგ აჯანყების დროს. ახლა კი, როცა სიძე-სიმამრს მისი დახმარება სჭირდებოდა, თოღრული ამაზე უარს არ იტყოდა, მით უფრო, რომ თბილისელ ვაჭართა მიერ ის თვითონ იყო მიწვეული ქალაქზე მფარველობის ხელის დასადებად და საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ლაშქრობის მოსაწყობად.

როგორც აღვნიშნეთ, დიდგორის ბრძოლის მონაწილე დუბეის სადაკას ძე, ილაზის სიძე, 1120 წ. დასასრულს აჯანყებულ თოღრულს მიემხრო. სულთანმა დუბეისის დასჯა გადაწყვიტა და 1121 წ. დამდეგს კიდევაც დაიძრა მის წინააღმდეგ დიდი ლაშქრით. დუბეისი გაიქცა და სიმამრს შეაფარა თავი. მაგრამ ყოველივე ამას დუბეისისათვის ხელი არ შეუშლია თავისი 10 000-იანი ლაშქრით მონაწილეობა მიეღო დიდგორის ბრძოლაში. ცხადია, სულთნისაგან განდგომა 1120 წ. დასასრულს ვერც თოღრულს შეუშლიდა ხელს 1121 წ. აგვისტოში მონაწილეობა მიეღო დიდგორის ომში, მით უფრო, რომ თოღრულის წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლა სულთანმა სწორედ დიდგორის ომის შემდეგ, 1121 წ. დეკემბრიდან, ქენტოდის სიკვდილის შემდეგ დაიწყო და 1122 წ. მარტში თოღრულის დამორჩილებით დაამთავრა.

დიდგორის ველზე თოღრულის დამარცხებამ და მისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრის განადგურებამ, თავის მხრივ, კიდევაც შეუწყო ხელი სულთან მაჰმუდს გამდგარი ძმის, თოღრულის ასე მალე დამორჩილებაში.

ამრიგად, ზემოდასახელებულ წყაროთა ერთობლივი მითითება დიდგორის ბრძოლაში თოღრულის მონაწილეობის შესახებ სანდოდ უნდა იქნეს მიჩნეული. ჩვენი აზრით, დიდგორის ველზე ქართველთა პირისპირ იდგნენ არა მარტო ილღაზი და მისი სიძე, არამედ თოღრული და მისი ათაბაგი ქენტოლდი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქრით.

როგორც აღვნიშნეთ, ვ. მინორსკი ეჭვის ქვეშ აყენებს აგრეთვე მუსლიმთა კოალიციურ ლაშქარში თულან არსლანის მონაწილეობასაც. მართალია, დიდგორის ომის მონაწილედ თულან არსლანს ჩვენ მიერ ზემოდასახელებულ ავტორთაგან მხოლოდ ალ-ფარიკი და მასზე დამყარებული ალ-ჯაუზი ასახელებენ, მაგრამ ვ. მინორსკის დაეჭვების საფუძველი ამ შემთხვევაში იმდენად მცირეა, რომ არა გვეგონია იგი ალ-ფარიკის უტყუარი ცნობების შესასწორებლად გამოდგეს.

ყველაფერ ზემოაღნიშნულს თუ იმასაც დაეუმატებთ, რომ სხვა, დასახელებულ მაჰმადიან მფლობელთა მონაწილეობა დიდგორის ბრძოლაში საეჭვოდ არ არის მიჩნეული, ადვილი წარმოსადგენი იქნება საქართველოს წინააღმდეგ მოწყობილი ლაშქრობის ფართო მასშტაბი; ცხადია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყველა ამ ლაშქრობაში მოხმობილი უკლებლივ იღებდა მასში მონაწილეობას. თვით თურქ-სელჩუკთა შინაგანი წინააღმდეგობანი, ურთიერთბრძოლა და დაპირისპირება, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ერთსულოვანი გაერთიანების შესაძლებლობას არ იძლეოდა. ამიტომ იყო, რომ ზოგი ადრე ჩამოსცილდა კოალიციას, ზოგიც საერთოდ არ შეერთებია მას. მაგრამ ფაქტია, რომ უმთავრეს ძალას ილღაზის მეთაურობით 1121 წ. 10 აგვისტოს თბილისის მისადგომებისათვის მიუღწევია.

დიდგორის ომში მონაწილეობის მისაღებად მონობებულთა ვინაობის გარკვევის შემდეგ საჭიროა დაახლოებით მაინც განვსაზღვროთ მათ მიერ გამოყვანილი ლაშქრის რაოდენობა. ეს მეტად საინტერესო საკითხიც ისევ იმდროინდელი წყაროების მიხედვით უნდა გავარკვიოთ, თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგ ავტორს არც აქვს საამისო ცნობა, ზოგი კიდევ გაზვიადებულ, დაუჯერებელ მონაცემებს გვთავა-

ზობს; ასე რომ, ჩვენ ამ მხრივ მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმის შესაძლებლობა გვექნება.

დავითის ისტორიკოსი არაფერს ამბობს არც მაჰმადიანთა გაერთიანებული ლაშქრისა და არც საქართველოს ჯარის რაოდენობის შესახებ. მაგრამ მისი ცნობიდან კარგად ჩანს, რომ საქართველოს წინააღმდეგ დიდძალი ლაშქარი დაძრულა; მისი სიტყვით, მტრის ლაშქარი ყოფილა „სიმრავლითა ვითარცა ქვიშა ზღვისა, რომლითა აღივსო ქვეყანა... რომელთვით ფერხთა ზედა ვერ ეტეოდეს ამათ ადგილთა“. მაჰმადიანთა „დიდი ლაშქრის თავმოყრის“ შესახებ წერს აგრეთვე ალ-ფარიკიცი, თუმცა არც იგი მიუთითებს მის რაოდენობაზე.

კოალიციური ლაშქრის რაოდენობაზე ცნობები მოეპოვებათ სომეხ ისტორიკოსებს, იბნ ალ-ასირსა და გოტიეს. მათე ურჰაელის სიტყვით, ილლაზმა „ბრძანა შეკრებილიყო თავისი ჯარების სიმრავლე, ყოველი ტომი თურქმანთა, ბერძენთა ქვეყნიდან ვიდრე აღმოსავლეთისაკენ ყოველი კარმიანი და ქმნა რიცხვი თავისი ჯარისა ასორმოცდაათი ათასი“. ასე რომ, მარტო ილლაზს, მათეს ცნობით, 150 000 მოლაშქრე გამოუყვანია, მის მიერ მოწოდებულ „არაბთა მეფეს“ დუბეისს ათი ათასი და მოკავშირენი 160 000-იანი ლაშქრით განძაში დაბანაკებულან. იმავე ისტორიკოსის ცნობით, განძაშივე „მოვიდა სულთანი მელიქი (ე. ი. თოღრული მოჰამედის ძე – შ.მ.) ოთხასი ათასი მხედრით, გულადი კაცებით. ისინი დაიდრნენ საშინელი სიმრავლით და შევიდნენ ქართველთა ქვეყანაში ქალაქ თბილისის მხარეს“. ამრიგად, თუ მათე ურჰაელს დავუჯერებთ, მაჰმადიან მფლობელთა გაერთიანებული ლაშქრის რიცხვს 560 000-ისათვის მიუღწევია.¹ ეს მონაცემები სწორი

¹ მიუხედავად იმისა, რომ მათე ურჰაელი საესებით გარკვევით მიუთითებს კოალიციური ლაშქრის შედგენილობასა და რაოდენობაზე (560 000), ზოგი მკვლევარი მაინც ფიქრობს, თითქოს მათე ურჰაელის ცნობით, მაჰმადიანთა გაერთიანებული ლაშქარი მხოლოდ 400 ათასს აღწევდა. როგორც ჩანს, ამ მკვლევარებს, მათეს ცნობით, მხოლოდ მელიქ თოღრულის მიერ გამოყვანილი ლაშქარი (400 000), შეცდომით, კოალიციურ ლაშქრად მიუჩნევიათ, ან კიდევ, მათეს

არ უნდა იყოს, როგორც ჩანს, იგი გაზვიადებულია. დაუჯერებელია, რომ ამ სამ მაჰმადიან მფლობელს ასე დიდი ლაშქრის გამოყვანა შეძლებოდა.

კიდევ უფრო გაზვიადებულია ანტიოქიის სამთავროს კანცლერის, გოტიეს მონაცემები. მისი ცნობით, „აღუპოდან ნამოსულმა ილლაზიმ შეკრიბა თურქმანებისა და არაბების ურიცხვი ჯარი, როდესაც მან ნახა შეკრებილთა სიმრავლე, უაღრესი ამპარტავნებით თავგასულმა გადანყვიტა, ერთ ხორასნელ სულთანთან ერთად მოენყო ლაშქრობა დავით მეფის წინააღმდეგ... სულთანი და თვით ილლაზი ექვსასი ათასი მეომრით სალაშქროდ შევიდნენ მეფის ქვეყანაში“. როგორც ვხედავთ, მათე ურჰაელისა და გოტიეს მონაცემებს შორის მაინცდამაინც დიდი განსხვავება არ არის – მათე 560 000 მოლაშქრეს ასახელებს, გოტიე კი – 600 000-ს.

სამწუხაროდ, ჩვენ არა გვაქვს სხვა ისტორიკოსთა ისეთი სანდო მონაცემები, რომლებიც შესაძლებლობას მოგვცემდა დაგვეზუსტებინა კოალიციური ლაშქრის მონაწილეთა რაოდენობა. იბნ ალ-ასირის თხზულების არაბულ დედანში მხოლოდ „ათასი“ წერია, მაგრამ რამდენი ათასი, აღნიშნული არ არის. ზოგი მკვლევარი იბნ ალ-ასირის ამ ნაკლებ ტექსტს, ალ-ჯაუზის მიხედვით, 30 000-ით აღადგენს, ზოგი კიდევ 300 000-ით. ასე რომ, იბნ ალ-ასირის ცნობა ზემომოტანილ მასალათა საკონტროლოდ არ გამოდგება. ასევე, საამისოდ არ გამოდგება XIII ს. სომეხი ისტორიკოსის სმბატ სპარაპეტის მონაცემებიც, რომელთა მიხედვით ამირა ილლაზს საქართველოში 150 000-იანი ჯარით ულაშქრია. როგორც ჩანს, სმბატ სპარაპეტი საკუთრივ ილლაზის მიერ გამოყვანილ მოლაშქრეთა რაოდენობის მითითებით დაკმაყოფილებულა.

უდავოა, რომ მათე ურჰაელისა და გოტიეს ცნობები კოალიციური ლაშქრის რაოდენობის შესახებ გაზვიადებულია. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ნახევარმილიონიანი თუ

უდავოდ გაზვიადებული მონაცემები შეუმცირებიათ, რათა მისთვის ასე თუ ისე სარწმუნო ცნობის სახე მიეცათ.

ექვსასათასიანი ლაშქარი თრიალეთ-მანგლის-დიდგორის სა-
ნახებში არათუ ვერ გაიშლებოდა საბრძოლველად, ვერც კი
დაეტეოდა, მაგრამ, ამავე დროს, ისიც უდავოა, რომ მოწინა-
აღმდეგის ლაშქარი ბევრად, რამდენიმეჯერ აღემატებოდა სა-
ქართველოს სამეფო ხელისუფლების მიერ ამ ბრძოლაში გა-
მოყვანილ ლაშქარს. ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, მტრის ჯა-
რი 300 000 მეომრისაგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი. ასეა
თუ ისე, ყველა მონაცემიდან სავსებით აშკარაა, რომ დიდგო-
რის ველზე, რიცხობრივი რაოდენობის მიხედვით, არათანაბა-
რი ძალები შეხვდნენ ერთმანეთს. ამაზე ერთხმად მიუთითებს
ჩვენ მიერ ზემოგანხილული ყველა წყარო, როგორც ქარ-
თულ-სომხურ-ლათინური, ასევე თვით არაბულიც.

ახლა იმასაც შევხვით, თუ საიდან და რა გზით მოდიო-
და ეს კოალიციური ლაშქარი. დავითის ისტორიკოსს მხოლოდ
ის აქვს აღნიშნული, რომ მტრის ურიცხვი ლაშქარი, „*ვითარ-
ცა ქვიშა ზღვისა*“, მოვიდა „*თრიალეთს, მანგლისსა და დიდ-
გორს*“. მათე ურჭაელის ზემომოტანილი ცნობიდან კი ჩანდა,
რომ, როგორც ილლაზი და დუბეისი, ასევე სულთანი მელიქი
(თოღრული) განძიდან დაძრულან და იქიდან „*საშინელი სიმ-
რავლით შევიდნენ ქართველთა ქვეყანაში ქ. თბილისის მხა-
რეს, მთაში, რომელსაც ქვია დეკორ* (დიდგორი – **შ.მ.**)“.

ამ საკითხზე სხვა ცნობა აქვს ალ-ფარიკს. მისი მონაცე-
მებით, არზრუმიდან ილლაზი გაემართა „*ყარსისაკენ და შევი-
და იქ* (საქართველოში – **შ.მ.**) *თრიალისით* (თრიალეთით –
შ.მ.) *შეიკრიბა დიდი ლაშქარი, სულთანი თოღრული მოვიდა
განძის მხრიდან, ხოლო ფახრ ად-დინ თულან არსლან კუზიანი
– დვინის მხრიდან. და იარა ამ ლაშქარმა იმდენი, რომ მასსა
და თბილისს შორის დარჩა მთა ნახევარდღის სავალი*“. ამ
ცნობით, დიდგორთან შეყრილი კოალიციური ლაშქარი აქ სამი
მხრიდან მოსულა: ყარსიდან თრიალეთის გზით, განძიდან და
დვინიდან. ცნობიდან ჩანს, რომ თბილისიდან ნახევარი დღის
სავალზე იმყოფებოდა არა მარტო ილლაზის ლაშქარი, რო-
გორც ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს, არამედ სულთანი,
თოღრული და თულან არსლან კუზიანიც თავისი ჯარებით.

ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, ეს ლაშქარი ქართლში მანგლის-თრიალეთის გზით არის შემოსული. ამ მხრივ სავესტით სწორია დავითის ისტორიკოსი. უძველესი დროიდან შიდა ქართლში შესვლა სწორედ ამ გზით შეიძლებოდა, რომელსაც არა მარტო იმ დროისათვის, არამედ შემდეგაც. XIX საუკუნეშიც, დიდ სტრატეგიულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ; როგორც ნ. ბერძენიშვილი მიუთითებს, „მანგლისს ფრიად ხელსაყრელი ადგილი უჭირავს. მანგლისის მხარე ეკვრის შიდა ქართლს, თბილისს, სომხით-საბარათიანოს და წალკა-ჯავახეთს. იმყოფება რა ალგეთის, თეძმის, კავთურას და ვერეს გამოსავლებში, მანგლისის ხეობა სტრატეგიულად ბატონობს აღნიშნულ მხარეზე... სომხითიდან შიდა ქართლში, ჯავახეთიდან კახეთში უმოკლესი გზები სწორედ მანგლისზე გადიოდა“. ამიტომ იყო, რომ ვინც კი ამ გზით ფიქრობდა საქართველოს დამორჩილებას, მანგლისზე გადმოვლით მოდიოდა. სწორედ აქედან უნდა იყოს შემოსული, ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, „თურქ-სელჩუკთა კოალიცია დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ“.

ლაშქრის თავმოყრა მანგლის-დიდგორზე 1121 წ. აგვისტოს 10 რიცხვამდე უნდა მომხდარიყო. მართალია დავითის ისტორიკოსი 12 აგვისტოს ასახელებს მათი მოსვლის თარიღად, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს თარიღი თვით ბრძოლისა უნდა იყოს და არა კოალიციური ლაშქრის საქართველოს ტერიტორიაზე შემოსვლისა.

ჩვენ, სამწუხაროდ, არავითარი ცნობა არა გვაქვს იმის შესახებ, თუ როგორ ემზადებოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ამ გადამწყვეტი ბრძოლისათვის. მაგრამ, ცხადია, მას არ გამოეპარებოდა სულთნისა და სხვა მაჰმადიან მფლობელთა მიერ მთელი 4-5 თვის მანძილზე გატარებული ღონისძიებანი. ამიტომ იყო, რომ დავით აღმაშენებელი და მისი ლაშქარი სავესტით მზად იყო ბრძოლის მისაღებად.

გოტიეს სიტყვით, „მეფე დავით ორმოცი ათასი... მეომრით იდგა ერთ ხეობაში – ორს მთას შორის მდებარე დაბურულ ტყეში“. როგორც მტრის, ისე ქართველთა ლაშქრის რაოდენობა გოტიეს გაზვიადებულად უნდა ჰქონდეს მოცემული.

ამ მხრივ უფრო სარწმუნო ჩანს სომეხი ისტორიკოსი მათე ურჰაელი, რომელიც არა მარტო ლაშქრის რაოდენობის, თვით მისი შემადგენლობის შესახებაც გვაძლევს ფრიად საინტერესო ცნობებს.

დავით მეფე, წერს მათე ურჰაელი, ბრძოლის ველზე „მივიდა თურქთა ჯარების წინააღმდეგ ორმოცი ათასი ძლიერი და გულადი კაცით და გამოცდილი მეომრით. მას ჰყავდა სხვა ჯარებიც ყივჩაყთა მეფისაგან, თხუთმეტი ათასი გულადი და რჩეული, ხოლო ალანთა ტომისაგან ხუთასი კაცი და ფრანგი ასი“.¹ ასე რომ, დავით აღმაშენებლის ლაშქრის რაოდენობა, ამ ცნობის მიხედვით, 56 000-იც კი არ ყოფილა.

¹ დ. ბაქრაძე, ივ. ჯავახიშვილი, ს. კაკაბაძე და აგრეთვე სხვები, ვისაც კი დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ბრძოლის შესახებ დღემდე რაიმე დაუწერიათ, მიუთითებენ, თითქოს მათე ურჰაელის ცნობით, დავით აღმაშენებელს დიდგორის ბრძოლაში ხუთი ათასი ალანი (ოსი) გამოეყვანოს. ჩვენთვის გაუგებარია, რაზე არის დამყარებული ზემოხსენებულ მკვლევართა ასეთი მონაცემები. დიდგორის ბრძოლაში გამოყვანილი ქართული ლაშქრის რაოდენობისა და შედგენილობის შესახებ ცნობა, გარდა მათე ურჰაელისა, არავის მოეპოვება. მათე ურჰაელის თხზულების, როგორც იერუსალიმის 1869 წლის, ისევე ვალარაშაპატის 1898 წლის გამოცემაში კი, რომლებითაც ამ მკვლევარებს უსარგებლიათ, გარკვევითაა მითითებული დიდგორის ბრძოლაში არა ხუთი ათასი, არამედ მხოლოდ ხუთასი ალანის მონაწილეობის შესახებ. ასევე გადმონერა და თარგმნა ეს ცნობა თავის დროზე მ. ბროსემ, მაგრამ ესეც მხედველობაში არ იქნა მიღებული და დღემდე ჩვენს სამეცნიერო თუ სასწავლო ლიტერატურაში დამკვიდრდა მათე ურჰაელის ცნობის ასეთი არასწორი ინტერპრეტაცია. ასევე, ქართულ ლიტერატურაში ზოგ შემთხვევაში არასწორად არის გადმოცემული მათეს ცნობა ქართველთა ლაშქარში „ფრანგების“ მონაწილეობის შესახებ. ზოგი მკვლევარი, ისევე მათე ურჰაელზე დაყრდნობით, ამ ბრძოლის მონაწილედ ათას „ფრანგს“ მიიჩნევს, მაშინ, როცა ეს სომხური წყარო მხოლოდ „ას ფრანგს“ ასახელებს. თვით გოტიეც კი, რომელიც ყოველნაირად აზვიადებდა „ფრანგების“ როლს და ერთიორად ზრდიდა დიდგორის ბრძოლის მონაწილეთა რიცხვს, მხოლოდ „ორას ფრანგს“ ასახელებდა ამ ომის მონაწილედ.

ყურადღებას იქცევს თვით ლაშქრის შედგენილობა; როგორც ჩანს, მეომართა ძირითადი ნაწილი მეფეს საკუთრივ ქართველებისაგან შეუდგენია: ორმოცი ათასი ძლიერი და გამოცდილი ქართველი მოლაშქრე „სამეფო სპის“ ნაწილს შეადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ დავით აღმაშენებელს, როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ, ყვიჩაყთა 40 000-იანი მუდმივი ლაშქარი ჰყავდა, ამ გადამწყვეტ ბრძოლაში მას მხოლოდ 15 000 ყვიჩაყი გამოუყვანია. და ეს შემთხვევითი არ იყო: როგორც ჩანს, მეფე ძირითად საყრდენ ძალად ისევ „სამეფო სპას“, ქართველთა ლაშქარს თვლიდა; განსაკუთრებით ასეთ გადამწყვეტ ბრძოლაში თურქთა წინააღმდეგ, მართლაც, მხოლოდ რჩეული, ყოველმხრივ მისანდობ ქართველთა გამოყვანა თუ შეიძლებოდა.

საქართველოს ლაშქრის მესამე ნაწილს „როქის სპა“, ალანთაგან (ოსთაგან) დაქირავებული ჯარი შეადგენდა. შემთხვევითი არ იყო ხუთასი ოსი მოლაშქრის დაქირავება და საამისოდ თანხის გაღება, მაშინ როცა მეფეს რეზერვში ოცდახუთი ათასი მუდმივი მოლაშქრე ყვიჩაყი ჰყავდა. ესეც, ცხადია, დავითის სათანადო ტაქტიკური გეგმის მიხედვით იყო გაკეთებული და გარკვეულ მიზანს ემსახურებოდა.

გარკვეული მიზნით იყო შეყვანილი ქართველთა ლაშქარში, თუმცა არც ისე დიდი რაოდენობით, „ფრანგებიც“. მათე ურჰაელი ამ ომში ასი „ფრანგის“ მონაწილეობის შესახებ წერს, გოტიე კი ორას „ფრანგს“ ასახელებს. როგორც ჩანს, „ფრანგები“ მართლაც მონაწილეობდნენ ამ ომში.¹ „ფრან-

¹ ზოგი მკვლევარი (მაგ., ს. ერემიანი) უარყოფს „ფრანგთა“ მონაწილეობას დიდგორის ბრძოლაში. მათი მტკიცებით, მათე ურჰაელის თხზულების შესაბამის ადგილზე „ფრანგ“-ის მაგიერ, კონტექსტის მიხედვით (?) უნდა წავიკითხოთ „ვრანგ“ ანუ „ვარანგ“. ასე რომ, დიდგორის ბრძოლაში „ფრანგები“ კი არ მონაწილეობდნენ, არამედ „ვარანგები“, ტმუტარაკანის, შავი ზღვისპირეთის რუსეთიდან. ს. ერემიანის ეს მოსაზრება გაიზიარა ქ. ჩხატარაიშვილმა. კიდევ მეტი, მან კატეგორიულად უარყო „დავით აღმაშენებლის დროს საქართველოში ჯვაროსანთა ყოფნის შესაძლებლობა“. ჯერ ერთი, მათე ურჰაელის არც ერთ გამომცემელს არ აღუნიშნავს ტერმინების ამგვარ-

გებს“ ქართველები მაშინ და შემდეგაც, დიდი ხნის მანძილზე, „ევროპელებს“ ეძახდნენ. ასე რომ, ეს „ფრანგები“ იმ ევროპელ ჯვაროსანთა წარმომადგენლები იყვნენ, რომლებსაც ამ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში ბრძოლები ჰქონდათ თურქ-სელჩუკებთან. ევროპელ რაინდებს, „ფრანგებს“ დიდი გამოცდილება ჰქონდათ ამ მხრივ და მათი მონაწილეობა ქართველთა ამ გადამწყვეტ ბრძოლაში, ცხადია, სასარგებლო იქნებოდა. ამასთანავე, მათი მონაწილეობა დიდგორის ომში იმ ურთიერთობითაც იყო გამოწვეული, რაც ამ დროსაც ჯვაროსნებსა და ქრისტიანულ საქართველოს შორის არსებობდა. თუკი ადრე ჯვაროსნების წარმატებები თურქ-სელჩუკებთან ომში ხელს უმართავდა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში, ამჟამად უკვე გაძლიერებული საქართველოს შეტევით ომებს საერთო მტრის წინააღმდეგ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჯვაროსნებისათვის. ამიტომ სავსებით შესაძლებელია,

რი აღრევის შესაძლებლობისა და არც მათეს ხელნაწერებში „ფრანგის“ სხვადასხვა ვარიანტული მონაცემების კითხვა სხვაობის შესახებ. ამას გარდა, საქართველოს ლაშქარში მცირე რაოდენობით „ფრანგების“ მონაწილეობის შესახებ ცნობა დაცული აქვს, მათესგან სავსებით დამოუკიდებლად, თვით ფრანგ კანცლერსა და ქრონისტს გოტიეს. იგი დიდგორის ამბების შესახებ ცნობას გვანჯდის ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე თხრობისას, და ცხადია, მათე ურჰაელის თხზულებების სათანადო ადგილის შესწორება სავსებით გაუმართლებელი იქნებოდა, თუმცა ვერც ამით უარყოფდით ფრანგების მონაწილეობას დიდგორის ბრძოლაში. დასასრულ, ჯვაროსნებისა და საქართველოს ურთიერთობის ზემოთ გაკეთებული მიმოხილვისა და ისედაც საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტების შემდეგ, ცოტა უცნაურად შეიძლება მოგვეჩვენოს მოსაზრება, რომელიც კატეგორიულად უარყოფს ჯვაროსნების, თუნდაც მცირე რაოდენობით (100 მოლაშქრე), ყოფნას დავითის ლაშქარში. ამრიგად, ზემომოტანილ მოსაზრებათა გაზიარება შეუძლებელია – წყაროები (მათე ურჰაელი, გოტიე) მონაცემები და თვით ჯვაროსნებისა და საქართველოს ურთიერთობის საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტები უეჭველს ხდიან ჯვაროსნების მონაწილეობას დიდგორის ბრძოლაში.

რომ საქართველოს სამეფოს სამზადისი თურქებთან გადამწყვეტი ბრძოლისათვის ჯვაროსნებს მხედველობიდან არ გამოორჩენოდათ და მასში ერთგვარი მონაწილეობაც მიეღოთ.

როგორც ვხედავთ, დავით აღმაშენებლის მიერ ყველაფერი წინასწარ იყო მოფიქრებული და გაკეთებული გამარჯვების უზრუნველსაყოფად. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, ომის წინ „*მეფემან დავით, უშიშარმან და ყოვლად უძრავმან გულითა... წინა განაწყობა სპა მისი, ყოველი საქმე მშვენივრად და ღონიერად ყო, რაბამ რამე უშფოთველად და გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო*“. მსოფლიოს „*ბრძენთა ენა ვერ შემძლებელ არს მოთხრობად ზედმინევნით ყოველსავე*“, რაც იმ დროს მეფემ გააკეთაო – ნერდა დავითის ისტორიკოსი.

2. „ძლევა საკვირველი“

1121 წ. აგვისტოს ათისათვის თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის ძირითად ძალებს თრიალეთ-მანგლის-დიდგორის მიდამოები, მისი ყველა ძირითადი გზა და მისადგომი დაკავებული ჰქონდათ.

კოალიციური ლაშქრის ნაწილმა, როგორც ირკვევა, წალკის მხარეში, მანგლისსა და დიდგორში დაიბანაკა, მეორე ნაწილმა კიდეც, დიდგორის კალთებიდან შემოსულმა, დიღმის ხეობა დაიჭირა, ასე რომ, მტრის ლაშქრით გაივსო როგორც ქვემო, ასევე ზემო დიდგორი, რომელთაც დავითის ისტორიკოსი ერთ გეოგრაფიულ პუნქტად მოიხსენიებს, ოღონდ მრავლობითი რიცხვით – „დიდგორნი“. დიდგორის ველი შესაყრელ პუნქტად მტრის მიერ შემთხვევით არ იყო შერჩეული – აქეთკენ მოემართებოდა არაერთი გზა და გადასასვლელი. კლდეკარი, საიდანაც ერთი გზა დიდგორისკენაც მოდიოდა, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გადასასვლელი იყო ქართლისაკენ მიმავალი დამპყრობლებისათვის, დიდგორიდან კიდეც გზა ეხსნებოდა თბილისისაკენ; ზოგი ძველი ისტორიკოსის მიხედვით, მტრის ლაშქრის დიდგორთან შეკრება თბილისის კართან შეკრებას ნიშნავდა. ამას გარდა, აქედან მათ შეეძლოთ, მცხეთის

შემოვლით, გასვლა შიდა ქართლში და დავითის ლაშქრის გარემოცვა. გამარჯვების შემთხვევაში ისინი თბილისისაკენ აღებდნენ გეზს. აქედან თბილისამდე კი მხოლოდ ნახევარი დღის სავალი იყო. ერთ ძირითად მიზანს, როგორც აღვნიშნეთ, ამ ქალაქის ხელში ჩაგდება შეადგენდა.

საქართველოს სამეფოს ლაშქარი, დავით აღმაშენებლის მთავარსარდლობით, დიდგორის ველს, როგორც ამაზე მითითებულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში, ნიჩბისის საკმაოდ გაშლილი ხევით მიუახლოვდა. სწორედ ნიჩბისის ხევს მიჰყვება გზა დიდგორ-მანგლისისაკენ. ეს ხეობა უნდა ჰქონდეთ მხედველობაში მათე ურჰაელსა და გოტიეს, როცა ისინი ქართველთა ლაშქრის ორ მთას შორის დაბანაკებასა და აქ გამართულ ბრძოლაზე მოგვითხრობენ. გოტიეს მიხედვით, დავითის ლაშქარი დაბანაკებული იყო „*ორ მთას შორის მდებარე დაბურულ ტყეში, რომლის მიმართულებითაც მტერი აპირებდა შეტევას*“. როგორც ალ-ფარიკის ცნობიდან ირკვევა, საქართველოს ლაშქრის ერთი ნაწილი, დავითის მემკვიდრის, დემეტრეს სარდლობით, ერთ ამ მთათაგანს აფარებდა თავს და იქიდან აპირებდა მოულოდნელ თავდასხმას. პირველი ბრძოლა ძირითად ნაწილს უნდა მიეღო, აქ კი თვით დავითი იღგა. მას, ალ-ფარიკის სიტყვით, დასავლეთიდან უნდა შეეცია. ამრიგად, ყველაფერი მზად იყო გადამწყვეტი ბრძოლისათვის.

გოტიეს მოწმობით, დავით აღმაშენებელმა ბრძოლის დანებების წინ მონოდების სიტყვით მიმართა თავის ლაშქარს. მას თვით ამ სიტყვის ტექსტიც აქვს მოტანილი თავის ქრონიკებში. სამწუხაროდ, ჩვენ შესაძლებლობა არა გვაქვს შევამოწმოთ, თუ რამდენად შეეფერება ეს ამბავი სინამდვილეს და რამდენად სწორადაა იგი ჩანერილი, მაგრამ მის მოტანას აქ მაინც საჭიროდ მივიჩნევთ, მით უფრო, რომ ბევრ მკვლევარს გოტიეს ცნობის სისწორეში ეჭვი არ ეპარება და ზოგ მათგანს დავითის ამ სიტყვის გოტიესეული ტექსტი ქართველი მჭევრმეტყველების ნიმუშების კრებულშიც კი აქვს შეტანილი. აი, ეს სიტყვა: „*ეჰა, მეომარნო ქრისტესანო! თუ ღვთის*

სჯულის დასაცავად თავდადებით ვიბრძოლებთ, არამც თუ ეშმაკის ურიცხვი მიმდევარი, არამედ თვით ეშმაკებსაც ადვილად დავამარცხებთ, და ერთს რასმეს გირჩევთ, რაც ჩვენი პატიოსნებისა და სარგებლობისათვის კარგი იქნება: ჩვენ ყველამ, ხელების ცისაკენ აპყრობით, ძლიერ ღმერთს აღთქმა მივცეთ, რომ მისი სიყვარულისათვის ამ ბრძოლის ველზე დავიხოცებით და არ გავიქცევით. და რათა არ შეგვეძლოს გაქცევა, კიდევ რომ მოვინდომოთ, ამ ხეობის შესავალი, რომლითაც შემოვსულვართ, ხეთა ხშირი ხორგებით შევკრათ და მტერს, როცა მოგვიახლოვდება ჩვენზე იერიშის მოსატანად, მტკიცე გულით დაუნდობლად შევუტიოთ“.

ამ სიტყვაში, რომელიც ძირითადად მოწოდებაა მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის წინააღმდეგ ქრისტიანთა თავდადებული ბრძოლისაკენ, ისტორიკოსისათვის ბევრი რამ არის ღირსშესანიშნავი. აქედან ჩანს, რომ დავითის ლაშქარი დაბანაკებულა ხეობაში, რომლის ვინრო შესასვლელიც ხეთა ხორგებით შეუკრავთ.¹ ამით მეფეს თავისი ლაშქრისათვის უკანდახევის ეს ერთადერთი შესაძლებლობაც მოუხპია. ეტყობა, დავითს თავის ლაშქარში ჯერ კიდევ ეგულებოდა ისეთები, რომელთათვის მარტოოდენ „ღვთის სიყვარული“ თავდადებისათვის საკმარისი არ აღმოჩნდებოდა. უცხო ტომის (ყივჩაყების) მოლაშქრეებს კი არც ქვეყნის, საქართველოს სიყვარული აღაფრთოვანებდათ მაინცდამაინც თავდადებისათვის. ამიტომაც სჭირდებოდა დავით აღმაშენებელს თავისი ლაშქრისათვის უკანდასახევი გზის წინასწარ მოჭრა. მართლაც, ამგვარი ღონისძიების შემდეგ მებრძოლებს ან უნდა გაემარჯვათ, ანდა მტრისადმი ზურგშეუქცეველი სიკვდილით დაემტკიცებინათ თავიანთი თავდადება ღვთისა და მეფისათვის.

¹ აღსანიშნავია, რომ დიღმის ხეობის თავში, რომელიც ბრძოლების ერთ-ერთი ასპარეზი იყო, დღემდე დაცულია ტოპონიმი, ადგილის სახელწოდება – „ჩახერგილა“. იქნება ეს დავითის მიერ საგანგებოდ გადაკეტილი, ჩახერგილი პუნქტის იმ დროიდან შერქმეული და დღემდე შემორჩენილი სახელი იყოს.

ამავე დროს, ეს ღონისძიება მეფის ლაშქრის ზურგსაც უვნებელყოფდა. ჯებირები მნიშვნელოვნად შეაფერხებდა ამ მხრიდან მტრის მხედრობის მოსალოდნელ იერიშებს. ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ხორგებისა და ჯებირების გაკეთებას საკმაო დრო, მრავალრიცხოვანი მუშახელი და მასალა დასჭირდებოდა.

საისტორიო წყაროებით დიდგორის ბრძოლის დაწყების დღე და რიცხვი სხვადასხვანაირად არის წარმოდგენილი. მაგალითად, დავითის ისტორიკოსის თხზულების XV და XVIII სს. გადანანერებში 18 აგვისტოა დასახელებული, ხოლო XVII ს. და ზოგ XVIII ს. გადანანერში – 12 აგვისტო. აღსანიშნავია, რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულების ძველ სომხურ თარგმანში, რომელიც მკვლევართა აზრით, XII საუკუნეშივეა შესრულებული, აგრეთვე 12 აგვისტოა მითითებული. როგორც ჩანს, დავითის თხზულების თავდაპირველ ხელნაწერში სწორედ 12 აგვისტო ყოფილა. ამ მოსაზრებას ამაგრებს მათე ურჭაელის მონაცემებიც. ურჭაელი არა მარტო თვე და რიცხვს, ბრძოლის დღესაც კი ასახელებს, რაც ჩვენ შესაძლებლობას გვაძლევს უფრო დავაზუსტოთ სხვადასხვა წყაროთა მონაცემები. ურჭაელის თხზულების ერთი, 1869 წ. გამოცემის მიხედვით, ბრძოლა მომხდარა 1121 წ. 15 აგვისტოს. „ღვთისმშობლის მარხვის ხუთშაბათს დღეს“, მეორე, 1898 წ. გამოცემის მიხედვით კი – 13 აგვისტოს. ხუთშაბათს; როგორც ჩანს, მათე ურჭაელის თხზულებასაც დავითის ისტორიკოსის თხზულების ბედი გაუზიარებია, მის შემდეგდროინდელ გადამწერებს რიცხვები აურევიათ, რადგან, ხუთშაბათი დღე არ ყოფილა 1121 წ. არც 15-სა და არც 13 აგვისტოს; ხუთშაბათი დღე იმ წლის აგვისტოს ზემოდასახელებული რიცხვებიდან (12-დან 18-მდე) 11-12-სა და 18-19 აგვისტოზე მოდიოდა, მაგრამ რაკი 18-სა და 19 აგვისტოს „ღვთისმშობლის მარხვა“ უკვე დამთავრებული იყო, ზემოდასახელებულ რიცხვთა შორის „ღვთისმშობლის მარხვის ხუთშაბათ დღედ“ მხოლოდ 12 აგვისტო შეიძლება მივიჩნიოთ. მით უფრო, რომ

ამასვე გვთავაზობს დავითის ისტორიკოსის თხზულების დედანი და მისი უძველესი სომხური თარგმანიც.

ამრიგად, დიდგორის ბრძოლა 1121 წ. 12 აგვისტოს დაწყებულა. ზოგიერთი მონაცემით, შეტევაზე პირველად მუსლიმთა კოალიციური ლაშქარი გადმოსულა: „*მეისვე, – წერს გოტიე, – ხეობის მეორე ნაწილში ანუ ფრონტზე მოლაშქრეთა ძლიერი ყიფინით, ცხენთა და აბჯართა უკიდურესი ხმაურით, ურჯულთა ზარდამცემი ბაირაღებით გამოჩნდნენ (მტრები). და მთა და ბარიც ბანს აძლევდა სხვადასხვა საკრავების ხმაურს. მაგრამ მეფე დავითი ასეთ კადნიერებას უბრალო მოთმინებით შეჰყურებდა, თავისიანებს ამხნევებდა და ანუგეშებდა მამაცი სულით... დიდი ხნის შემდეგ ეს ურიცხვი სიმრავლე, ამპარტავნობის სულით აღტყინებული, საშინელი ყვირილით თავს დაესხა მათ“.*

სხვა ისტორიკოსთა (მათე ურჰაელი, ალ-ფარიკი, იბნ ალ-ასირი) ცნობით კი, შეტევაზე პირველად ქართველთა ლაშქარი გადასულა და ბრძოლის დაწყების წინ დავით აღმაშენებელს კიდევ ერთი ტაქტიკური ხერხისათვის მიუმართავს. თუ იბნ ალ-ასირს დავუჯერებთ, როცა ორივე მონინააღმდეგე ლაშქარი საომრად გამწკრივდა, საქართველოს მხედრობას ორასი ყივჩაყი გამოეყო და მტრის რაზმისაკენ გაემართა. მაჰმადიანთა ლაშქრის სარდლობას ეგონა, ყივჩაყებმა ალბათ მეფეს უღალატეს და შეწყალებისა და დანდობის სათხოვნელად მოდიანო. ამიტომ ისინი დაუბრკოლებლად შეუშვეს თავიანთ განლაგებაში; მაგრამ ყივჩაყებმა უეცრად იარაღი იშიშველეს და მტრის მეომართა ხოცვა დაიწყეს. ეს სავსებით მოულოდნელი იყო მონინააღმდეგისათვის. ასეთმა ხერხმა, ცხადია, მტერი დააბნია.

აი, რას წერს თვით იბნ ალ-ასირი: „*ყივჩაყები შეერივნენ მათ ჯარს და მშვილდ-ისრით სროლა დაუწყეს. მუსლიმთა ჯარების წინა რაზმები აირივნენ. უკან მდგომ რაზმებს ეგონათ დავმარცხდითო და გაიქცნენ. თავდავინყებით გარბოდნენ მუსლიმნი და ისე ეჩქარებოდათ განსაცდელიდან თავის დაღწევა, რომ ერთმანეთზე გადადიოდნენ და ბევრიც დაიხოცა“.*

იბნ ალ-ასირის მიერ მოთხრობილი ეს საინტერესო დეტალი არა აქვთ აღნიშნული არც დავითის ისტორიკოსსა და არც მათე ურჰაელს; გოტიეს ერთ ცნობაში სწორედ ეს ფაქტი, ორასი მეომრის მენინავეობა და თავდადება უნდა იგულისხმებოდეს, ოღონდ მას, როგორც ევროპელს, ყველაფერი ეს იმ ორასი „ფრანგისათვის“ (ჯვაროსნისათვის) მიუწერია, რომლებიც იმ დროს დავით აღმაშენებლის ლაშქარში იბრძოდნენ. მოვუსმინოთ თვით გოტიეს: „*მეფემ თითოეული რაზმი დააწყო, ხოლო ორასი ფრანგი მეომარი დააყენა მონინავეებად, პირველ დაკვრათა მოსახდენად... [და მტერიც] ეცემოდა ძირს ფრანგების ხელისაგან და უწესრიგოდ იფანტებოდა*“. როგორც ჩანს, გოტიეს, „ფრანგების“ დამსახურების გაზვიადებით დაინტერესებულს, ალბათ, თავისებურად გადაუყეთებია იმდროინდელი საისტორიო წყაროებით თუ გადმოცემებით შემონახული ცნობა დავით აღმაშენებლის მიერ დიდგორის ბრძოლის დროს გამოყენებული ტაქტიკური ხერხის შესახებ.

აღსანიშნავია, რომ დავით აღმაშენებლის ამ ტაქტიკურმა ხერხმა სამხედრო ხელოვნების ისტორიის მკვლევართა ყურადღება მიიქცია. ა. სტროკოვს მეფის მიერ მტრის ბანაკში არც ისე დიდი რაზმი (ორასი მეომარი) საგანგებო დავალებით გაგზავნა და მათი უეცარი თავდასხმა მტერზე იმ ერთ-ერთ ეფექტურ ღონისძიებად მიაჩნია, რომელმაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ქართველთა ლაშქრის წარმატებას თურქთა ორივე ფლანგზე თავდასხმის დროს.

ჩვენ საეჭვოდ არ მიგვაჩნია, რომ „*მეფემან დავით, უშიშარმან და ყოვლად უძრავმან გულითა*“, მართლაც, გამოიყენა ეს ეფექტური ხერხი. ცნობილ ქართველ სარდლებს დავითის შემდეგაც მიუმართავთ ასეთი ტაქტიკისათვის; მაგალითად, ერეკლე მეორემ დიდი ბრძოლა აზატ-ხანთან 1751 წელს ამგვარად მოიგო. ასე რომ, ეს ტაქტიკური ხერხი უცხო არ იყო ქართული სამხედრო ხელოვნებისათვის. მაგრამ, სხვა საქმეა, თუ ვის მიანდო დავითმა ამ დიდი და რთული საქმის განხორციელება, ვის მისცა ასეთი საგანგებო დავალება? ცხადია, საეჭვოა, რომ ეს დიდმნიშვნელოვანი ოპერაცია, რომელიც ქვეყ-

ნის და მეფისათვის თავგანწირვას მოითხოვდა, ყივჩაყებისათვის და, მით უფრო „ფრანგებისათვის“ (ჯვაროსნებისათვის) მიენდო; აღსანიშნავია ისიც, რომ იბნ-ალ-ასირი დავითის სამხედრო ძალებს საერთოდ „ყივჩაყთა ლაშქარს“ უწოდებდა და მხოლოდ ამიტომ იხსენიებდა იმ 200 მეგრძოლს ყივჩაყებად.

ამრიგად, არც ისე დიდი რაზმის მოულოდნელმა თავდასხმამ ერთხანს დააბნია მტერი, ამავე დროს, საქართველოს ლაშქარმა მტრის ფლანგებს ორი მხრიდან შეუტია. ლაშქრის ერთი ნაწილი, თვით მეფის სარდლობით, ნიჩბისის ხევით, ალ-ფარიკის ცნობით, დასავლეთიდან უტევდა მტერს; ხოლო დიდგორის ერთ-ერთი მთიდან დემეტრე დავითის ძე დაეშვა თავისი ლაშქრით და მთის ძირში საომრად დაწყობილ თურქ-სელჩუკთა ლაშქარს მედგრად შეუტია. „*იქმნა სასტიკი ბრძოლა ორი მთის შორის, ისე რომ ლაშქართა საშინელი ხმაურისაგან ეს მთებიც იძახდნენო (ხმაურობდნენო)*“ – წერს მათე ურჰაელი. როგორც კი ბრძოლა შენივთდა, შეიკრა და გამარჯვების სასწორი ქართველთა მხარეს გადაიხარა, მტრის ლაშქრის დიდმა ნაწილმა ზურგი შეაქცია ბრძოლის ველს, შემთხვევითი არ არის, რომ დავითის ისტორიკოსი საგანგებოდ აღნიშნავს, „*რამეთუ პირველსავე ომსა (პირველსავე შეტაკების დროს – შ.მ.) იოტა (აიყარა – შ.მ.) ბანაკი მათი და ივლტოდაო (გაიქცაო – შ.მ.)*“. ასევე წერს მათე ურჰაელიც – ბრძოლის შეკვრისას (ქართველებმა) გააქციეს თურქთა მთელი ჯარიო.

დავითის ისტორიკოსს თუ დავუჯერებთ, ეს სისხლისმღვრელი ბრძოლა რალაც სამ საათამდე გაგრძელებულა; იგი წერს: „*მეფესა დავითისი ესეოდენტა (ასე მრავალრიცხოვან მოლაშქრეთა – შ.მ.) მიმართ შინაგანწყობა (შეტევა – შ.მ.) სამ ჟამამდე იყო (სამ საათამდე გაგრძელდა – შ.მ.) და ვერცა პირველსა კუთებასა (შეტაკებას – შ.მ.) შეუძლეს წინადადგომად*“-ო.

თურქ-სელჩუკთა დამარცხებულმა ლაშქარმა დიდი ზარალი ნახა: „*იმ დღეს, – წერს მათე ურჰაელი, – იქმნა სასტიკი და საშინელი ამოწყვეტა თურქთა ჯარებისა და აღივსნენ გვამებით მდინარენი და მათათა ველები და ყოველნი მათათა ქარაფნი დაიფარნენ*“ მტრის გვამებით. მუსლიმთა ლაშქრის

დიდი ნაწილის ამონყვეტაზე მიუთითებს თვით ალ-ფარიკიც: „მოიკლა მუსლიმთაგან უთვალავი რაოდენობა და დარბეული იქნენო“. იბნ ალ-ასირის სიტყვებითაც, „მაჰმადიანთა ლაშქრის უმეტესობა დაიღუპა ბრძოლის ველზე“. „აღივსნეს ველნი, მთანი და ლეღენი მძორებითაო“, – წერს დავითის ისტორიკოსიც; დახოცილთა შორის, მისივე სიტყვით, იყვნენ „სახელოვანნი იგი მებრძოლნი არაბეთისანი“. მაჰმადიან მოლაშქრეთა დიდი ნაწილი კი ტყვედ ჩაიგდეს ქართველებმა.

დიდგორის ბრძოლის აღმწერ ისტორიკოსებს ზოგიერთი ცნობა აქვთ დაცული თურქ-სელჩუკთა ლაშქრისადმი მიყენებული ზარალის შესახებაც. რა თქმა უნდა, დაუჯერებელია გოტიეს ცნობა, რომლის მიხედვითაც ამ ბრძოლის დროს საქართველოს „მეფის მახვილით მოისპო 400 000 კაცი“. ასევე, სარწმუნო არ არის ამ მხრივ მათე ურჰაელის მონაცემებიც: მისი სიტყვით, „იქმნა რიცხვი თურქთა ამონყვეტილი ჯარისა ორმოცი ბევრი (400 000 – შ.მ.), ხოლო შეიპყრეს ოცდაათი ათასი კაცი“. საერთოდ კი, მათეს ცნობით, მტრის ყოველი ათასი მოლაშქრიდან ასიც კი არ დარჩენილა ცოცხალი. მართალია, ალ-ფარიკი არ მიუთითებს დატყვევებულთა რაოდენობაზე, მაგრამ მისი ზოგადი ხასიათის ცნობიდანაც კარგად ჩანს, რომ ქართველებს ტყვედ ჩავარდნიათ „მუსლიმთა და არაბთა აურაცხელი რაოდენობა“; ასე რომ, დიდგორის ბრძოლიდან ოცდათორმეტი წლის შემდეგაც, ალ-ფარიკის თბილისში ყოფნის დროს, ზოგი მათგანი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ქართველთა ლაშქარს ტყვედ წამოუყვანია არა მარტო უბრალო მოლაშქრენი, არამედ მათი სარდლებიცა და გოლიათებიც. დავითის ისტორიკოსი აღფრთოვანებული წერდა: „გლეხებმაც კი ნახეს, როცა ქართველ მოლაშქრეებს არაბთა მეფეები მოჰყავდათ ტყვედ, ხოლო ტყვედ წამოყვანილ სხვა გოლიათებზე სიტყვის თქმა რაღა საჭიროაო“.

რა თქმა უნდა, დიდგორის ბრძოლამ, დაჭრილებისა თუ დახოცილების სახით, ბევრი ქართველი, ყვიჩაყი, თუ ოსი მოლაშქრეც შეინირა. მაგრამ საქართველოს ლაშქრის დანაკლი-

სი, მტრის ჯარის დანაკლისთან შედარებით, იმდენად მცირე ყოფილა, რომ არც ერთ ძველ ისტორიკოსს მისი აღნიშვნა საჭიროდაც არ მიუჩნევია. დავითის ისტორიკოსი იმასაც კი წერს, რომ მეფემ „თვისნი სპანი დაიკვნა უვნებლად“, ყოველგვარი მნიშვნელოვანი ზარალის გარეშე.

საქართველოს ლაშქარმა, მრავალრიცხოვან ტყვეებთან ერთად, დიდძალი ალაფიც (ნადავლი) იგდო ხელთ. მათე ურჭაველის სიტყვით, მტრის უპატრონო „ცხენებისა და დაყრილ იარაღ-საჭურვლისაგან დაიფარა ყოველნი პირნი ველთანი“. ალფარიკიც კი იძულებულია აღნიშნოს: ამ ომში „მათ (ქართველებმა – **შ.მ.**) დიდძალი სიმდიდრე წაართვეს მუსლიმებს“-ო. ამ ნადავლს თვით მოლაშქრენი და სამეფო ხელისუფლება დაეუფლა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, „ხოლო სპანი ჩუენნი და უფროსად (უფრო მეტად – **შ.მ.**) ყოველი სამეფო აღივსო ოქროთა და ვერცხლითა, არაბულითა ცხენებითა, ასურულითა ჯორებითა, სრა-ფარდაგებითა და სხვათა უცხოთა ჭურჭლებითა (იარაღებითა – **შ.მ.**) საბრძოლველითა თვითო სახეთათა, ქოსთა და ფილაკავანთათა,¹ სასმურთა ტურფათა (ძვირფასთა – **შ.მ.**) და სანადიმოთათა, საბანელთა და სამზარეულოთათა-რომელმან ქარტამან (ქალაქმან – **შ.მ.**) და მელანმან დაიტიოს აღწერად“ ყველაფერი ის, რაც ამ დროს ქართველების მიერ ნადავლის სახით იქნა აღებულიო. ვახუშტი ბაგრატიონი კიდევ აღნიშნავდა: „ალაფთა მრავალრიცხოვნობის შესახებ არაფერს ვამბობ, რადგან გლეხებიც კი ოქრო-ვერცხლის გარდა სხვას არ აიღებდნენ ნადავლისაგანო“.

ამ აურაცხელ ნადავლში მრავლად იყო ბრძოლის მონაწილე მთავარსარდალთა, დიდ მაჰმადიან მფლობელთა პირადი ნივთებიც. ფრიად საინტერესო ცნობა დაუცავს ამ მხრივ თამარ მეფის (1178-1213 წწ.) პირველ ისტორიკოსს, ცნობილი თხზულების – „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ – ავტორს.

¹ ქოსი ანუ ქოსნალარა – სპილენძის საკრავი, ჩასაბერი; ფილაკავანი – „სასროლი იარაღი ზღუდეების (სიმაგრეების) დასანგრევად“.

თამარის ეს ისტორიკოსი დიდგორის ბრძოლის ამბებს იხსენიებს საქართველოს ლაშქრის მიერ 1195 წ. შამქორის ომში მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვების აღწერის დროს და სხვათა შორის აღნიშნავს: თამარმა იწყო შამქორის ბრძოლის შემდეგ მოპოვებული ნადავლის შეწირვა: „ხალიფას დროშა, რომელიც შალვა ახალციხელმა მოიტანა, მან გაგზავნა დიდ მონასტერში ხახულის ღვთისმშობლისათვის, მსგავსად თავისი მამის პაპისა (ე. ი. დავით აღმაშენებლისა), რომელსაც დიდგორის გაქცევის (ბრძოლის) შემდეგ ღურბეიზ სადიყას ძის ქედისაგან (კისრისაგან) მოძარცული ძვირფასი თვლებით შემკული ოქროს მანიაკი“ შეუწირავს ამავე მონასტრისთვისო.

როგორც ჩანს, დიდგორის ბრძოლაში დამარცხებული და გზაბნეული „არაბეთის მეფის“ ღურბეიზისათვის ქართველ მოლაშქრეებს კისრიდან მოუგლეჯიათ მისი მფლობელის ძლიერებისა და ზვიადობის მაუწყებელი ძვირფასი, მოთვალულ-მომარგალიტებული ყელსაბამი, რომელიც ამ დიდი გამარჯვების აღსანიშნავად დავით აღმაშენებელს გელათის მონასტრისათვის შეუწირავს.

თამარის ისტორიკოსის ამ საინტერესო ცნობიდან ისიც კარგად ჩანს, თუ როგორ მძიმე განსაცდელში აღმოჩენილი „არაბთა მეფე“ – იგი მხოლოდ სასწაულებრივ შემთხვევას გადაურჩენია სამარცხვინო ტყვეობისაგან.

დიდგორის ბრძოლაში მოპოვებული ნადავლის ნაწილის გელათის მონასტრისათვის შეწირვის შესახებ ცნობას გვანვდის თვით დავითის ისტორიკოსიც. მისი სიტყვით, მეფემ ახლად აშენებულ გელათს სხვა მრავალ „ყოვლად დიდებულ“ და „ძნელად საპოვნელ ნივთთა“ გარდა, უხვად შესწირა „იავარად მოხმულნი“ (ნადავლად აღებული), „დიდთა და ხორასანთა მეფეთა ტახტნი, საყრდარნი (მისაყრდნობელთანი სასხდომები), კიდელნი ფერად-ფერადი და კვალად გვირგვინნი და მანიაკი... რომელნი მოუხუნა (წაართვა) **მეფეთა არაბეთისათა, რაჟამს თვით იგინცა ტყვედ მოიყვანნა, მასვე ტაძარსა შინა შეწირნა ღმრთისა სახსენოდ და სამდლობელად ძლევისა მის საკვირველისა**“. აშკარაა, რომ ამ შემთხვევაში დავითის ისტორიკოსს

პირველ რიგში მხედველობაში აქვს დიდგორის ბრძოლის მონაწილე „მეფენი არაბეთისანი“ და ამ ბრძოლაში მოპოვებული მართლაც „საკვირველი ძლევა“ (გამარჯვება). როგორც ვხედავთ, დავითს გელათისათვის, „გამარჯვების სამადლობელად“ და „ღვთის სახსენებლად“, შეუწირავს დიდგორის ბრძოლაში როგორც „იავარად მოხმული“ ნივთები, ასევე ტყვეებიც.

ამრიგად, ქართველთა ლაშქარმა 1121 წ. 12 აგვისტოს დიდგორის ველზე თურქ-სელჩუკთა კოალიციურ ჯარებთან გადამწყვეტ ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა. მაგრამ მონინაალმდევის დამარცხება დიდგორის ველზე ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა მასზე საბოლოოდ გამარჯვებას. ეს კარგად ესმოდათ ამ დიდ წარმატებათა ორგანიზატორებს და ამიტომ იყო, რომ დავით აღმაშენებელმა გადაწყვიტა კვალდაკვალ მიჰყოლოდა ზურგშექცეულ მტერს, რათა მისთვის დაქსაქსული და დამარცხებული ძალების ხელახლა გაერთიანებისა და შემოტევის შესაძლებლობა არ მიეცა.

გაქცეული თუ უკანდახეული მტრის დევნით დიდგორის ბრძოლის მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვანი, ეტაპი დაიწყო. აქაც გამოჩნდა დიდი მხედართმთავრის ნიჭი და უნარი. დავითის ისტორიკოსის ცნობით, მეფე „მეოტთა (გაქცეულებს – **შ.მ.**) სიმარჯვით და განკრძალულად (ფრთხილად – **შ.მ.**) სდევნიდა“. დამარცხებული და უნესრიგოდ უკანდახეული მტრის დევნა რამდენიმე დღეს გრძელდებოდა. მათე ურჰაელის მიხედვით, ქართველთა და ყივჩაყთა ლაშქარმა რვა დღე ქალაქ ანისის საზღვრამდე სდია ილლაზის დაქსაქსულ ჯარებს და დიდი ზიანი მიაყენა მას. გოტიეს სიტყვით კი, დევნა თითქოს მხოლოდ სამი დღე გაგრძელდა და მტერმა ამ დროს გაცილებით მეტი ზარალი ნახა, ვიდრე თვით ბრძოლის ველზე. იბნ ალ-ასირსაც არ გამოორჩენია მხვედველობიდან ყოველივე ეს და საგანგებოდ მითითებული აქვს კიდევ, რომ ქართველებმა თურქებს 10 ფარსაგის¹ მანძილზე სდიესო.

¹ **ფარსაგი, ფარსახი** – გზის საზომი სპარსული ერთეულია, უდრის დაახლოებით ექვს-შვიდ კილომეტრს.

როგორც ჩანს, ქართველთა ლაშქარს მართლაც მოუხერხებია დევნილი მტრის სრული დამარცხება და განადგურება. ისე რომ, მათმა სარდლებმა, თვით ილლაზმაც კი, ვერ შეძლეს მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ძალის შემოკრება და დამარცხებული, ბრძოლაში დაჭრილი მთავარსარდალი, თავის სიძესთან ერთად, თვით ალ-ფარიკის ცნობით, მხოლოდ ოციოდე მხედრითურთ დაბრუნებულა თავის ქვეყანაში.

ილლაზის დაჭრისა და სამარცხვინო გაქცევის შესახებ ნერენ როგორც მათე ურჰაელი, ისე გოტიე. ამ უკანასკნელის მიხედვით, „თვით ილლაზი, თავში დაჭრილი, თითქმის ყველა თავისიანის სიკვდილის თვითმხილველი... გადარჩა, მცირე პირთა თანხლებით და უსაჭურვლო და სანახევროდ მკვდარი დაბრუნდა სახლში, არაბთა მეფის (დუბეისის – შ.მ.) დახმარებით“. დამარცხებული და შერცხვენილი დაბრუნდნენ, ილლაზთან ერთად, მათე ურჰაელის სიტყვით, სხვა სარდლებიც: „ძლივს მოახერხეს რა გაქცევა, სპარსთა სულთანი მელიქი (თოღრული – შ.მ.) და ხაზი (ილლაზი – შ.მ.) დაბრუნდნენ დიდად შერცხვენილნი თავიანთ ქვეყანაში“.

ამრიგად, როგორც დიდგორის ველზე, ასევე მტრის კვალდაკვალ დევნისა და ხოცვის დროს, ქართველთა შედარებით მცირერიცხოვანმა ლაშქარმა დიდი გამარჯვება მოიპოვა. თურქ-სელჩუკთა დიდმა კოალიციურმა ლაშქარმა სასტიკი დამარცხება იგემა არა მარტო დიდგორის ველზე, საქართველოს ტერიტორიაზე, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც, მათ მიერვე დაპყრობილ ტერიტორიაზე.

დიდგორის ველზე მოპოვებული გამარჯვება პირველ რიგში, ცხადია, იყო ქართველი ხალხის გამარჯვება დამოუკიდებლობისა და თვითმყოფობისათვის ბრძოლაში, მაგრამ იგი ამასთანავე ეხმაურებოდა ამიერკავკასიისა და საერთოდ, კავკასიის ხალხთა საერთო ინტერესებს, მათ ერთობლივ ბრძოლას უცხო დამპყრობთა წინააღმდეგ. ამიტომაც იყო, რომ **კავკასიის ხალხებმა თავიანთი წვლილი შეიტანეს ამ ბრძოლის მოგებაში. ქართველთა ლაშქარში შედიოდა საქართველოს მფლო-**

ბელობასა და გავლენის ქვეშ მყოფი ქვეყნების მოსახლეობაც: ყივჩაყები, ოსები, სომხები, შირვანელები და სხვა.

დიდგორის ბრძოლა მოიგო საქართველოს სამეფოს ლაშქარმა და ქართველმა ხალხმა, რომელმაც უზრუნველყო ეს ლაშქარი ცხენებით, იარაღ-საჭურვლით, სურსათ-სანოვაგითა და ყველაფერ იმით, რაც საჭირო იყო გამარჯვებისათვის.

ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ასეთ უთანასწორო ბრძოლაში გამარჯვების მიღწევისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ლაშქრის ხელმძღვანელობას, სარდლობას; ამ მხრივაც საქართველოს ლაშქარი უნაკლო იყო: მის სათავეში იდგა ძველი საქართველოს ყველაზე გამოჩენილი მხედართმთავარი და უდიდესი პოლიტიკური მოღვაწე დავით მეოთხე, აღმაშენებელი.

ზემოთქმულის შემდეგ ყველა საღად მოაზროვნე მკითხველში გაოცებას გამოიწვევს გოტიეს ცნობისადმი მინდობილი ზოგი ისტორიკოსის მოსაზრება დიდგორის ველზე გამარჯვებაში „ორასი ფრანგისათვის“ გადამწყვეტი როლის მიკუთვნების შესახებ.

აი, რას წერდა ს. კაკაბაძე დიდგორის ბრძოლის 820 წლისთავისადმი მიძღვნილ, ჩვენ მიერ ზემოხსენებულ წერილში: **„გოტიეს ამ მეტად საყურადღებო ცნობაში განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობს ის ადგილი, სადაც ავტორი ამბობს, რომ ომის ბედი ორასმა ფრანგმა (ევროპელმა) გადამწყვეტა.** ეჭვს გარეშეა, აქ იგულისხმებიან ევროპელი რაინდები, რომელნიც დავითის სამსახურში იმყოფებოდნენ და რომელნიც მოქმედებდნენ ქართველ რაინდებთან ერთად. მათი რიცხვი რამდენიმე ასი და შესაძლებელია, ერთი-ორი ათასი ყოფილიყო (იგულისხმებიან მძიმედ შეიარაღებული და საუკეთესოდ განვრთნილი რაინდები). მართლაც სავსებით შესაძლებელია, რომ დიდგორის ბრძოლაში ამ მძიმედ შეიარაღებულ რაინდებს **გადამწყვეტი როლი** შეესრულებინოთ, მაგრამ მარტო ეს, რასაკვირველია, არ კმარა. საჭირო იყო სათანადო მხედართმთავრობაც“ (ხაზგასმა შოთა მესხიასი).

როგორც ვხედავთ, ს. კაკაბაძე სავსებით შესაძლებლად მიიჩნევს დიდგორის გამარჯვებაში გადამწყვეტი როლი მიაკუთვნოს მძიმედ შეიარაღებულ იმ ორას (თუნდაც ერთ-ორათას) „ფრანგს“, ჯვაროსანს, რომელიც ამ დროს დავითის ლაშქარში ითვლებოდა.

ჩვენ ზემოთ უკვე მივუთითეთ, თუ როგორ აზვიადებდა გოტიე ყველაფერს და განსაკუთრებით კი „ორასი ფრანგის“ როლს დიდგორის ბრძოლაში. ყველა ისტორიკოს-მკვლევარისათვის ეს ადვილად შესამჩნევია და განა ვინმე დაიჯერებს, რომ იქ, სადაც ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდა 40 000 ქართველი, 15 000 ყივჩაყი და 500 ოსი, გამარჯვება მოეპოვებინოს მხოლოდ 200 „ფრანგს“, თუნდაც კარგად შეიარაღებულს, იმ „ფრანგებს“ (ჯვაროსნებს) რომელნიც, უფრო მრავალრიცხოვანი, არაერთხელ სასტიკად დაუმარცხებიათ სწორედ დიდგორის ბრძოლის წინა წლებში თურქ-სელჩუკებს, მათ არც ისე მრავალრიცხოვან მოლაშქრეებს. გოტიეს ცნობის ასე უკრიტიკოდ გამეორება, მისი ფრიად საყურადღებოდ და სანდოდ გამოცხადება, სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, თუ არა დიდგორის სახალხო ბრძოლის მრავალრიცხოვან მონაწილეთა თავგანწირვის და საერთოდ, ამ ბრძოლის დიდი მნიშვნელობის შეუფასებლობა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „ორასმა მძიმედ შეიარაღებულმა ფრანგმა“ კი არა, **საქართველოს ლაშქრის თავგანწირვამ, მოლაშქრეთა მარჯვედ მოქნეულმა ხმალმა, ქართველი გლეხისა და ხელოსნის მარჯვენამ და მამაცი ლაშქრის გონიერმა ხელმძღვანელობამ უზრუნველყო დიდი გამარჯვება დიდგორის გადამწყვეტ ბრძოლაში.**

„ძღვევა საკვირველი“ – „გამარჯვება საკვირველი“ – ასე უწოდა დავითის ისტორიკოსმა დიდგორის ველზე მოპოვებულ გამარჯვებას. ქართლის გულში შემოჭრილი მრავალრიცხოვანი მტრის განადგურება ქართველთა შედარებით მცირერიცხოვანი ლაშქრით, მართლაც, „საკვირველი ძღვევა“ იყო.

დიდგორის ველმა, „საკვირველი გამარჯვების“ ადგილმა, დღემდე შემოინახა 850 წლის წინათ მომხდარი ბრძოლის არა-

ერთი ნაკვალევი. აღსანიშნავია, რომ მწერალ ლევან გოთუას მიერ გამოქვეყნებული მასალებით, დიდგორის ქედზე, სათოვლიასა და ნაბარების თავზე აღმართულ მთას ხალხი დღესაც „დავითის მთას“ ეძახის. ეს მთა ამავე სახელწოდებით აღნიშნულია რუკებზედაც. სწორედ ფიქრობს ჩვენი სახელოვანი მწერალი, რომ მთის ამგვარი სახელი „დავით აღმაშენებელთან და დიდგორის გამარჯვებასთან“ უნდა იყოს დაკავშირებული.

ამას გარდა, დიდგორის უმაღლესი წერტილის ხელოვნურობის უტყუარი ნიშნების მქონე ყორღანი, ხალხში შემონახული გადმოცემით, „დიდგორის ბრძოლაში დაღუპულ ძმათა საერთო სამარეა“. დიდგორის ერთ-ერთი მაცხოვრებლის სიტყვით, ამ საერთო სამარეს გამარჯვებულმა „ლაშქარმა აუარ-ჩამოუარა და მუჭა-მუჭა, ზოგმა კი კალთა-კალთა მიაყარა დიდგორის მიწა“ – და ასე შეიქმნა ეს ხელოვნური ბორცვიც.

ეს და სხვა მსგავსი გადმოცემა არ არის საფუძველს მოკლებული – დიდგორის ველი, მისი ბორცვები, ალბათ, მართლაც მრავლად ინახავს ჩვენთვის უცნობ და უსახელო თავდადებულ მებრძოლთა უკვე მტვრად ქცეულ ნაშთებსა და მათ იარაღ-საჭურველს. ამ ადგილების არქეოლოგიური შესწავლა, როგორც ზემოთაც ითქვა, მნიშვნელოვან ახალ მასალას შეგვძენდა აქ გამართული ბრძოლისა და მოპოვებული გამარჯვების მრავალი დეტალის დასაზუსტებლად.

შემთხვევითად არ მიგვაჩნია ისიც, რომ „დიდგორობის“ ხალხური, ყოველწლიური დღესასწაული აგვისტოში, მაინცდამაინც, დიდგორის ბრძოლის დამთავრებისა და მარიამობის (15 აგვისტო) მომდევნო კვირას იმართება. იქნებ ეს ხალხური დღესასწაული ამავე დროს არის „საკვირველი ძღვევის“ ყოველწლიური დღესასწაული და დამოუკიდებლობისა და პროგრესისათვის მებრძოლთა – დიდგორობის გმირების – ხსოვნასაც ეძღვნება...

თავი V. დიდგორის ბრძოლის შედეგები და მნიშვნელობა

1. თბილისის შემოერთება

დიდგორის ველზე მტრის კოალიციური ლაშქრის დამარცხების, მისი საკმაოდ ხანგრძლივი დევნისა და საბოლოოდ განადგურების შემდეგ დავით აღმაშენებელს გზა ხსნილი ჰქონდა თბილისისაკენ. დიდგორის ბრძოლაში მეფემ დაამარცხა არა მარტო თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქარი, არამედ მან მოსპო იმ ქალაქების დამოუკიდებლობაცა და გაერთიანებაც, რომლებიც აქ კოალიციურ ლაშქარს ინვეგდნენ დავითის წინააღმდეგ. დიდგორის ველზე არსებითად გადაწყდა თბილისის, დმანისისა და სხვა ქალაქთა ბედიც, დადგა მათი დამოუკიდებლობის აღსასრული. მას შემდეგ, რაც საქართველოს ქალაქების კავშირმა (თბილისმა და დმანისმა) ასე დიდი ომი გაუმართა სამეფო ხელისუფლებას, დავითი დარწმუნდა, რომ საქართველოს ჯერ კიდევ დამოუკიდებელი ქალაქები უბრძოლველად არ დათმობდნენ პოზიციებს და მათ კიდევ ახალი დამხმარე ძალების მოწვევა რომ არ ეცადათ, მეფემ გეზი პირდაპირ თბილისისაკენ აიღო. ასე რომ, ბრძოლა თბილისისა და სხვა ქალაქების დასამორჩილებლად არსებითად დიდგორის ბრძოლის გაგრძელებას წარმოადგენდა.

თბილისის შემოერთებისათვის ბრძოლა დავით IV-ის დროს არ დაწყებულა. ბრძოლას თბილისისათვის ხანგრძლივი ისტორია აქვს და მისი ძირითადი ეტაპების მიმოხილვა კიდევ უფრო კარგად დაგვანახებს დიდგორის ბრძოლის ერთი უმთავრესი შედეგის დიდ მნიშვნელობას ჩვენი ქვეყნის შემდგომი განვითარებისათვის.

თბილისის ისტორია მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქართველი ხალხის ისტორიასთან. თბილისი, როგორც ქალაქი, წარმოშობის დღიდან (V ს. შუა წლები) არა მარტო ქართლის სამეფოს პოლიტიკური, არამედ მთელი ქვეყნის ეკონომიკური ცენტრიც იყო.

VIII საუკუნიდან საქართველოში არაბი დამპყრობლების ლაშქრობებმა, ხოლო შემდეგ გაბატონებამ და თბილისის საამიროს ჩამოყალიბებამ, ქალაქი ერთხანს მოსწყვიტა ქვეყანას და დააბრკოლა მისი ნორმალური განვითარება; მაგრამ ხალიფატის ფეოდალიზაციისა და თბილისის საამიროს თანდათან გამოცალკევების შემდეგ ქალაქმა ისევ დაამყარა შედარებით მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობა საქართველოს ზოგ კუთხესთან, მეზობელ ქვეყნებთან და ქალაქებთან... თბილისი მალე არა მარტო საქართველოს, მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ქალაქად იქცა.

X-XI სს. მიჯნაზე წარმოქმნილ ერთიან საქართველოს და მის სამეფო ხელისუფლებას, შემდგომი გაძლიერებისა და განმტკიცებისათვის, განსაკუთრებით სჭირდებოდა ქალაქები. მათი, კერძოდ თბილისის, გათავისუფლება უცხო დამპყრობთა ბატონობისაგან და შემოერთება, დიდად შეუწყობდა ხელს ფეოდალური მონარქიის განმტკიცებას. საქართველოს ქალაქებსაც უკვე ჩამოყალიბებული, გაერთიანებული საქართველოს სამეფო ხელისუფლების მფარველობის ქვეშ ყოფნა ერჩიათ უცხოელთა ბატონობას და ამიტომაც ისინი, თავის მხრივ, მხარს უჭერდნენ სამეფო ხელისუფლების მისწრაფებას შემდგომი გაძლიერებისა და განმტკიცებისაკენ.

გაერთიანებული საქართველოს პირველმა მეფემ, ბაგრატ III-მ მნიშვნელოვნად შეავიწროვა თბილისის საამიროს ტერიტორია. თბილისი უკვე საქართველოს მეფის სამფლობელოებით იყო გარშემორტყმული და დღეს თუ ხვალ ქალაქიც მათ უნდა შეერთებოდა. მაგრამ იგი ჯერ კიდევ მაინც მაჰმადიან მფლობელთა ხელში რჩებოდა. გიორგი I-ის მეფობის დროს, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, საქართველოს სამეფოს მთელი ძალები დიდმნიშვნელოვანი საგარეო ამოცანების გადაწყვეტას შეეღობა და ქართული მიწა-წყლის საბოლოოდ თავმოყრა და შემომტკიცება ვერ დასრულდა – თბილისი გაერთიანებული საქართველოს გარეთ რჩებოდა ისევ.

საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ თანმიმდევრული ბრძოლა თბილისისათვის XI ს. 30-იანი წლებიდან დაიწყო. ამ

დროს საქართველოში ბაგრატ IV მეფობდა, ხოლო თბილისში ამირა ჯაფარი იჯდა. ქართველმა დიდებულებმა, კლდეკარის ერისთავმა ლიპარიტმა და ივანე აბაზასძემ, 1032 წელს თბილისის ამირა შეიპყრეს და მეფეს მიჰგვარეს. საქართველოს მეფეს გზა ხსნილი ჰქონდა თბილისისაკენ, მაგრამ მეფის გაძლიერების მოწინააღმდეგეებმა უსასაკო ბაგრატს შეაცოდეს შეპყრობილი ჯაფარი და გათავისუფლება და ისევ თბილისის ამირად დატოვება ურჩიეს. ბაგრატმა მართლაც შეინყალა ჯაფარი და „გაუტევა ტფილისს ზედა ამირად“.

მაგრამ რამდენიმე წლის შემდეგ თბილისის შემოერთებისათვის ბრძოლა ისევ განახლდა, 1037 წელს ბაგრატ IV-მ თავისი ლაშქრით ალყა შემოარტყა თბილისს. ამჯერად ქართველებმა თბილისის აღება ხანგრძლივი გარემოცვით სცადეს; ალყა ორ წელს გაგრძელდა. თბილისში მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა, ქალაქი უკვე დანებებასაც აპირებდა, როცა ბაგრატ IV-მ, ისევ მოწინააღმდეგე დიდებულთა შთაგონებით, თბილისს უეცრად ალყა მოხსნა და ქალაქს გაეცალა. თბილისი ისევ გასაქცევად გამზადებულ ჯაფარს დარჩა – 1039 წელს ბაგრატ IV-მ მეორედ დაკარგა თბილისის შემოერთების შესაძლებლობა.

1045 წელს თბილისის ამირა ჯაფარი გარდაიცვალა. მის მემკვიდრეთა შორის დაიწყო ბრძოლა თბილისის ხელში ჩასაგდებად. ამით ისარგებლეს ქალაქის თვითმმართველობის წარმომადგენლებმა, ჯაფარის მემკვიდრეები ქალაქიდან გააძევეს და ქალაქი თვით დაიჭირეს. თბილისის განმგებლობა ამგვარად „ქალაქის უხუცესების“ ანუ, როგორც ქართველი ისტორიკოსი უწოდებს, „თბილისის ბერების“ ხელში გადავიდა. მოქალაქენი და მათი ხელისუფალნიც, „ქალაქის ბერებიც“ ამჯერად საქართველოს მეფის მომხრენი აღმოჩნდნენ და გადაწყვიტეს თბილისი ბაგრატ IV-ისათვის ჩაებარებინათ და საქართველოსთან შეეერთებინათ. ამიტომ მოუწოდეს „ქალაქის ბერებმა“ ბაგრატ IV-ს. საქართველოს მეფე თბილისისაკენ გამოემართა; დიღმის ველზე მეფეს მოქალაქენი და ქალაქის უხუცესები შეეგებნენ და იგი დიდი ზეიმით ქალაქში შეიყვა-

ნეს: „იყო ხმოზა ბუკთა და დუმბულთა... რომლისა ხმითა იძროდა ქვეყანა და იყო სიხარული ყოველმხრივ გასაკვირველი“ – მოგვითხრობს ისტორიკოსი. მეფე ქალაქს შემოატარეს, მოქალაქეთა წესისამებრ, ბაგრატ IV-ს თავზე აყრიდნენ ოქროსა და ვერცხლის ფულებს, შემდეგ კი ქალაქის კარებისა და ციხეების გასაღებები ჩააბარეს და ქალაქის ყოფილი ამირას სასახლის დარბაზში შეიყვანეს. მეფემ ქალაქსა და მის ციხეებში თავისი მოხელეები ჩააყენა, მაგრამ სანამ იგი ქალაქის მეორე ნაწილსაც (მტკვრის მარცხენა, თბილისის გამაგრებულ ნაპირს) შემოიმტკიცებდა, ამოქმედდნენ მეფის მოწინააღმდეგენი, განსაკუთრებით კლდეკარის ერისთავი აქტიურობდა. მეფე იძულებული გახდა თბილისი დაეტოვებინა და ჯავახეთს გადასულიყო.

XI ს. 50-იან წლებში ბაგრატ IV-მ ერთხელ კიდევ დაიჭირა თბილისი, მაგრამ არა დიდი ხნით, ამჯერადაც ისევ დიდგვარიანთა წყალობით უკვე მეოთხედ დაკარგა მეფემ თბილისის შემოერთების შესაძლებლობა. ამ დროიდან რამდენიმე წელი ისე გავიდა, რომ საქართველოს მეფეს თბილისისათვის ბრძოლა არ უწარმოებია. ამ ხნის მანძილზე ქალაქს ისევ, ძველებურად, „თბილისის ბერები განაგებდნენ“.

თურქ-სელჩუკების მეორე ლაშქრობამ საქართველოში 1068 წელს. კიდევ რამდენიმე წლით გადადო თბილისის შემოერთებისათვის ბრძოლა. ამ ლაშქრობის დროს სულთანმა ალფარსლანმა თბილისიც აიღო და თავის მოკავშირეს განძის იმდროინდელ მაჰმადიან მფლობელს, ფადლონს გადასცა. თბილისს ახალი ბატონი გაუჩნდა, მაგრამ ფადლონის ბატონობა ხანმოკლე აღმოჩნდა; ბაგრატ IV-მ შეძლო ხელთ ეგდო იგი. მეფეს ამჟამად არავინ უშლიდა ხელს თბილისის საბოლოოდ შემოერთებაში, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც მეფის გაძლიერების მოწინააღმდეგე დიდგვარიანები ჩაერივნენ საქმეში და ბაგრატი აიძულეს თბილისში განმგებლად ისევ ძველი ამირების შთამომავალი მოეყვანა. ქართველი ისტორიკოსის სიტყვით, მეფემ „სითლარაბი ძებნა, შემოიყვანა ტფილისად მემამულედ და მისცა მას ტფილისი“; თვით კი – თბილისის

ირგვლივ მდებარე ციხეების ალებით დაკმაყოფილდა. ამრიგად, თბილისში ისევ ამირას ხელისუფლება გაჩნდა, მაგრამ თბილისის ამირა საქართველოს მეფის ყმადნაფიცობას (ვასალობას) აღიარებდა და ბაგრატ IV-ს 44 000 დრაჰმანსაც უხდიდა. ასე აღდგა თბილისში ერთხელ კიდევ ჯაფარიდების შთამომავალთა მფლობელობა. მაგრამ XI ს. 80-იანი წლებიდან ჯაფარიდების ეს უკანასკნელი მფლობელიც აღარ იხსენიება. როგორც წყაროებიდან ჩანს, ამ დროისათვის ჯაფარიდების საგვარეულოს უკანასკნელი წარმომადგენელიც გადაშენებულა.

ალ-ფარიკის ცნობიდან ირკვევა, რომ ჯაფარიდების მფლობელობა თბილისში მხოლოდ 1069 წლიდან 1082 წლამდე გაგრძელებულა. ამის შემდეგ კი, ალ-ფარიკისავე ცნობით, *„ორმოცი წლის განმავლობაში თბილისი იყო მისი ხალხის ხელში... და ყოველ თვეს განაგებდა ქალაქს ერთი მათგანი“*. როგორც ვხედავთ, ჯაფარიანთა გადაშენების შემდეგ, XI ს. 80-იანი წლებიდან მოკიდებული, ქალაქის განმგებლობა ისევ მოქალაქეთა, მის უხუცესთა, ანუ, როგორც წყარო ამბობს, „მისი ხალხის ხელში“ გადასულა. თბილისში ამგვარი მმართველობა, იმავე ავტორის ცნობით, ორმოცი წელი გაგრძელებულა. ქალაქის განმგებლობის „ხალხის ხელში“ გადასვლა ქალაქის თვითმმართველობის ქალაქის დამოუკიდებლობაში გადაზრდას, ანუ თბილისის ქალაქ-კომუნად გადაქცევას ნიშნავდა.

თბილისის გადაქცევა ქალაქ-კომუნად, როგორც ვხედავთ, გიორგი II-ის დროს მომხდარა. თვით გიორგის მეფობის ხასიათი, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა თბილისის მოქალაქეთა წარმომადგენლების გამარჯვებას. გიორგი II-ის დროს შექმნილი საგარეო და საშინაო პირობები საქართველოს მეფეს შესაძლებლობას არ აძლევდა ყურადღება მიექცია თბილისისათვის და ქალაქის დამოუკიდებლობის მოსპობა და მისი შემოერთება ეცადა.

დავით აღმაშენებელიც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მეფობის პირველ ნახევარში არსებითად ნიადაგს ამზადებდა თბილისის შემოსაერთებლად და ამიტომაც იგი, სათანადო პი-

რობების მომნიფებამდე, ქალაქისა და მის ხელისუფალთა შევიწროებას საჭიროდ არ მიიჩნევდა. კიდევ მეტი, დავითის მეფობა ობიექტურად ხელს უწყობდა თბილისის დამოუკიდებლობის განმტკიცებას – საქართველოს გაძლიერებული მეფის შიშით, მეზობელი მაჰმადიანი მფლობელები ვერ ბედავდნენ ეცადათ თბილისის დაპყრობა, მით უფრო, რომ დავითი წარმატებით ერეკებოდა მათ არა მარტო საქართველოდან, არამედ მისი მეზობელი ქვეყნებიდანაც.

ამასთანავე, სამეფო ხელისუფლება, როგორც ეს კარგად ჩანს ევროპის ქალაქების ისტორიის მაგალითებიდან, ყოველთვის ერთნაირ და მტრულ დამოკიდებულებას არ იჩენდა დამოუკიდებელი ქალაქებისადმი. პირველ ხანებში, ე. ი. მანამ, სანამ სამეფო ხელისუფლება დაადგებოდა მტკიცე ცენტრალიზაციის გზას, იგი მხარს უჭერდა ქალაქ-კომუნებს, დამოუკიდებელ საქალაქო თვითმმართველობას და მათ კიდევ იყენებდა მსხვილი ფეოდალების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ქალაქებიც ამ პერიოდში სამეფო ხელისუფლების მოკავშირეებად გამოდიოდნენ. საქალაქო თვითმმართველობის ამგვარი დამოკიდებულება ჩვენ უკვე დავინახეთ ბაგრატ IV-ისა და „ტფილელ ბერთა“ ურთიერთობის მაგალითზე; სამეფო ხელისუფლებისა და თბილისის ურთიერთობა კიდევ უფრო უნდა განმტკიცებულიყო დავით აღმაშენებლის მეფობის პირველ პერიოდში, როცა იგი დაუნდობელ ბრძოლას აწარმოებდა სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლ მსხვილ საერო და სასულიერო ფეოდალებთან. ამიტომ, ბუნებრივია, თუკი სამეფო ხელისუფლება ამ პერიოდში ჯერ კიდევ არ ფიქრობდა დამოუკიდებელი ქალაქების შევიწროებას, ქალაქ-კომუნების გაუქმებასა და მათ შემოერთებას.

მაგრამ XII ს. 20-იანი წლებიდან საქართველოში დაირღვა სამეფო ხელისუფლებასა და ქალაქებს შორის მანამდე არსებული კავშირი. მტკიცე ცენტრალიზაციის გზაზე შემდგარ სამეფო ხელისუფლებას ერთიანი საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული დამოუკიდებელი ქალაქი-რესპუბლიკების დამორჩილებისათვის უნდა ეზრუნა, რომ დაესრულებინა ქართული მიწა-წყლის შემომტკიცების პროცესი. ცხადია, დამოუ-

კიდებელი ქალაქები, თავის მხრივ, უბრძოლველად არ დათმობდნენ უკვე საკმაო ხნის მანძილზე მოპოვებულ თავისუფლებას. ამიტომ იყო, რომ დავითის მიერ თბილისზე მფარველობის ხელის დადების ცდებს თბილისელი მოქალაქეები, მისი მმართველი ზედაფენა, მტრულად შეხვდნენ და დამხმარე ძალების ძიება დაიწყეს მეზობელ ქალაქებსა და ქვეყნებში. ასე რომ, დამოუკიდებელი ქალაქების კლასობრივმა ინტერესებმა განსაზღვრეს თბილელთა და დმანელთა ელჩობა მაჰმადიან მფლობელებთან და არა ნაციონალურმა მომენტებმა – მაჰმადიანური მოსახლეობის სიჭარბემ ქალაქებში, და ან კიდევ, თურქ-სელჩუკთა შემოსევების შემდეგ ქართველებსა და მაჰმადიანებს შორის გამწვავებულმა ურთიერთობამ.

თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებდა თბილისში „მოქალაქეთა შორის მაჰმადიანთა“ სიჭარბეზე. უდავოა, რომ ჯერ არაბთა მრავალსაუკუნოვანი ბატონობის, ხოლო შემდეგ თურქ-სელჩუკთა შემოსევების წყალობით, თბილისში მუსლიმური მოსახლეობა შედარებით მრავალრიცხოვანი უნდა ყოფილიყო საერთოდ, კერძოდ კი, თბილელ ვაჭართა შორის. მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავდა თბილისის მოსახლეობის ამ ნაწილის გადამწყვეტ როლს საქალაქო ცხოვრებასა და მართვა-გამგებლობაში. ქართული დოკუმენტური, ნუმიზმატიკური თუ სხვა სახის არქეოლოგიური მასალა, ასევე ზოგი უცხოური წყაროს მონაცემებიც, სავსებით გვარწმუნებენ ქალაქის ქრისტიანული (ქართულ-სომხური, განსაკუთრებით კი ქართული) მოსახლეობის სიძლიერესა და მნიშვნელოვან როლში. ამას გარდა, საუკუნეების მანძილზე თბილისში მცხოვრები და მოსაქმე მუსლიმური მოსახლეობა შეუძლებელია ადგილობრივი ქართული თუ საერთოდ, ქრისტიანული მოსახლეობისადმი დაპირისპირებულ და მისგან გამოთიშულ ძალად მივიჩნიოთ. ივ. ჯავახიშვილის სავსებით მართებული განცხადებით, „მუსლიმ მოქალაქეთა შვილები და შვილიშვილები“, ე. ი. მათი საქართველოში, მის ქალაქში აღზრდილი შთამომავლები, „საქართველოს ძლიერებისა და ბედნიერებისათვის იმნაირადვე ზრუნავდნენ, როგორც ჩვენი ერის ღვიძლი შვილები“.

ქართული ქრისტიანული და მუსლიმური მოსახლეობის საუკუნეთა მანძილზე თანაცხოვრება თბილისში და საქართველოს ზოგ სხვა ქალაქში, მაჰმადიანთა მფლობელობის ხანგრძლივ პერიოდში თბილისის მჭიდრო კავშირი საქართველოს ცალკეულ კუთხეებთან და საერთოდ ქართულ სამყაროსთან, თბილისის გარემოცვა განსაკუთრებით XI ს. დამდეგიდან საქართველოს ახლად წარმოქმნილი ფეოდალური მონარქიის მიერ და, აქედან გამომდინარე, ქართული სახელმწიფოებრივი წყობის დიდი გავლენა ქალაქზე განსაზღვრავდა თბილისის საქალაქო წყობის, მმართველობის, საქალაქო ცხოვრებისა და ყოფის თავისებურებას. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, მარტო ამიტომაც არ შეიძლება სწორად მივიჩნიოთ შუა საუკუნეების აღმოსავლეთის ქალაქების ქართველ მკვლევართა შორის ფეხმოკიდებული შეხედულება, რომლის მიხედვითაც „თბილისის საქალაქო წყობილება 1122 წლამდე წარმოადგენდა აღმოსავლური საქალაქო წყობილების ზუსტ განმეორებას“.

ასე რომ, XII ს. 20-იანი წლებიდან დავით IV-ისაგან შევიწროებული თბილისელების მიერ ერთხანს მაჰმადიან მფლობელებზე აღებული ორიენტაცია, „ქალაქის მფარველის“ ძებნასთან დაკავშირებით, თბილისის „აღმოსავლურობით“, მის მოსახლეობაში მუსლიმების სიჭარბით და საქალაქო ცხოვრებაში მათი გადამწყვეტი როლით არ შეიძლება აიხსნას.

ამაში ჩვენ, ზემოთქმულს გარდა, თბილისელთა მიერ არაერთგზის გადადგმული საწინააღმდეგო ნაბიჯიც გვარწმუნებს. ჯერ კიდევ XI ს. შუა წლებში, როგორც აღვნიშნეთ, „თბილელმა ბერებმა“ თვით მაჰმადიან მფლობელთა (ჯაფარის მემკვიდრეთა) წინააღმდეგ პირველ რიგში საქართველოს მეფე მოიწვიეს. ამგვარადვე, შექმნილი საშინაო და საგარეო ვითარების შესაბამისად მოქმედებდნენ თბილისელები შემდეგაც. ამიტომ იყო, რომ რაკი ტოლრულის მოწვევამ ვერ გაამართლა იმედები, ისინი საქართველოს მეფეს შეუთანხმდნენ და, როგორც აღვნიშნა, მასთან დადეს მფარველობითი ხელშეკრულება.

მაგრამ თბილისის, როგორც საქართველოს ორგანული ნაწილის, საკითხი ვერც ამით გადაწყდებოდა; საქართველოს მეფის მიერ XII ს. 20-იან წლებიდან თბილისის მიმართ წარმოებულ პოლიტიკიდან აშკარად ჩანდა, რომ იგი თბილისის შემოერთებას ცდილობდა. თბილისელები კი, თავის მხრივ, დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის იბრძოდნენ და საამისოდ ყოველგვარი ძალის გამოყენებაზე ფიქრობდნენ. მეზობელი მაჰმადიანი მფლობელები კი საქართველოს მეფისა და თბილისის ურთიერთდაპირისპირების თავიანთ სასარგებლოდ გამოყენებაზე, თბილისის დაპყრობაზე ოცნებობდნენ. ამიტომ იყო, რომ მაჰმადიანთა კოალიციურმა ლაშქარმა სწორედ დიდგორს, თბილისის კართან, მის მისადგომებთან დაიბანაკა და გამარჯვების შემთხვევაში უპირველეს ამოცანად თბილისის აღება გაიხადა.

ეს ყველაფერი სავსებით ნათელი იყო დავით აღმაშენებლისათვის და როგორც კი დიდგორის ველზე „საკვირველი გამარჯვება“ მოიპოვა, თბილისისაკენ გაემართა. ამიტომაც, რომ ყველა ჩვენ მიერ ზემოდასახელებული ძველი ისტორიკოსი, დიდგორის ბრძოლის აღწერის შემდეგ, უშუალოდ თბილისის აღების ამბებს მოგვითხრობს. ყველა მათ, როგორც ჩანს, სავსებით სამართლიანად, თბილისის დამორჩილება დიდგორის ბრძოლის ერთ-ერთ პირველ შედეგად მიაჩნიათ.

დავითის ისტორიკოსი წერს: დიდგორის ბრძოლის „მეორესა წელსა აღილო მეფემან ქალაქი ტფილისი, პირველსავე ომსა... და დაუმკვიდრა შვილთა თვისთა საჭურჭლედ და სახლად თვისად საუკუნოდ“.

თბილისის აღება, ალ-ფარიკის ცნობითაც, თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის განადგურებისთანავე მომხდარა: „მას შემდეგ, რაც დამარცხებულ იქნა (მუსლიმთა – შ.მ.) ლაშქარი, დაბრუნდა აფხაზთა მეფეც და თბილისთან დაბანაკებულმა ალყა შემოარტყა მას, ხოლო შემდეგ მახვილით დაეუფლა (თბილისს) და შევიდა ქალაქში ხუთას თხუთმეტ წელს (-1122 წელს – შ.მ.). მან გაძარცვა იგი და ცეცხლს მისცა მისი დიდი ნაწილი. შემდეგ კი შეიწყალა მცხოვრებნი და კარგად

ეპყრობოდა მათ. დაუდგინა მათ (მოქალაქეებს – **შ.მ.**) ის პირობები, რომელიც თვით აირჩიეს“.

მეფის მიერ თბილისის იმავე წელს ბრძოლით აღების შესახებ მოგვითხრობს სხვა იმდროინდელი წყაროებიც. მათე ურჰაელი, მაგალითად, წერს: „ამავე წელს აიღო ქართველთა მეფემ დავითმა ქალაქი თბილისი... და სასტიკად ამოწყვიტა ქალაქი, ხოლო ხუთასი კაცი ძელზე გასვა და წამებით მოაკვდინა“.

ალ-ჯაუზის ცნობითაც, დიდგორის გამარჯვებისთანავე „დაეშვა დავითი თბილისს და დაიპყრო იგი მახვილით. მან გადაწვა და გაძარცვა იგი“. თბილისის აღების შესახებ შედარებით ვრცელი და საინტერესო ცნობა მოეპოვება იბნ ალ-ასირს: მისი სიტყვით, მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის დევნის დროს ქართველებმა ისევ ააოხრეს მუსლიმური ქვეყნები და უკან შემობრუნებულებმა „აღყა შემოარტყეს თბილისს, ისინი (ქართველები) ებრძოდნენ მათ, ვინც იყო მასში (ქალაქში – **შ.მ.**); ძლიერ შეავინროვეს ისინი და მისი (თბილისის – **შ.მ.**) მოსახლეობა საშინელ მდგომარეობაში ჩააგდეს. აღყა გაგრძელდა 1122 წლამდე, როცა მათ ძალით აიღეს იგი (თბილისი – **შ.მ.**). ქალაქის მოსახლეობამ, როცა დაინახა დაღუპვის საშიშროება, გაგზავნა ქართველებთან ყადი და ქათიბი და მშვიდობა ითხოვა; მაგრამ ქართველებმა არ შეისმინეს მათი თხოვნა, შეურაცხყვეს ისინი (ყადი და ქათიბი) და ძალით შევიდნენ ქალაქში, დაანგრეს და გაძარცვეს იგი. გაქცეულებმა მოაღწიეს 516 (– 1122-1123 – **შ.მ.**) წელს ბაღდადამდე და მოუწოდეს მათ დასახმარებლად და დასაცავად. როცა გაიგეს, რომ სულთან მაჰმუდი იმყოფებოდა ჰამადანში, ისინი გაემართნენ მისკენ დახმარების სათხოვნელად და იგიც (სულთანი – **შ.მ.**) გაემართა აზერბაიჯანისაკენ და შეჩერდა თავრიზში... საიდანაც მან გაგზავნა ქართველების წინააღმდეგ ლაშქარი“.

როგორც ვხედავთ, დავითის ისტორიკოსს გარდა, ყველა სხვა დანარჩენი წყარო ერთხმად მიუთითებს დიდგორის ბრძოლის წელსვე (1121 წ.) დავითის გალაშქრების შესახებ თბილისის ასალებად. მათე ურჰაელის მიხედვითაც, მეფეს თბი-

ლისი, იმავე, დიდგორის ბრძოლის წელსავე აუღია. მაგრამ ეს სწორი არ უნდა იყოს. როგორც სხვა წყაროებიდან ირკვევა (ალ-ფარიკი, იბნ ალ-ასირი), დავითს, მართალია იმავე წელსვე გაულაშქრია თბილისის წინააღმდეგ, მაგრამ ქალაქი მხოლოდ შემდეგ, მეორე წელს, ე. ი. 1122 წელს აუღია; თბილისის აღების თარიღად 1122 წელს მიიჩნევს დავითის ისტორიკოსიც.

წყაროების ურთიერთშეჯერებით კარგად ირკვევა, რომ დავითს, დიდგორის ველზე დამარცხებულთა დევნის დამთავრებისა და გზადაგზა მაჰმადიანთა სამფლობელოების დალაშქრის შემდეგ უკან შემობრუნებულს, თბილისისათვის ალყა შემოურტყამს, მაგრამ ქალაქის აღება მაშინვე არ უცდია. ეს გასაგებიცაა, დიდ ომგადახდილ და, ალბათ, საკმაოდ შეთხელებულ ლაშქარს შეტევისათვის, ქალაქის იერიშით აღებისათვის შევსება, ახალი ძალები სჭირდებოდა. ამასთანავე, მეფე ხანგრძლივი ალყით შეეცდებოდა ქალაქი მოეწყვიტა იმ მეზობლებისაგან, საიდანაც მას შეიძლებოდა დახმარების იმედი ჰქონოდა და ამავე დროს, ერთგვარად გაეტეხა დამოუკიდებლობას შეჩვეულ მოქალაქეთა წინააღმდეგობაც. ეს ასედაც მომხდარა: ალყაშემორტყმული ქალაქის მოსახლეობა მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილა და მოქალაქეთა ელჩებს მშვიდობაც უთხოვნია, მაგრამ ზავის პირობებს, როგორც ჩანს, ქალაქის შემოერთებისათვის გამზადებული მეფე და მისი ლაშქარი ვერ დაუკმაყოფილებია და ქალაქი იარაღით აუღიათ.

იერიშით აღებული ქალაქი, პირველ სამ დღეს, მეფემ თავის ლაშქარს მიანება საძარცვავად, თვით კი ქალაქის ხელისუფალთ სასტიკად გაუსწორდა: ხუთასი თავკაცი, მათე ურჰაელის ცნობით, დავითმა სასტიკი წამებით დახოცა.

თბილისის ალყა, როგორც მოტანილი ცნობებიდან ირკვევა, დიდგორის ბრძოლის დამთავრებისთანავე, 1121 წ. აგვისტო-სექტემბერში უნდა დაწყებულიყო, ხოლო თბილისის აღება 1122 წ. დამდეგს მომხდარა.

ამრიგად, 1122 წლიდან თბილისი საქართველოს შემოერთდა და ამით დაასრულა დავით აღმაშენებელმა ქართული

მინა-წყლის შემოერთება-შემომტკიცების ხანგრძლივი ისტორიული პროცესი.

თბილისის შემოერთება ამავე დროს ნიშნავდა ქალაქის დამოუკიდებლობის გაუქმებას. თბილისი ამიერიდან სამეფო ქალაქად, მეფისა და მისი შთამომავლობის მკვიდრ ქალაქად იქცა. მაგრამ, როგორც წყაროებიდან ირკვევა, ქალაქს თვითმმართველობა ერთხანს კიდევ შეუნარჩუნებია. ამაში ჩვენ, ალ-ფარიკის ზემომოტანილი ცნობის გარდა, დავითის ისტორიკოსის ერთი მეტად საინტერესო მითითებაც გვარწმუნებს. დავითის ისტორიკოსი თბილისის შემოერთებაში ორ პერიოდს არჩევდა – პირველს, როცა ქალაქი ჯერ კიდევ „არასრულად შემოყენებულ იყო უღელსა ქვეშე მორჩილებისასა“. ეს ის დროა, როცა მეფემ ქალაქი აიღო და, მართალია, სამეფოდ გამოაცხადა, მაგრამ მას ჯერ კიდევ შეუნარჩუნა თვითმმართველობა, ე. ი. ის ჯერ კიდევ არ იყო მთლიანად დამორჩილებული. მაგრამ ეს პერიოდი დიდხანს არ გაგრძელებულა. მალე დაიწყო მეორე პერიოდი – მეფემ თბილისი „სრულიად შემოაყენა“ „უღელსა ქვეშე მორჩილებისასა“, ე. ი. მთლიანად დაიმორჩილა, ეს კი თვითმმართველობის გაუქმებაში გამოიხატა.

როგორც ირკვევა, ბრძოლა სამეფო ხელისუფლებასა და ქალაქს შორის თბილისის იარაღით ალების შემდეგაც გაგრძელებულა. თბილისმა, მართალია, აღიარა მეფის მორჩილება, ე. ი. დაკარგა დამოუკიდებლობა, თავისუფლება, მაგრამ მისმა გამგებლებმა ჯერ კიდევ მოახერხეს თვითმმართველობის შენარჩუნება. საქართველოს მეფე, რომელმაც ეს-ეს არის დაამთავრა დიდი ომი დიდგორის ველზე და თბილისისათვის ბრძოლა, იძულებული იყო ერთხანს შერიგებოდა ასეთ მდგომარეობას. ესეც მეფის ერთგვარი ტაქტიკური ნაბიჯი იყო. ერთი წლის შემდეგ, როცა მეფე კიდევ უფრო გაძლიერდა, თბილისის ბედიც გადაწყდა – დავით აღმაშენებელმა თბილისში თვითმმართველობაც გააუქმა და ქალაქი თავის მოხელეებს ჩააბარა საგანმგებლოდ. ეს უკვე ნამდვილად იყო არა ქალაქის განთავისუფლება, როგორც აქამდე წერს ზოგიერთი ისტორიკოსი, არამედ თბილისის „სრულიად შემოყენება უღელსა ქვეშე მორჩილებისასა“.

თბილისის დამორჩილება, ანუ მისი შემოყენება „უღელ-სა ქვეშე მორჩილებისასა“, პირველ რიგში ნიშნავდა დამოუკიდებელი საქალაქო მმართველობის გაუქმებასა და ქალაქში მეფის მოხელეების დანიშვნას. ჩვენ, სამწუხაროდ, არ ვიცით, თუ ვინ იყო თბილისში საქართველოს მეფის მიერ დანიშნული პირველი განმგებელი, ქალაქის ამირად დანიშნული მოხელე, მაგრამ უეჭველია, რომ იგი მეფის ახლობელთა წრიდან იქნებოდა. რა თქმა უნდა, სარწმუნო არ არის ს. ერემიანის მოსაზრება, თითქოს დავითს ვაჟრამ არწრუნისათვის ებოძებინოს ამირათ-ამირას, ე. ი. თბილისის განმგებლის თანამდებობა, რომელიც შემდეგ არწრუნთა შთამომავლობის პრივილეგიად, მემკვიდრეობით თანამდებობად ქცეულა. ეს მოსაზრება არ დასტურდება არც მასალებითა და არც თბილისის შემდეგდროინდელი ისტორიით. აღსანიშნავია, რომ დავით აღმაშენებელს არათუ თბილისში, არამედ თვით ანისშიაც კი, მისი შემოერთების შემდეგ, არ დაუნიშნავს სომეხი მოხელე. სამწუხაროდ, ჩვენ თითქმის არავითარი მასალა არ მოგვეპოვება ახლად შემოერთებული თბილისის სამოხელეო წყობის შესასწავლად და ამგვარი ზეპირი ვარაუდები შეიძლება მხოლოდ გარკვეული ტენდენციით შეთხზულად მივიჩნიოთ.

დავითი კარგად ხედავდა, რომ თბილისში ვაჭრობა-ხელოსნობის ერთ-ერთ ნამყვან ძალას მაჰმადიანური მოსახლეობა წარმოადგენდა. მათი შევიწროება, დარბევა და ქალაქის საუკუნეობით განმტკიცებული წესების ერთბაშად მოსპობა თბილისს მახლობელი აღმოსავლეთის ერთ-ერთი დიდი ეკონომიკური ცენტრის მნიშვნელობას დაუკარგავდა. ამიტომ, როგორც თვით მაჰმადიანი ისტორიკოსები წერენ, მალე დაცხრა მეფის გულისწყრომა და მან თბილისელ მაჰმადიანებს მრავალგვარი შეღავათი უწყალობა. მას შემდეგ, რაც ქალაქი იერიშით აღებულ იქნა, დავითმა აღუთქვა მცხოვრებთ მფარველობა და კარგი მოპყრობა. დარბეული მოსახლეობა გაათავისუფლა იმ წლის გამოსაღებებისაგან და მუსლიმთა თხოვნისამებრ, თავისი ბრძანებით, ქალაქის სხვადასხვა ეთ-

ნიკურ ერთეულთა შორის ურთიერთობის გარკვეული წესებიც შეიმუშავა.

მაგალითად, ალ-ფარიკის ცნობით, დავითმა, ქალაქში მოსახლე მუსლიმებისათვის თავისუფალი ცხოვრების პირობების შექმნის მიზნით, „დაადგინა, რომ ქალაქის იმ ნაწილში, სადაც მუსლიმები ცხოვრობდნენ, არავის ჰყოლოდა ღორი და არავის დაეკლა იგი მათ შორის. მან მოჭრა მათთვის მონეტა (ფული – შ.მ.) ხალიფასა და სულტნის სახელით, და მისცა მათ უფლება აზანისა (ლოცვაზე მოწოდებისა – შ.მ.) და თავისუფლად ლოცვისა. დაუდო მათ პირობა აგრეთვე, რომ არც ქართველი, არც ებრაელი და არც სომეხი არ შევიდოდა ისმაილის (მუსლიმების – შ.მ.) აბანოში და რომ პარასკევ დღეს მინბარიდან (კათედრიდან – შ.მ.) ილოცონ ხალიფა და სულთნისათვის. და არა მისთვის (საქართველოს მეფისათვის – შ.მ.). მან დაანესა გამოსაღები ყოველწლიური, ქართველისათვის – 5 დინარი, ებრაელისათვის – 4 დინარი, ხოლო მუსლიმისათვის – 3 დინარი. იგი ისე კეთილად ეპყრობოდა მუსლიმებს და აგრეთვე მათ სარწმუნოებას, მეცნიერებას, ხალხსა და სუფიებს, როგორც მათ არ ჰქონდათ თვით მუსლიმებს შორის. მე თვით ვნახე, როცა მივედი მათთან (თბილისელ მუსლიმებთან – შ.მ.) 1153 წელს, თუ როგორ ძალაშია მუსლიმთათვის დადებული ყველა ეს პირობები აქამდეო“.

საქართველოში მოსახლე მუსლიმებთან სამეფო ხელისუფლების ამგვარი დამოკიდებულების შესახებ ამასვე იმეორებენ სხვა მაჰმადიანი ისტორიკოსებიც: ალ-ჯაუზი, ალ-ყაიმი და სხვები.

აღსანიშნავია, რომ ალ-ჯაუზის ახლახან ქართულად გამოქვეყნებული ცნობა ამ მხრივ ერთგვარად განსხვავებულ და საინტერესო მასალას გვანვდის: „შემდეგ (მეფემ) მოაღბო ქალაქის მცხოვრებთა გული და მათ თხოვეს მას ზოგი რამ. მან (დავით მეფემ) მისცა მათ ზოგიერთი პრივილეგია. ისინი აქამდე არსებობენ. იმ (პრივილეგიებში შედიოდა), რომ იგი (დავითი) არ დაკლავდა იქ (თბილისში) ღორს, ამოკვეთდა დირჰემებზე და დინარებზე ალლაჰის, მისი მოციქულისა და ხალი-

ფას სახელებს, შეასრულებდნენ (მუსლიმი) მცხოვრებლები პარასკევ დღეს აზანსა და ხუტბას; არ შევიდოდა (ურწმუნო) აბანოში მუსლიმებთან ერთად და რომ არ შეავიწროებდა ურწმუნო მუსლიმს. ყველას ეს (პრივილეგია) დღესაც აქვთ მათ. დავითი ყოველ პარასკევს შედიოდა მეჩეთში, მასთან ერთად იყო ხოლმე მისი შვილი დიმიტრი, ისმენდა ხუტბასა და ყურანის კითხვას და აძლევდა ხატიბსა და მუიზინებს მრავალ ოქროს, მან ააშენა ქარვასლები სტუმართათვის და სახლები მქადაგებელთათვის, სუფიებისა და პოეტებისათვის; დაანესა მათთვის სტუმართმოყვარეობა. და თუ მოისურვებდნენ ისინი წასვლას თბილისიდან, ნებას დართავდა და მოამარაგებდა მათ მრავალი ქონებით. იგი (დავითი) მეტ პატივს სცემდა მუსლიმებს, ვიდრე მათ სცემდნენ პატივს ისლამის მფლობელები“.

როგორც ვხედავთ, ალ-ფარიკისა და ალ-ჯაუზის ცნობებს შორის, მსგავსებასთან ერთად, არსებითი განსხვავებაც არის. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ალ-ჯაუზი არაფერს ამბობს იმ საგადასახადო შეღავათების შესახებ, რომელიც დავითს, ალ-ფარიკის ცნობით, თბილისის მუსლიმური მოსახლეობისათვის მიუნიჭებია. ეს რომ მართლაც ასე ყოფილიყო, ძნელი წარმოსადგენია ალ-ჯაუზს, რომელიც ყოველნაირად ცდილობს გააზვიადოს საქართველოს მეფის ღონისძიებანი ამ მხრივ, ასეთი მნიშვნელოვანი საგადასახადო შეღავათის აღნიშვნა გამორჩენოდა. მართლაც, სავსებით გაუგებარია, თუ რატომ უნდა დაეებგრა დავით აღმაშენებელს ყველაზე მეტად თბილისელი ქართველები, და რატომ უნდა მიენიჭებინა შეღავათები ამ მხრივ ებრაელებისა და განსაკუთრებით კი მუსლიმებისათვის და ისიც არა ერთი წლით, არამედ ყოველწლიურად, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ალ-ფარიკი თანამედროვეა იმ ამბებისა, რომლებზედაც ის წერს, ამიტომ, ცხადია, მას უფრო სრული და სწორი ინფორმაცია ექნებოდა ამ მხრივ, ვიდრე XIII ს. მეორე ნახევრის ავტორს, ალ-ჯაუზს. ასე რომ, ალ-ფარიკის ცნობა საფუძველს მოკლებული არ უნდა იყოს და იქნებ, იმაზე მიგვითითებს, რომ მეფემ მუსლიმურ მოსახლეობას, რომელიც თბილისის ალების

დროს უფრო დაზარალდა, ვიდრე სხვა დანარჩენი, მართლაც მიანიჭა გარკვეული საგადასახადო შეღავათები არა მუდმივად, არამედ ერთი ან ორიოდ წლის ვადით.

როგორც ერთს, ისე მეორე ავტორსაც საინტერესო ცნობები მოეპოვებათ ფულის ერთეულების არაბული წარწერებით მოჭრის შესახებაც. ოლონდ, ალ-ფარიკის ცნობით, მეფეს ფულზე ხალიფასა და სულთნის სახელები უნდა ამოეკვეთა, ალ-ჯაუზის ცნობით კი – ალაჰის, მისი მოციქულისა და ხალიფას სახელები. ამ განსხვავებულ ცნობას ფულზე ამოსაკვეთ სახელთა შესახებ ამჟამად ჩვენთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს; მთავარია, რომ დავით აღმაშენებელი თბილისის მოსახლეობას შეჰპირებია არაბულ წარწერის, მაჰმადიან მფლობელთა სახელების მითითებით, მონეტების მოჭრას. არც ეს ცნობა უნდა იყოს საფუძველს მოკლებული. ასეთი მონეტის მოჭრა უდავოდ ხელს შეუწყობდა თბილისის საერთაშორისო სავაჭრო ასპარეზის შემდგომ გაფართოებას.

მართალია, ზუსტად იმგვარი მონეტები, რომელთა შესახებაც მიუთითებენ ალ-ფარიკი და ალ-ჯაუზი, მონეტები ხალიფასა და სულთნის, ალაჰისა და მისი მოციქულის სახელებით, დავითის დროის დღემდე ცნობილ მონეტთა შორის ჯერ-ჯერობით არ ჩანს, მაგრამ ამ ტიპის მონეტების მოჭრის შესაძლებლობის გამორიცხვა სწორი არ იქნებოდა: მართალია უნდა იყვნენ ის მკვლევარები (ე. პახომოვი, დ. კაპანაძე), რომელნიც დავით აღმაშენებელს მიაკუთვნებენ ერთადერთ, „უნესოდ“ მოჭრილ მონეტას, შუბლზე სამსტრიქონიანი არაბული წარწერით – „მეფეთა მეფე (მახვილი მესიისა) დავით“. ამავე მონეტის ზურგზე მოთავსებულ დაზიანებულ წარწერაზე კიდევ ნუმისმატები მუჰამედისა და ბარქიარუქის (1094-1105) სახელებს კითხულობენ. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ეს მონეტა თბილისის შემოერთებისა და თბილისელ მუსლიმთა „თხოვნისა“ თუ პატივისცემის“ ნიშნად მოჭრილად არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს. როგორც ჩანს, იგი გაცილებით ადრეა მოჭრილი, ვიდრე დავით აღმაშენებელი თბილისს შემოიერთებდა და მასასადამე, იმ მონეტათა რიცხვს არ შეიძლება მიეკუთვნოს,

რომელზედაც ასე საგანგებოდ მიუთითებდნენ ალ-ფარიკი და ალ-ჯაუზი. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც ვფიქრობთ, რომ მსგავსი მონეტები დავითს დიდგორისა და თბილისის შემოერთების შემდეგაც უნდა მოეჭრა. ამას გვაფიქრებინებს დავითის მემკვიდრის, დემეტრე I-ის (1125-1156) დროს სწორედ ამ ტიპის მონეტების მოჭრა არაბული წარწერებით, საქართველოს მეფის, „მესიის მახვილისა“, ხალიფასა და სულთნის სახელების მოხსენიებით. აღსანიშნავია, რომ დემეტრე I-ის დროსაც, ალ-ფარიკისა და ალ-ჯაუზის ცნობებით, თბილისელი მაჰმადიანები იმავე შეღავათით სარგებლობენ, რაც მათ დავით აღმაშენებელმა მიანიჭა.

ქ. დმანისი, როგორც ირკვევა, თბილისის მსგავსად, დამოუკიდებლობით სარგებლობდა და ამიტომ იბრძოდა სხვა ქალაქებთან ერთად საქართველოს მეფის წინააღმდეგ დამოუკიდებლობისა და თვითმმართველობის შენარჩუნებისათვის, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ამ ქალაქების თავკაცთა ელჩობის შედეგად მოწვეული სამხედრო ძალა სასტიკად დამარცხდა და თბილისიც დამორჩილებული იქნა, დმანისის წინააღმდეგობის განწევა აღარ შეეძლო და თითქმის უბრძოლველად დანებდა საქართველოს მეფეს. 1123 წ. მარტს დასავლეთ საქართველოდან ქართლში გადმოსულმა დავითმა „აღიღო ქალაქი დმანისი“, – წერს დავითის ისტორიკოსი, ისე რომ, იგი არაფერს ამბობს ქალაქის მიერ განეული რაიმე წინააღმდეგობის შესახებ.

თბილისისა და დმანისის დამორჩილებით ბოლო მოეღო უკანასკნელი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულების — ქალაქ-რესპუბლიკათა არსებობას საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ტერიტორიაზე. ქალაქების დამოუკიდებლობის გაუქმებამ, მათ მორჩილებაში მოყვანამ კიდევ უფრო გააძლიერა თვითმპყრობელი მეფე, ამიერიდან იგი თავის ინტერესებს უკარნახებდა არა მარტო საერო და საეკლესიო ფეოდალებს, არამედ ქალაქებსაც; მას კიდევ უფრო მეტი შესაძლებლობა მიეცა ქალაქების გამოყენებისა.

თბილისისა და დმანისის შემოერთებას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიკური ცხოვრების შემდგომი განვითარებისათვის. თბილისისა და დმანისის შემომტკიცებით დასრულდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლების მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლა ქართული მიწა-წყლის თავმოყრისა და გაერთიანებისათვის.

თბილისის შემოერთების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა სამეფო რეზიდენცია გაერთიანებული საქართველოს პირველი სატახტო ქალაქიდან, ქუთაისიდან თბილისში გადმოიტანა. ამიერიდან **თბილისი იქცა გაერთიანებული და ზრდადასრულებული ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ ცენტრად; ამიერიდან ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების მესაჭის როლი თბილისს დაეკისრა, ამ დროიდან იწყება თბილისის, როგორც ერთიანი საქართველოს დედაქალაქის ისტორია.** ამასთანავე, თბილისის შემოერთება ნიშნავდა ქალაქის ნამდვილი აყვავების ხანის დაწყებას. თბილისს მშვიდობიანი განვითარების დრო დაუდგა და იგი მალე არა მარტო მთელი საქართველოს, არამედ მახლობელი აღმოსავლეთის მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ცენტრად იქცა. თბილისმა უდიდესი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ისტორიაში, იგი ყოველთვის, აღმავლობა-გაძლიერებისა თუ დაკნინება-განსაცდელის ჟამს, ქვეყნის ერთიანობისა თუ პოლიტიკური დაშლილობის ხანაშიც, იყო ქართველი ხალხის პოლიტიკური, ეკონომიკური ცხოვრებისა და კულტურის ცენტრი, ქართული მიწა-წყლის შეკრება-თავმოყრის ინიციატორი, ქართველი ხალხის დამრავლებელი ეროვნული დამოუკიდებლობისა თუ სოციალური განთავისუფლებისათვის ბრძოლასა და მშვიდობიან მშენებლობაში.

850 წელი შესრულდა თბილისის შემოერთების, მისი საქართველოს დედაქალაქად გადაქცევის დროიდან და დღესაც ხანდაზმული, მაგრამ მარად ახალგაზრდა ქალაქი წარმატებით უძღვება ქართველი ხალხის პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებას.

ამრიგად, თბილისის, როგორც საქართველოს დედაქალაქის, მრავალსაუკუნოვანმა ისტორიამ სავსებით დაადასტურა დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური აზროვნების სისწორე და დიდგორის ველზე და თბილისის შემოერთებისათვის მებრძოლთა თავგანწირვის დიდი ისტორიული მნიშვნელობა.

2. ცვლილებები საქართველოს საგარეო ურთიერთობაში

საქართველოს საზღვრებს შიგნით თურქ-სელჩუკებზე სრული გამარჯვებისა და მათი ძალების დაქსაქსვა-შესუსტების შემდეგ, საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას დიდი შესაძლებლობა მიეცა ბრძოლა დამპყრობლების წინააღმდეგ უფრო ფართო მასშტაბით, საქართველოს საზღვრებს გარეთაც წარმატებით ეწარმოებინა. დავით აღმაშენებელმა მეზობელი ქვეყნების ქალაქები განმინდა თურქ-სელჩუკებისაგან და ისინი საქართველოს დაუმორჩილა. მაგალითად, მან ჯერ კიდევ დიდგორის ბრძოლამდე შირვანის ქ. ყაბალა აიღო, ხოლო თბილისის შემოერთების შემდეგ ქ. განჯის დასჯაც გადაწყვიტა და მის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ალ-ფარიკის ცნობით, 1122 წელს „ქალაქ განძაში მინისძვრა მოხდა, მისი ნაწილი დაინგრა და დაიქცა მისი კედლებიც. მეფე დავითი გამოვიდა და მისკენ გაემართა, მან მცხოვრებთაგან დიდძალი ტყვე წაიყვანა და ცხვრებივით გაგზავნა ისინი ურმებით. მან გაძარცვა ყველაფერი, რაც კი იყო ქალაქში და მისი ხალხი თბილისში მოიყვანა“.

განძის ამგვარ აოხრებასა და გაძარცვას მისი დაპყრობა არ მოჰყოლია. იგი ერთხანს კიდევ დარჩა თურქთა ერთ-ერთ ძირითად საყრდენად საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლაში. მაგრამ განძის დალაშქვას ამ დროს მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თურქ დამპყრობელთა ძალების შესუსტების თვალსაზრისით. ამას გარდა, განძის წინააღმდეგ გალაშქრება, ისე როგორც თბილისისა და დმანისის შემოერთება, დიდგორის ბრძოლის ერთგვარი გაგრძელებაც იყო. სწორედ თბილელ-

დმანელ-განძელნი იყვნენ უშუალო წამომწყებნი საქართველოს წინააღმდეგ მოწყობილი დიდი მაჰმადიანური კოალიციისა და ცხადია, თბილისისა და დმანისის შემოერთების შემდეგ, განჯის დაუსჯელად დატოვება საქართველოს მეფეს, როგორც ჩანს, შეუძლებლად მიუჩნევია.

ამას გარდა, განძაში მოწყობილი ლაშქრობა, დიდგორის შემდეგ, დავით IV-ის გადადგმული პირველი ნაბიჯი იყო რანისა და შირვანის საკითხის გადასაწყვეტად. ამას კარგად გრძნობდნენ იმდროინდელი მაჰმადიანი მფლობელები და მაშინვე შეეცადნენ უკვე საქართველოს მეფეს მიმხრობილი შირვანშაჰი დაესაჯათ და მორჩილებაში მოეყვანათ. ამიტომ იყო, რომ საქართველოს სამეფოს წინააღმდეგ მოწყობილი კოალიციური ლაშქრობის ორგანიზატორი და ამ ლაშქრობის დიდი მარცხით გამწარებული სულთანი მაჰმუდი, დიდგორის ბრძოლის მეორე წელს, შირვანში შეიჭრა, შეიპყრო შირვანშაჰი, აიღო შემახია და საქართველოს მეფესაც დაემუქრა: *„შენი ყმადნაფიცი ხელთა მყავს, ხარაჯას ვართმევ, შენ კი ან ძღვენი გამომიგზავნე ან თუ გინდა სამალავიდან გამოდი და მნახეო“*. გათავხედებული სულთნის წერილს მეფემ ორმოცდაათი ათასი მოლაშქრის საომრად გამზადებით და შირვანისაკენ გალაშქრებით უპასუხა. როგორც კი გაიგო სულთანმა დავით აღმაშენებლის ასე სწრაფად მოსვლა, *„ძალი და სიმრავლე სპათა მისთა“*, ქალაქში ჩაიკეტა და დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, *„მრავალი დღის შიმშილითა და ნყურვილით შევიწროებულმა“*, *„მრავალი ვედრების, ძღვენისა და მუდარის შეთვლით, როგორც მონამ გაჭირვებულმა, არა თუ ძღვენი და ომი, არამედ გასაქცევი გზა ითხოვა, ფრიად სიმდაბლით და არა სულთნურად“*. ხოლო როცა დავით აღმაშენებელმა შემახიაში ჩაკეტილი სულთნის დასახმარებლად წამოსული რანის ათაბაგი სასტიკად დაამარცხა, ბაქია სულთანი *„მასვე ლამესვე გაიპარა და სასდუნით (მწვირის გასადინარი ხვრელით – შ.მ.) გაქცეული სხვა გზით წარვიდა სოფლად თვისად“*.

როგორც ზემოთაც ვნახეთ, იბნ ალ-ასირი სულთნის გალაშქრებას შირვანში უშუალოდ დიდგორის ბრძოლას უკავში-

რებდა და მის გაგრძელებად მიიჩნევდა. მისი სიტყვით, დიდგორის ბრძოლაში დამარცხებულმა და აქედან „გაქცეულმა 516 (1122-1123 – შ.მ.) წელს მიაღწიეს ბაღდადამდე და მოუწოდეს მათ დასახმარებლად და დასაცავად. როცა გაიგეს, რომ სულთანი მაჰმუდი იმყოფებოდა ჰამადანში, ისინი გაემართნენ მისკენ დახმარების სათხოვნელად და იგიც (სულთანიც – შ.მ.) გაემართა აზერბაიჯანისაკენ და შეჩერდა თავრიზში... საიდანაც მან გაგზავნა ლაშქარი ქართველების წინააღმდეგ... იმ წელს (1123 წ. – შ.მ.) ერთობ გაძლიერდა ქართველთა ბოროტმოქმედება ისლამის ქვეყნებში და ხალხი, განსაკუთრებით დერბენდ-შირვანის მოსახლეობა, დიდ გაჭირვებაში ჩავარდა. ამიტომ მათი საზოგადოების ბევრი დიდებული [წარმომადგენელი – შ.მ.] სულთანთან წავიდა და შესჩივლეს [თავიანთი გაჭირვება – შ.მ.], რასაც განიცდიდნენ მათგან (ქართველებისაგან – შ.მ.) და თან აცნობეს, რომ სუსტნი არიან და მათ თავიანთი ქვეყნის დაცვა არ შეუძლიათ. სულტანი გაემართა მათკენ“.

ამრიგად, იბნ ალ-ასირის მიხედვით, შირვანში სულტნის მიერ მოწყობილი ლაშქრობა განუპირობებია, ერთი მხრივ, დიდგორის ბრძოლაში მათ დამარცხებას და მეორე მხრივ, დარუბანდ-შირვანის მოსახლეობის შევიწროებას ქართველების მიერ. სხვა მაჰმადიანი ისტორიკოსი კიდევ სულთანის ლაშქრობის მიზეზად, შირვანის საქართველოს ყმადნაფიცად შესვლის შემდეგ, სულთნის ხაზინისათვის ყოველწლიური ხარკის, 40.000 დინარის, შეწყვეტას მიიჩნევდა. როგორც ჩანს, ყმადნაფიცი შირვანის ყოველწლიური ხარკი ამიერიდან საქართველოს სამეფოს ხაზინაში მიდიოდა.

როგორც ქართული, ასევე მაჰმადიანური წყაროებიდან ირკვევა, რომ იმჯერად გაქცეულ სულთანსა და დავითის ლაშქარს შორის ბრძოლა არ მომხდარა, დავით აღმაშენებელს ამჯერად სულთნის ლაშქრის დევნა არ უწარმოებია და არც ქ. შემახიის და არც სხვა ციხეების აღება უცდია; მაგრამ ერთი თვეც არ იყო გასული ამის შემდეგ, დავითი „კვლავ წარვიდა შარვანს, აღიღო გულისტანი... მოირთო (შემოიერთა – შ.მ.)

შარვანი“, განმინდა ის თურქ-სელჩუკებისაგან და საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას დაუმორჩილა. ამგვარად, მეზობელი შირვანიც (აზერბაიჯანიც) ამჯერად გადაურჩა თურქ დამპყრობელთა გამანადგურებელ ბატონობას.

მაგრამ ჯერ კიდევ არ იყო გადაწყვეტილი შირვანის სამეფოს შემოერთების საკითხი. დავით IV-ს შირვანისათვის სულთნის წინააღმდეგ გამართულმა ბრძოლამ კარგად დაანახვა, რომ შირვანს ყმადნაფიცობის პირობით ველარ შეინარჩუნებდა. საჭირო იყო კიდევ უფრო კატეგორიული ღონისძიების მიღება. ამით აიხსნება, რომ სომხეთის საკითხის ძირითადად მოგვარების შემდეგ, დავითმა ისევ გაილაშქრა შირვანს. **„აღილო ქალაქი შამახია და ციხე ბირიტი, სრულიად ყოველი შარვანი და დაუტევა ციხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარნი დიდნი, პერნი და კახნი“.** როგორც ვხედავთ, მრავალწლოვანი ბრძოლა შირვანისათვის, დიდგორზე გამარჯვების შემდეგ, საქართველოს სამეფო ხელისუფლების საგარეო პოლიტიკის წარმატებით დამთავრდა – შირვანი მთლიანად გათავისუფლდა თურქი დამპყრობლებისაგან და საქართველოს შემოუერთდა, მის უმთავრეს ციხეებსა და ქალაქებში საქართველოს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქარი იქნა ჩაყენებული; ხოლო შირვანის **„განმგებლად და ზედამხედველად ყოველთა საქმეთა მანდაურთა (მეფემ – შ.მ.) აჩინა მნიგნობართუხუცესი თვისი სვიმონ, ქყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი... კაცი ყოველთურთ სრული და ბრძენი. და განაგო მეფემან ყოველნი საქმე შირვანისა, აღავსნა კეთილითა და საბოძვრითა ქურდნი, ლეკნი და თარასნი“** – წერს დავითის ისტორიკოსი.

შირვანის შემოერთების დროიდან, როგორც ეს ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, უნდა იყოს შემოტანილი ქართველ მეფეთა ტიტულატურაში „შირვანშაჰის“ ნოდებაც. მართლაც, დავითს (და ცხადია, მის მემკვიდრებსაც) ამიერიდან შეეძლო თავისი თავისათვის ეწოდებინა არა მარტო „მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა“, არამედ აგრეთვე „შირვანშაჰიც“, მაგრამ რადგან შირვანის შემოერთება დავითის მეფობის ბოლო, უკანასკნელ

ნელს, უფრო სწორად, უკანასკნელ თვეებში მოხდა, ჩვენ სათანადო მასალა, სადაც მეფე ამ ტიტულითაც იყო მოხსენიებული, ვერ შემოგვენახა.¹

ამრიგად, შირვანის გათავისუფლება თურქ-სელჩუკთა ბატონობისაგან და მისი შემოერთებაც დიდგორის ბრძოლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შედეგი იყო.

* * *

დიდგორის ველზე მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ საქართველოს სამეფოს წარმატებით შეეძლო წარემართა აგრეთვე ბრძოლები მეზობელი სომხეთის ყოფილი სამეფოების ტერიტორიების თურქ დამპყრობელთაგან გათავისუფლებისათვის. დავით აღმაშენებელმა განძის დალაშქერისა და შირვანში სულთნის წინააღმდეგ გამართული პირველი ბრძოლების შემდეგ, 1123 წელს, აიღო „ციხენი სომხეთისანი, გაგნი, ტერონაკალი, ქავაზინნი, ნორბედი, მინასგომონი და ტალანჯიქარი“. ასე დაიწყო საქართველოს ლაშქრის ძლევამოსილი

¹ ბოლო წლებში აზერბაიჯანულ სამეცნიერო ლიტერატურაში, განსაკუთრებით ა. ა. ალი-ზადეს წერილებით, გავრცელდა შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ქართული წყაროების მონაცემები საქართველოსა და შირვანის ზემოაღნიშნული დამოკიდებულების შესახებ ტენდენციურად არის გამოცხადებული და სავსებით უარყოფილია არა მარტო საქართველოს სამეფოს მიერ შირვანის შემოერთების ფაქტი, არამედ შირვანზე საერთოდ საქართველოს რაიმე პოლიტიკური გავლენაც კი. ამ და მსგავსი, ყოველგვარ საფუძველს მოკლებული, თვალსაზრისის შესახებ ამჟამად სიტყვას არ გავაგრძელებთ, რადგან ამ საკითხისადმი მიძღვნილ საგანგებო ვრცელ წერილში ნ. ასათიანმა სათანადო პირველწყაროების (ქართული, სომხური, მაჰმადიანური) მოშველიებით, ნათლად უჩვენა აღნიშნულ მოსაზრებათა უნიადაგობა. აღსანიშნავია, რომ ზოგი აზერბაიჯანელი ისტორიკოსი (მაგ., ზ. ბუნიატოვი) იზიარებს ნ. ასათიანის წერილის ძირითად დასკვნებს და ამ საკითხზე უსაგნო კამათის გაგრძელებას საჭიროდ არ მიიჩნევს.

ბრძოლები სომხეთის გასათავისუფლებლად. სომეხი ხალხი იმედის თვალთ უყურებდა დავითის გამარჯვებებს უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლაში და ყოველნაირად ხელს უწყობდა მის შემდგომ წარმატებებს. სწორედ სომეხმა თავკაცებმა მიიწვიეს დავით IV ქ. ანისიდან მაჰმადიან მფლობელთა გასადევნად და ქალაქის გასათავისუფლებლად.

ანის-შირაქის ყოფილი სამეფოს დედაქალაქი, მახლობელი აღმოსავლეთის ერთ-ერთი უდიდესი ეკონომიკური ცენტრი ქ. ანისი, იმ დროს ქურთული წარმომავლობის მაჰმადიან მფლობელებს – შედადიდებს ეპყრათ. დავითის დროს ანისის ერთ-ერთი მფლობელი მანუჩარი 1118 წ. გარდაიცვალა, ხოლო მისი ადგილი მისმა შვილმა აბულასვარმა დაიჭირა. იგი ქალაქის მოსახლეობის მიმართ აგრესიულ პოლიტიკასა და რელიგიური შევიწროების გზას დაადგა. XIII ს. სომეხი ისტორიკოსის ვარდანის სიტყვით, ანისის ამ „ქალების მოყვარულმა და მამაცობას მოკლებულმა“ მფლობელმა, ქ. ხლათიდან მოატანინა ვერცხლისაგან საგანგებოდ გამოჭედილი უზარმაზარი ნახევარმთვარე (ვარდანი მას „უზარმაზარ ნალად“ მოიხსენიებს) და ბრძანა იგი დაედგათ სომხური „კათოლიკე ეკლესიის“ გუმბათზე.

ამას გარდა, აბულ-ასვარმა, თურქი დამპყრობლების შიშით, გადანყვიტა 60.000 დინარად ქ. ანისი ქ. კარის სელჩუკ ამირასათვის მიეყიდა. ყოველივე ამან ქ. ანისის ძირითადი, ქრისტიანული მოსახლეობის უმაცოფილება და მღელვარება გამოიწვია, თურქი დამპყრობლების ანისში მოწვევით შეშინებულმა სომხებმა, ქ. ანისის მოსახლეობის თავკაცებმა, ანუ როგორც წყაროებშია, მიემართათ საქართველოს მეფისათვის. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, „აგვისტოსსა ოცსა მოვიდეს მნიგნობარნი ანელთა თავადთანი და მოახსენეს მოცემა ქალაქისა და ციხეთა ბოჟანასა წყაროთა ზედა მდგომსა“. ამასვე ადასტურებს ვარდანის ცნობაც: ანისის „აღელვებული ქრისტიანების მიერ დავითის მოწვევისა და ქალაქის მისთვის მიცემის“ შესახებ. XII ს. სომეხი ისტორიკოსის ანელის ცნობითაც „ქალაქ ანისისა და შირაკის ოლქის [მცხოვრებლებმა]

გადანყვიტეს გამოსავალი ეპოვათ იმით, რომ თხოვნის ხელი გაენოდათ ქართლის მეფისათვის – დავითისათვის. მათ უღალატეს ამირა აბულ-სუვარს მანუჩარის ძეს, რომელიც ფლობდა ქალაქს მამის სიკვდილის შემდეგ და გაუღეს რა ქალაქის კარი, შემოუშვეს შიგნით ის მეფე [დავითი]“.

დავით IV-მ, როგორც კი მიიღო „ანელ თავადთა“ (თავკაცთა) მოწვევა, მაშინვე გასცა განკარგულება სამეფოში ლაშქრის სასწრაფოდ „წვევის წიგნები“ დაეგზავნათ. მართლაც, სამი დღის შემდეგ, ისტორიკოსის სიტყვით, მეფეს „სამოცი ათასი მხედარი წინაშე უდგა. წარემართა და ვითარცა მიიწია, მესამესა დღესა აიღო ქალაქი ანისი და ციხენი მისნი უჭირველად, სოფელნი და ქუეყანანი მიმდგომნი ანისისანი“. ანისისა და მისი „მიმდგომი ქვეყნების“ აღება და გათავისუფლება, როგორც ქართველი ისტორიკოსი წერს, „უჭირველად“ დიდი სიძნელეების გარეშე მომხდარა. ამასვე ადასტურებენ სომეხი ისტორიკოსებიც; მაგ., სამუელ ანელის მიხედვით, „მაშინ შესვლისას (ქალაქის აღებისას – შ.მ.) ერთ სულსაც არ მოსვლია სისხლის ზიანი“. და ეს იმიტომ, რომ ქართველთა ლაშქრობა ანისსა და მის „მიმდგომ ქვეყნებში“ გამათავისუფლებელი ლაშქრობის ხასიათს ატარებდა და სომეხი ხალხი დიდი ხნის სურვილის განხორციელებას ისახავდა მიზნად. ამიტომ იყო, რომ ანისის გათავისუფლებას დიდი სიხარულით შეხვდა სომეხი ხალხი.

ჩვენ მიერ ზემოხსენებული, XII ს. სომეხი ისტორიკოსი მათე ურჰაელი აღფრთოვანებით წერდა: „განთავისუფლდა მონობისაგან სატახტო ქალაქი ანისი, რომელიც ტყვეობაში იყო სამოცი წელი და დიდებული და დიდი ეკლესია ანისისა, წმინდა კათოლიკე, რომელიც მიზგითად გადაექციათ. [დავითმა] შეკრიბა ეპისკოპოსები, ხუცესები და ბერები სომეხთა ქვეყნისა და აკურთხა წმინდა კათოლიკე დიდი ზეიმით. და იქმნა სიხარული ყოვლისა სახლსა სომეხთასა, რამეთუ ნახეს წმინდა კათოლიკე გათავისუფლებული მონობისაგან“... „და იყო დავით მეფე წმინდა და სათნო ყოვლად შემკული ღმთის მოსავობითა და კეთილი სამართლიანობით. იგი გამოუჩნდა

შემწყნარებელი და მოყვარული სომეხთა ტომს“... „დიდი სიხარულითა და აღფრთოვანებით ექცეოდა მას მთელი სომეხი ხალხი“.

ქ. ანისი და მისი „მიმდგომი ქვეყანა“, ისე როგორც ადრევე გათავისუფლებული ლორე და ლორე-ტაშირის ყოფილი სამეფოს ტერიტორიები, დავით აღმაშენებელმა საქართველოს შემოუერთა; ანისის მცველად კი, ქართველი ისტორიკოსის სიტყვით, „დაუტევნა აზნაურნი მესხნი“, ხოლო ქალაქისა და მისი ქვეყნების განმგებლობა, ვარდანის მიხედვით, ქართველ დიდებულებს, აბუღეთსა და მის შვილს ივანეს, ჩააბარა. ანისის ყოფილი მფლობელი აბულასვარი კი, თავისი რვა შვილით, ზოგი ცნობით, აფხაზეთის ჭაობიან, ციებცხელებიან ადგილებში გაგზავნა. სხვა ცნობით კიდეც – თბილისს ჩამოიყვანა.

ანისის გათავისუფლებისა და შემოერთების შემდეგ დავითმა, ვარდანის ცნობით, კიდეც უფრო განავრცო საქართველოს საზღვრები, დაიპყრო ვანანდისა და არარატის პროვინციებში მდებარე ოლქები, ყველა ქვეყანა, რომელიც კი ერთ დროს სომეხთა მეფეებს – კვირიკესა და აბასს – ეკუთვნოდათ, კავკასიის მთა და ქვეყნები თვით კასპიის ზღვამდე, ხაზანდა დიდი სომხეთის არცახის პროვინციაში და სხვა.

ამრიგად, დავით აღმაშენებლის დროს გათავისუფლდა და საქართველოს უშუალოდ შემოუერთდა თურქ-სელჩუკების მიერ დაპყრობილი სომხური პროვინციების ძირითადი ნაწილი. ქვეყანაში შეიქმნა მეტ-ნაკლებად მშვიდობიანი ცხოვრების პირობები. ამასთან ერთად, დაიწყო ჯერ კიდევ უცხოელთა ბატონობის ქვეშ მყოფ სომეხთა მასობრივი გადასახლება და დამკვიდრება საკუთრივ საქართველოსა და მის მიერ შემომატკიცებულ პროვინციებში; სომხეთის უმთავრესი ოლქებისა და ქალაქების საქართველოსთან შეერთების დროიდან დადგა ახალი ხანა ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობაში – მათი კავშირის ახალი ფორმების შემდგომი განმტკიცებისა და ეკონომიკური და კულტურული თანამშრომლობის გაფართოების ხანა. ეს კიდეც ერთი დიდი ისტორიული მნიშვნელობის შედეგი იყო დიდგორის ველზე მოპოვებული გადამწყვეტი გამარჯვებისა.

შირვანისა და სომხეთის შემოერთებით, ჩრდილო კავკასიის ხალხებზე ყმადნაფიცობის ხელის დადებით და საქართველოს გავლენის გაძლიერებით არსებითად დაიწყო საქართველოს მეთაურობით ერთიანი კავკასიური სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისა და მრავალეროვანი სახელმწიფოს შექმნის ხანგრძლივი ისტორიული პროცესი. ამას მოითხოვდა, ერთი მხრივ, ცალკეული სამეურნეო ოლქების ეკონომიკური დაახლოების ინტერესები, ხოლო მეორე მხრივ, მრავალრიცხოვან უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში გაერთიანების, ერთიანი თავდაცვის უზრუნველყოფის აუცილებლობა.

* * *

თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ ბრძოლაში მოპოვებულმა წარმატებებმა, დამპყრობლების განდევნამ, სომხეთისა და შირვანის დიდი ნაწილის განთავისუფლება-შემოერთებამ მნიშვნელოვნად გააფართოვა საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური საზღვრები და გაზარდა მისი საერთაშორისო ავტორიტეტიც. საქართველოს სამეფო, იმდროინდელი წყაროების მიხედვით, ვრცელდებოდა „ნიკოფსითგან (დღევანდელი კრასნოდარის მხარეში, სოჭსა, და ტუაფსეს შორის) დარუბანდამდის (დღევანდელი დერბეტის საზღვრამდე) და ოვსეთიდან (იგულისხმება ჩრდილო ოსეთი) არეგანამდე“ (სომხეთში). დავით აღმაშენებელი უკვე საკმაოდ ვრცელი და ძლიერი ქვეყნის მეფე იყო. თავისი სიძლიერე საქართველოს სამეფომ ჯერ კიდევ დიდგორის ბრძოლაში დაამტკიცა.

კიდევ უფრო გაიზარდა გაძლიერებული საქართველოს სამეფოს საერთაშორისო გავლენა. მისი შორეული თუ ახლო მეზობელი ქვეყნები იძულებულნი ხდებოდნენ ანგარიში გაეწიათ მისთვის. მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანი მფლობელები ხომ არაერთგზის თვითვე დარწმუნდნენ მის უძლეველობაში: „არავინ წინ აღუდგა მას (საქართველოს მეფეს – შ.მ.). – წერს დავითის ისტორიკოსი, – რამეთუ თვით სულ-

თანნი სადაც არ უნდა ყოფილიყო, ძრწოდა შიშისაგან მისისა და არცალა თვით ძველად ქონებულთა ქალაქთა და ქუეყანათა მიიჩნევდა თავის ქონებად“ და რა შორსაც არ უნდა ყოფილიყო დავით მეფე, სულთანს მაინც „ეოცებოდა (თვალწინ ედგა – შ.მ.) მძინარესა შიში და მღვიძარესა სიკვდილი“-ო.

დავით აღმაშენებლის მიერ არაერთხელ დამარცხებული მაჰმადიანი მფლობელები, რაკი იარაღით ვერაფერს გახდნენ, ათასგვარი საჩუქრებითა და ძღვენით ეძიებდნენ მისგან მშვიდობასა და მეგობრობას. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, მეფის შიშით ძილგამკრთალი სულთანი „ზედიზედ წარმოაგლენდა მოციქულებს ძღვენით მის (დავითის) დასამშვიდებლად და აგ ზავნიდა დიდ საგანძურს, ძვირფასს, მრავალფერს, უცხო და იშვიათად საპოვნელ ფრინველებსა და ნადირთ და ეძებდა მშვიდობასა და სიყვარულს და ყივჩაყთაგან დაურბევლობას. არაფრად მიიჩნევდა წარსაგებლის სიმრავლეს (ხარჯის სიდიდეს – შ.მ.), ოღონდ თვითონ მოეპოვებინა სიმშვიდე და სიცოცხლე თავისა თვისისაო“. ამრიგად, ერთ დროს საქართველოზე გაბატონებული სულთანი, ამჯერად მის მეფესთან უთვალავი ძღვენითა და საჩუქრებით მშვიდობის მაძიებელი, არსებითად საქართველოს სამეფოს მოხარკედ იყო ქცეული. ამიტომ ამბობდა დავითის ისტორიკოსი – მეფემ „სულტანი დასვა მოხარკედ თვისაო“.

დავით IV-ის მიერ მაჰმადიანურ სამყაროსთან დამყარებული ასეთი ურთიერთობის შემდეგ, გაუგებრად უნდა მივიჩნიოთ ზოგიერთი მკვლევრის თვალსაზრისი დავითისა და მისი მემკვიდრის, დემეტრე I-ის დროის საქართველოზე მუსლიმობის დიდი გავლენისა და მუსლიმებისადმი ვასალობის შესახებ. ჯერ კიდევ ცნობილი ნუმისმატი ე. პახომოვი, დემეტრე I-ის ზემოაღნიშნულ მონეტაზე ხალიფასა და სულთნის სახელების მოხსენიების მიხედვით, მივიდა ამგვარ დასკვნამდე. მისი აზრით, საქართველოს მეფე იძულებული გამხდარა ეცნო თავისი ვასალური დამოკიდებულება მუსლიმი მფლობელებისადმი. ივ. ჯავახიშვილმა 1912 წ. თავის რეცენზიაში ე. პახომოვის ნაშრომზე ნათლად უჩვენა ამგვარი მოსაზრების არასწორობა და

მიუთითა, რომ ქართულ მონეტებზე მუსლიმ მფლობელთა მოხსენიება პოლიტიკური დამოკიდებულების შედეგი არ ყოფილა, რომ ამგვარი წარწერები ქართულ მონეტებს უცხოელთა შორის საქართველოში და მის საზღვრებს გარეთაც განსაკუთრებით მაჰმადიანურ აღმოსავლურ სამყაროში, ფართო, თავისუფალი მიმოქცევის საშუალებას აძლევდა.

მიუხედავად ამისა, ზოგიერთი მკვლევარი დღესაც იმეორებს ამ არასწორ მოსაზრებას. ინგლისელი მეცნიერის, ვ. მინორსკის აზრით, საქართველოს მეფის მიერ თბილისის მაჰმადიანური მოსახლეობისადმი მინიჭებული ისეთი შეღავათები, რომლებზედაც ჩვენ ზემოთ გვექონდა საუბარი და დავითის ასე ფრთხილი დამოკიდებულება მუსლიმი ქვეშევრდომებისადმი აიხსნება მუსლიმთა დიდი გავლენით თბილისზე (განსაკუთრებით მისი შემოერთების შემდეგ) და საერთოდ საქართველოზე. ამის საბუთად ვ. მინორსკი ასახელებს იმდროინდელ საქართველოში არაბული ენის გამოცხადებას უმთავრეს დიპლომატიურ, მეზობლებთან ურთიერთობის ენად, არაბული წარწერების გაჩენას ქართულ მონეტებზე, ბიზანტიური ტიპის ფულების მაგიერ მუსლიმური ტიპის მონეტების მოჭრას და ქართველ მეფეთა ბიზანტიური ტიტულების გაქრობას.

საქართველოს სამეფოსა და აღმოსავლეთის მაჰმადიანი მფლობელების ურთიერთობის საკითხებთან დაკავშირებით კიდევ უფრო შორს წავიდა და არასწორ დასკვნამდე მივიდა რუსი მკვლევარი ო. ვილჩევსკი. მისი მტკიცებით, ე. პახომოვმა უდავოდ დაადასტურა დემეტრე I-ის ვასალური დამოკიდებულება აბასიდ ხალიფებისა და ირანელ-სელჩუკ სულთნებისადმი. ხოლო ივ. ჯავახიშვილის სანინაალმდეგო თვალსაზრისი, რომელიც შემდეგ უკრიტიკოდ გაიმეორეს ა. ბიკოვმა და დ. კაპანაძემ, „მოკლებულია ყოველგვარ მეცნიერულ საფუძველს“. ო. ვილჩევსკიმ თავის ამ თვალსაზრისის გასამტკიცებლად „ახალი საბუთიც“ მოიშველია, რომელიც მისი აზრით, სავსებით ნათელს ხდის დემეტრე I-ის მონეტებზე გაკეთებული წარწერების მნიშვნელობას. ეს „ახალი საბუთი“ დემეტრე I-ის თანამედროვის და მეხოტბის შირვანელი პოეტის ფალა-

კის ოდის ერთ-ერთი ადგილია, სადაც დემეტრე I თურმე „ხარკის დასავლეთიდან აღმოსავლეთში მომტანად“ არის გამოცხადებული. ეს კი, ო. ვილჩევსკის დასკვნით, იმას ნიშნავს, რომ „დემეტრე დავითის ძე, ბაგრატიონთა საგვარეულოდან“ სელჩუკებს ხარკს უხდიდა.

შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ დავითის, დემეტრე I-ის თუ გიორგი III-ის და სხვების მიერ მოჭრილი მონეტები, არაბული წარწერებითა და მაჰმადიან მფლობელთა სახელების მოხსენიებით, საქართველოს მეფეების მეზობელ მაჰმადიან მფლობელებთან დამოკიდებულების ფორმების განსასაზღვრად არ გამოდგება.

ეს სავსებით ნათელი გახდება, თუ გავიხსენებთ, რომ მსგავსი არაბულწარწერიანი და მუსლიმური ტიპის მონეტები იჭრებოდა არა მარტო საქართველოში, რომელსაც უშუალო კონტაქტი ჰქონდა მაჰმადიანურ სამყაროსთან, არამედ საკმაოდ შორეულ ევროპულ ქვეყნებში და ისეთ სამეფოებსა და სამთავროებში, რომლებიც „ჯვაროსნულ ომს“ უცხადებდნენ მაჰმადიან მფლობელებს. მაგალითად, ჰერცოგმა რობერტ სიცილიელმა (1072-1085 წწ.) მის მიერ მოჭრილი მუსლიმური ტიპის მონეტაზე არაბული წარწერებით მოიხსენია არა მარტო თავისი, არამედ აგრეთვე მუჰამედის სახელიც. ამგვარადვე, სიცილიის პირველი მეფის როჟერ II-ის (1130-1154), საერთოდ, მუსლიმური იერის არაბულწარწერიან მონეტაზე მოხსენებულია ფატიმიანი ხალიფა. მსგავს მონეტებს ქრიდნენ ნორმანდიის მეფეები ვილჰელმ I (1066-1087), ვილჰელმ II (1153-1189) და ტანკრედი II (1189-1194); ხოლო შემდეგ, იმპერატორების – ჰენრიხ IV-ის (1194-1197) და ფრიდრიხ II-ის (1197-1220) დროს, სამხრეთ იტალიისა და სიცილიის მონეტებზე, მართალია, ხალიფას სახელი არ მოიხსენებოდა, მაგრამ ჩვეულებრივ ამოკვეთილი იყო არაბული წარწერები და სიმბოლოები ქრისტიანულთან ერთად.

ამას გარდა საყოველთაოდ ცნობილია, რომ რომის პაპები პალესტინის ეპისკოპოსებს წინადადებას აძლევდნენ ეკლესიიდან მოკვეთათ ყველა ის, ვინც კი იერუსალიმის სამე-

ფოში, ანტიოქიის სამთავროში თუ ტრიპოლის საგრაფოში მოჭრიდა მონეტებს მუჰამედის სახელით. ცნობილია, რომ პაპის ამგვარ მითითებებს ანგარიშს არავინ უწევდა და აღმოსავლეთის ჯვაროსნულ (ევროპულ) სამეფოებსა და სამთავროებში გრძელდებოდა მონეტების მოჭრა არაბული წარწერებითა და მუჰამედისა და ხალიფას სახელების მოხსენიებით. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, არავის მოსვლია აზრად, რომ სიცილიის, ნორმანდიის, იტალიისა თუ სხვა შუა საუკუნეების ევროპული თუ ჯვაროსნული აღმოსავლური სახელმწიფოების მეფე-მთავრები აღმოსავლეთის მაჰმადიან მფლობელთა ვასალებად და მოხარკეებად გამოეცხადებინა.

ამრიგად, აშკარაა, რომ მუსლიმური ტიპის არაბულწარწერიანი მონეტები, მუჰამედისა და ხალიფას სახელით საქართულოსა თუ ევროპის ქვეყნებში იჭრებოდა არა ამ სახელმწიფოების აღმოსავლეთის მაჰმადიანი მფლობელებისადმი ვასალური დამოკიდებულების გამოსახატავად, არამედ იმ საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობაში აქტიური მონაწილეობის მისაღებად, რომელსაც აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ამ დროისათვის ასე ფართო ხასიათი ჰქონდა.

ზემოთქმულის შემდეგ შეიძლება ზედმეტი იყოს, მაგრამ მაინც საჭიროდ მივიჩნიეთ ორიოდ სიტყვით შევეხოთო. ვილჩევსკის მიერ ასე გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონედ მიჩნეულ საბუთსაც – შირვანელი პოეტის, ფალაკის სახოტბო სიტყვებს. ფალაკი, ისე როგორც მისი მასწავლებელი ხაკანი, დემეტრე I-ის მეხოტბე იყო. დემეტრე I-ის გარდაცვალებას ფალაკიმ საგანგებო ოდა უძღვნა, სადაც სხვათა შორის ნათქვამია: „*მეფეთ-მეფე (შაჰინშაჰი) აფხაზეთისა და შაქისა (დემეტრე), მეუფე ჰორიზონტისა* (ეს ფრაზა ო. ვილჩევსკის გამოტოვებული აქვს), *რომელმაც ხარკი (ბაჟი) მოიტანა აღმოსავლეთში დასავლეთიდან*“.

ფალაკის ოდა, ირანული სახოტბო პოეზიისათვის დამახასიათებელ ჩვეულებრივ ყასიდას წარმოადგენს და ცხადია, მასში რეალური ისტორიული შინაარსის დანახვა გაძნედე-

ბოდა. როგორც ვხედავთ, ფალაკი დემეტრე I-ს „ჰორიზონტების“, „სამყაროს მთელი თვალსაწიერის მეუფედ“ მიიჩნევს. ქვემოთ კიდევ, საქართველოს მეფე მის მიერ „ქრისტეს მახვილად, მთელი ციურ სამყაროთა თავის ბრწყინვალე დროშის ქვეშ გაერთიანებულად“ არის გამოცხადებული. ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია რეალური ისტორიული ვითარების ამსახველად მივიჩნიოთ. მაგრამ თუ ო. ვილჩევსკის მსგავსად ფალაკის ზემომოტანილ სიტყვებში მაინც რეალური შინაარსის ძებნას დავინწყებთ, სავსებით სანინააღმდეგო დასკვნა უნდა გაგვეკეთებინა: ჯერ ერთი, ფალაკის მიერ „მინიერი და ზეციური სამყაროს“, „მთელი ჰორიზონტის“ მეფედ მიჩნეული დემეტრე როგორ შეიძლებოდა მუსლიმ მფლობელთა მოხარკედ წარმოგვედგინა; ან კიდევ, რა საფიქრებელია, რომ თვით ფალაკის, რომელმაც არ დაიშურა სახოტბო სიტყვები დემეტრეს სიძლიერისა და სიდიდის შესაქებად, მის მიერ ასე განდიდებული მეფე, მასვე, ამავე საგანგებო ოდაში სხვების მოხარკედ გამოეცხადებინა.

ამას გარდა, საქმე შეიძლება იმაშიც იყოს, რომ „აღმოსავლეთში“, რომელსაც ამ შემთხვევაში ფალაკი იხსენიებს და სადაც დემეტრე I-მა „**მოიტანა**“ ხარკი დასავლეთიდან“, სწორედ იმ დროის პოლიტიკური საქართველო (რომელშიც ფალაკის სამშობლო შირვანიც ივარაუდებოდა) იგულისხმებოდა.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ იმდროინდელ წყაროებში (მათ შორის ქართულშიც) საქართველო „დასავლეთისაგან“ (ბიზანტიისაგან და მისი ყოფილი მცირეაზიური ტერიტორიებისაგან) განსხვავებულად „აღმოსავლეთად“ მოიხსენიებოდა. ამას გარდა, არ არის გამორიცხული ისიც, რომ ფალაკი შირვანელი, რომელმაც ასე საგანგებო ოდა შექმნა დემეტრეს გარდაცვალების გამო, მისი დაკრძალვის დროს სწორედ საქართველოში ყოფილიყო, ამაზე უნდა მიგვითითებდეს ამ შემთხვევაში ნახმარი ზმნა „**მოიტანა**“ (სპარს. „ავარდ“).

ასე რომ, თუკი ფალაკი შირვანელის – ოდაში რეალური ვითარების ძებნას დავინწყებდით, დემეტრე I სხვა ქვეყნებიდან, „დასავლეთიდან“, ხარკის „აღმოსავლეთში“ (საქართველოში)

„მომტანად“ უნდა მიგვეჩნია და არა პირიქით – აღმოსავლეთის მაჰმადიანი მფლობელებისადმი ხარკის „მომტანად“, როგორც ეს ო. ვილჩევსკის წარმოუდგენია.

ამრიგად, დავით აღმაშენებელი თუ მისი მემკვიდრე, რომელნიც თავიანთ თავს „მესიის (ქრისტეს) მახვილს“ უწოდებდნენ და რომლებმაც მოღვაწეობის მთელი წლები თურქ დამპყრობლებისაგან, მათი ბატონობა-გავლენისაგან საქართველოს განთავისუფლებისათვის ბრძოლას შეაღიეს და ამ ბრძოლაში გადამწყვეტი გამარჯვებებიც მოიპოვეს XII საუკუნეში, საქართველოს ისტორიის გაყალბება იქნებოდა მუსლიმების გავლენის თუ მოხარკეობის ქვეშ მყოფი სახელმწიფოს მეფეებად ჩაგვეთვალა. მაგრამ თურქ დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლა, როგორც აღვნიშნეთ, მაჰმადიანურ სამყაროსთან კავშირის განწყვეტას კი არ ნიშნავდა, არამედ ამ კავშირის ახალი სახით გაგრძელებას და გაღრმავებასაც. არაბულწარწერიანი და მუსლიმური ტიპის მონეტების მოჭრა, არაბული ენის ასეთი მდგომარეობა თუ მეფეთა ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულების გაქრობა საქართველოზე მუსლიმობის გავლენის გაზრდით კი არ აიხსნება, არამედ იმით, რომ იმდროინდელი საქართველო უმთავრესად მუსლიმური ქვეყნების გარემოცვაში იმყოფებოდა და ამ გარემოსთან ეკონომიკური თუ პოლიტიკური ერთიანობა ასეთი ღონისძიების გატარებას მოითხოვდა. თუმცა ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ დავით აღმაშენებელი არა მარტო არაბულწარწერიან, არამედ მხოლოდ ქართულწარწერიან მონეტებსაც ჭრიდა, როგორც ეს ამ ბოლო წლებში გამოარკვია ინგლისელმა მეცნიერმა დ. ლანგმა. ამას გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, სწორედ დავით აღმაშენებლის დროიდან გაქრა არა მარტო ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები, არამედ მასთან ერთად ყველა ის სიმბოლური ნიშანიც, რაც საქართველოსა და მისი მეფის რომელიმე უცხო სახელმწიფოსაგან დამოკიდებულებას გამოხატავდა.

დიდგორის ველზე და საერთოდ თურქ-დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში დავით IV-ის მიერ მოპოვებულმა ისტორიული მნიშვნელობის გამარჯვებებმა კიდევ უფრო განამტკიცა საქართველოს გავლენა ჩრდილო კავკასიის ხალხებზე. საქართველოს როლი ამ ხალხების შემდგომ პოლიტიკურ ცხოვრებასა და კულტურაში კიდევ უფრო გაიზარდა დავითის მეფობის ბოლო წლებიდან, განსაკუთრებით დიდგორის შემდეგ. კიდევ უფრო განმტკიცდა კიევის მთავრისა და საქართველოს მეფის ურთიერთობა განსაკუთრებით დავითის მემკვიდრის, დემეტრე I-ის დროს. ზოგი მკვლევარის აზრით, კიევის მთავრის ფართო, საერთაშორისო საეკლესიო ბრძოლაში საქართველოც იღებდა მონაწილეობას და საეკლესიო საკითხის გადაწყვეტაში მხარს უჭერდა კიევის მთავარს. გაძლიერებულ საქართველოსთან კავშირის შემდგომ განმტკიცებას ისახავდა მიზნად, ცხადია, კიევის მთავრის იზიასლავ მსტისლავის ძის ქორწინება საქართველოს მეფის ასულზე. კიევის მთავარი საქართველოს სამეფო სახლთან დამოყვრებით ფიქრობდა თავისი სამთავროს სამხრეთ-აღმოსავლეთი საზღვრების სიმშვიდის უზრუნველყოფას, ყვიჩაყთა თავდასხმების თავიდან აცილებას. მით უფრო, რომ ყვიჩაყები საქართველოს გავლენის ქვეშ იყვნენ მოქცეულნი და კიევში დიდის პატივით ჩაყვანილი ქართველი მეფის ასულიც ხომ დედით ყვიჩაყთა მთავარის ათრაქა შარალანისძის შვილიშვილი იყო.

დავითის მიერ წარმოებულ ფართო შეტევებს თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ საქართველოსა და მის მეზობელ ქვეყნებში, ძლევამოსილ გამარჯვებას დიდგორში უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აღმოსავლეთის ჯვაროსნული სახელმწიფოების მეფე-მთავრებისათვის, კერძოდ, დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებისათვის. ამიტომ იყო, რომ ისინი დავითსა და მის ქვეყანას თავიანთ „წინა ბურჯად“ თვლიდნენ თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამითვე აიხსნება აგრეთვე, რომ თურქ-სელჩუკებმა ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლაში

ნარმატების მოპოვების ერთ-ერთ პირობად გაძლიერებული საქართველოს მეფის დამარცხება, მისი თავიდან მოშორება მიიჩნეის.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ფრანგი კანცლერის სიტყვით, დიდგორთან გამარჯვება ილღაზს შესაძლებლობას მისცემდა თავისუფლად შესდგომოდა „ანტიოქიის დამორჩილებას და ქრისტიანობის ამოწყვეტას“. მაგრამ დიდგორის ველზე ილღაზისა და კოალიციური ლაშქრის დამარცხებამ თურქთა ეს გეგმები ჩაშალა. საქართველოს გამარჯვებამ გამათავისუფლებელ ომში ხელი გაუმართა ჯვაროსნებს ახლო აღმოსავლეთში, თურქთა ძალები შეასუსტა და დაქსაქსა. ილღაზმა ვერ შეძლო ჯვაროსნების წინააღმდეგ XII ს. 20-იან წლებში ნარმატებით დაწყებული ბრძოლების გაგრძელება, მან, როგორც მხედართმთავარმა და პიროვნებამ, არსებითად დიდგორის ველზე დაამთავრა თავისი მოღვაწეობა და ცხოვრებაც. 1122 წელს იგი (იქნებ დიდგორს მიღებული ჭრილობისაგან) გარდაიცვალა.

აღსანიშნავია, რომ ჩვენ მიერ ზემოხსენებული გერმანელი ისტორიკოსი ბ. კუგლერი XII ს. 20-იან წლებში ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლებში არაერთხელ გამარჯვებული ილღაზის დაცემას დიდგორის ამბებს უკავშირებს. მისი სიტყვით, სწორედ იმ დროს, როცა ილღაზმა დიდ ნარმატებებს მიაღწია ჯვაროსნებთან ბრძოლაში, მას ჩრდილოეთში გამოუჩნდა მრისხანე მონინააღმდეგე საქართველოს მეფის, დავითის სახით, რომელმაც სისხლისმღვრელ ბრძოლაში სასტიკად გაანადგურა ილღაზი და ამით მის მიერ არაერთხელ დამარცხებულ ჯვაროსნებს ამოსუნთქვის შესაძლებლობა მისცა.

დიდგორის ბრძოლაში მოპოვებული გამარჯვების საერთაშორისო მნიშვნელობაზე მიგვითითებს აგრეთვე ის გამოხმაურებანიც, რაც ამ გამარჯვებამ პოვა იმდროინდელი ევროპული სახელმწიფოების შესაბამის ქრონიკებში. ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ საქართველოსთან ევროპელების ურთიერთობა ჯვაროსნებისა და საქართველოს ურთიერთობით არ უნდა ყოფილიყო შემოფარგლული – გაძლიერებულ აღმოსავლურ ქრის-

ტიანულ ქვეყანასთან, საქართველოსთან კავშირის მაძიებელი დასავლეთ ევროპის ზოგი სახელმწიფოც უნდა ყოფილიყო, მაგრამ საამისო სათანადო წყაროები, სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ არ არის გამომზეურებული.

დიდგორის ბრძოლის შემდეგდროინდელი საქართველოს საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის ზემოგაკეთებული მოკლედ მიმოხილვიდან კარგად ჩანს ის დიდი საერთაშორისო ასპარეზი, რომელზედაც იმ დროისათვის საქართველო აღმოჩნდა. შექმნილი საერთაშორისო ვითარების მეტ-ნაკლებად სწორ ასახვად შეიძლება მივიჩნიოთ დავითის ისტორიკოსის მიერ საქართველოს იმდროინდელი მეფის შესახებ ხატოვნად ნათქვამი შემდეგი სიტყვები: დავითის „**აჩრდილსა** (ჩრდილქვეშ, საფარველქვეშ – შ.მ.) **შეკრებილ იყვნეს ერნი, ტომნი და ენანი, მეფენი და ხელმწიფენი ოვსეთის და ყივჩაყეთისანი, სომხეთისა და ფრანგეთისანი** (ევროპისანი – შ.მ.), **შარვანისა და სპარსეთისანი**“.

თურქ-სელჩუკებზე გადამწყვეტ გამარჯვებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისითაც. იგი მოასწავებდა პროგრესული, ინტენსიური მეურნეობის გამარჯვებას პრიმიტიულ-ექსტენსიურ მეურნეობაზე. თურქებისა და მათი ჯოგების განდევნამ, ბრძოლის ასპარეზის საქართველოს საზღვრებს იქით გატანამ ქართველი გლეხი დაუბრუნა თავის მამაპაპეულ მიწა-წყალს და მას დოვლათის მშვიდად წარმოების შესაძლებლობა შეუქმნა. კიდევ უფრო დაწინაურდა და გაფართოვდა ხელოსნობა და ვაჭრობა, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება. მართალია, ზოგმა ქალაქმა დამოუკიდებლობა და თვითმმართველობა დაკარგა, მაგრამ ძლიერი მეფის მფარველობის ქვეშ მყოფმა, კიდევ უფრო გააფართოვა საშინაო თუ საგარეო ვაჭრობა. ძლიერი სამეფო ხელისუფლება უზრუნველყოფდა ვაჭრის პიროვნებისა თუ ქონების დაცვას, სავაჭრო გზების კეთილმოწყობასა და უშიშროებას. დავით აღმაშენებელმა ამ მხრივაც არაერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება გაატარა, მაგრამ მასზე ამჟამად სიტყვას არ გავაგრძელებთ.

ფეოდალური საქართველოს ეკონომიკური აღმავლობა იმ დროისათვის იმდენად დიდი იყო, რომ დავითის ისტორიკოსი აღფრთოვანებით წერდა: „გვონებ, ვითარმედ მამათა და პაპათაგან (მათ დროს – შ.მ.) წაღებულნი ქვეყანანი, ტყუენი და სიმდიდრენი, მრავალნილად უკუმოიზლუნა (უკანვე დაიბრუნა – შ.მ.) ამან (მეფემ – შ.მ.) ხმნემან. დამშუიდა ქვეყანა, აღივსო და გარდაეცა (მოიფინა – შ.მ.) ყოვლითა კეთილითა, განავსო და აღაშენა ყოველი ოხერქმნილი (გაუკაცრიელებული – შ.მ.) და გარდაემეტა ყოველთა ჟამთა (დროს – შ.მ.) მშვიდობითა და სიმდიდრითა სამეფო ჩვენი, ნაცვლად გარდასულთა ოხრებათასა“-ო.

როგორც ვხედავთ, ყველა ამ წარმატებასა და გამარჯვებას, მტრების მიერ მიტაცებული ტერიტორიების მრავალნილად უკან დაბრუნებას, მშვიდობის დამყარებას, გაოხრებულ ადგილთა მოშენებას, ქვეყნის დოვლათით ავსება-გამდიდრებას დავითის ისტორიკოსი საკუთრივ მეფეს მიაწერს და მისი პიროვნული ღირსებით ხსნის. ნამდვილად კი ყველაფერი ეს ქართველი ხალხის სისხლით, შრომითა და ოფლით იყო მოპოვებული. ხალხი იყო საშინაო თუ საგარეო გამარჯვების შემოქმედი, ქვეყნის ძლიერების ფუძე, მისი ხმალი და გუთანნი; მაგრამ ამ ხალხს მათგანიზებული, წარმმართველი ძალა სჭირდებოდა. ასეთ ძალას კი ფეოდალურ ქვეყანაში მეფე და მისი ხელისუფლება წარმოადგენდა. ცხადია, ბევრი იყო დამოკიდებული სამეფო ხელისუფლების გონივრულობასა და უნარიანობაზე, ხალხის დიდი ძალის სწორი, კანონზომიერი გზით წარმართვაზე, ამიტომ ფეოდალური ხანის ოფიციალური ისტორიკოსები მხოლოდ მეფესა და მის ძალას ხედავდნენ, ხალხს კი იგინებდნენ, მათი გმირობისა და თავდადების შესახებ არაფერს ამბობდნენ. ამით აიხსნება, რომ ჩვენს ძველ საისტორიო თხზულებებში არ ჩანს იმ ქართველ გმირთა, ხალხის შვილთა სახელები, რომელთაც თავი დასდეს დიდგორის ველზე თუ სხვა ბრძოლებში და თავგანწირვით უზრუნველყვეს თავისი ხალხის გამარჯვება, მისი ნათელი მომავალი.

* * *

დიდგორის ველზე მომხდარი „*ძლევაჲ საკვირველი*“ იმდენად დიდმნიშვნელოვანი იყო და ისე ფართო გამოხმაურება პოვა იმდროინდელ მსოფლიოში, რომ ამ ბრძოლასა და დავით აღმაშენებელზე შეიქმნა და გავრცელდა სხვადასხვაგვარი ლეგენდები. ასეთი ლეგენდების წარმოშობას ხელს უწყობდა სხვადასხვა ენაზე დაწერილი საისტორიო მოთხრობები თუ წერილები დავითისა და ამ სახელგანთქმული ბრძოლის შესახებ. დიდგორის ბრძოლაში დავითის ლაშქრის მიერ მოპოვებული გამარჯვების შესახებ წერდნენ ამ ამბების თანამედროვენი ქართულად, სომხურად, არაბულად და ლათინურად, ე. ი. იმ დროის მსოფლიოს თითქმის ყველა ენაზე. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ „საკვირველი ძლევის“ შესახებ ცნობები ვრცელდებოდა მსოფლიოს ყველა კუთხეში.

დავითისა და დიდგორის ბრძოლის შესახებ გავრცელებულმა ამგვარმა ცნობებმა და იმ ურთიერთობამ, რომელიც საუკუნის მანძილზე საქართველოსა და ჯვაროსნებს შორის არსებობდა, როგორც ჩანს, დასაბამი მისცა ფართოდ გავრცელებულ ლეგენდას „*მეფე-მღვდელმთავარ იოანეზე*“. ეს ლეგენდა წარმოიშვა ჯვაროსანთა ლაშქრობების ხანაში და გავრცელდა ჩინელებში, თურქებში, მონღოლებში, სპარსელებში, ინდოელებში, არაბებში სომხებსა და ყველა იმ ევროპელ ხალხშიც, რომელნიც მონაწილეობას იღებდნენ ჯვაროსნულ ომებში. ლეგენდამ ლიტერატურული გზით შეაღწია რუსეთშიც. ასე რომ, იგი ფაქტობრივად მთელ მსოფლიოში ფართოდ მოარულ ლეგენდად არის მიჩნეული. მისი ერთ-ერთი უძველესი ვარიანტი მოტანილია გერმანელი მემპტიანის ოტო ფრაიზინგენის ქრონიკაში.

მისი შინაარსი, ქრონიკის მიხედვით ასეთია: „*ყაბალას კათოლიკე ეპისკოპოსი 1145 წელს ევროპაში ჩამოვიდა, რათა პაპისთვის შეეჩვილა სხვადასხვა საქმეთა შესახებ და ამავე დროს გერმანიის იმპერატორი და საფრანგეთის მეფე აემოძრავებინა მოკლე ხნის წინათ დაკარგული ედესის ხელახლა*

დაპყრობისათვის. ამასთან, ყვებოდა იგი: რამდენიმე წლის წინათ ვილაც მეფე და ბერი იოანე, რომელიც სპარსეთისა და სომხეთის გაღმა, უკიდურეს აღმოსავლეთში ცხოვრობს და თავის ხალხთან ერთად ქრისტიანულ, მაგრამ ნესტორიანულ¹ ეკლესიას ეკუთვნის, სპარსელთა და მიდიელთა მეფე ძმებს სახელად სემიარდად ცნობილთ, თავს დაესხა და მათი რეზიდენცია ეკბატანა... დაიპყრო, დასახელებული მეფეები (ძმები) თავიანთი სპარსული, მიდიური და ასურული ჯარებით გაემართნენ მის წინააღმდეგ: ბრძოლა სამი დღე გაგრძელდა, ვინაიდან ორივე მხარე გაქცევას სიკვდილს არჩევდა. და ბოლოს, მღვდელმთავარმა იოანემ, რომელსაც ასე უწოდებენ ჩვეულებრივ, სპარსელები გააქცია და გაიმარჯვა. ამ გამარჯვების შემდეგ... მღვდელმთავარ იოანეს სურდა სწრაფად დახმარებოდა იერუსალიმის ტაძარს, მაგრამ ჯარი, რომელიც ტიგროსს მიადგა, ვერ გადავიდა გადასასვლელების უქონლობის გამო, შემდეგ იგი ჩრდილოეთით მიბრუნდა, ვინაიდან მას მოახსენეს, რომ იქ მდინარე ყინულითაა დაფარულიო“.

ამ ლეგენდამ საუკუნეთა მანძილზე მრავალგვარი ცვლილება განიცადა, რაც აძნელებს იმ ისტორიული პიროვნების ამოცნობას, რომელიც იოანე მეფე-მღვდელმთავრის ქვეშ იგულისხმებოდა, საამისოდ არაერთი მოსაზრება გამოითქვა ევროპულ ლიტერატურაში.

თუ დავუკვირდებით თვით ქრონიკის თხრობა, დავინახავთ, რომ მასში სრულიად აშკარად მოჩანს ამ ნახევრად ლეგენდარული ცნობის ანარეკლი, რომელიც დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ბრძოლის შესახებ აღწევდა ევროპულ ჯვაროსნებთან. როგორც ანსელუსის ზემომოტანილი წერილიდან ჩანს, ჯვაროსნების მიერ დავით აღმაშენებელი ჯერ კიდევ ადრე, „მიდიელებისა და სპარსელების“ წინააღმდეგ ბრძოლაში წინაბურჯად ყოფილა მიჩნეული, მისი ქვეყანაც

¹ **ნესტორიანობა** – ერთ-ერთი მიმდინარეობა ქრისტიანულ რელიგიაში, წარმოიშვა V საუკუნის ბიზანტიაში და გავრცელდა აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც.

ხომ „არმენიისა და სპარსეთის მიღმა“ მდებარეობდა, ასე რომ, „არმენიისა და სპარსეთის მიღმა მცხოვრები“ „მეფე-მღვდელმთავარი“ სხვა ვინ უნდა იყოს, თუ არა დავით აღმაშენებელი, აღმოსავლეთის იმ უძლიერესი ქრისტიანული სახელმწიფოს მეფე, რომელიც მაშინ ფართო მასშტაბის გადამწყვეტ ბრძოლებს აწარმოებდა თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ. მართლაც, როგორც ეს უკანასკნელ ხანებში გაირკვა, ამ ლეგენდის თავდაპირველ ვარიანტში მთავარ გმირად იოანე მეფე-მღვდელმთავარი კი არ ყოფილა დასახელებული, არამედ მეფე დავითი. ლათინურ ენაზე შედგენილ XIII ს. ინგლისურ ქრონიკაში ნათქვამია: „მთელ საქრისტიანოში გავრცელდა ხმა, რომ მეფე დავითი, იოანე პრესვიტერად სახელდებული, აურაცხელი ჯარით დაიძრა ინდოეთიდან და უკვე დაიპყრო მიდია და სპარსეთი“.

ამრიგად, იმდროინდელ მსოფლიოში ასე ფართოდ გავრცელებული ეს ლეგენდა დავით აღმაშენებელსა და მის დროს გადახდილ ომებზე იყო შექმნილი.

დიდგორისა და, საერთოდ, დავით აღმაშენებლის ბრძოლის ლეგენდარულ სამოსელში გახვევის საფუძველი იყო ის ისტორიული წყაროები, რომელნიც, მართლაც ნახევრად ფანტასტიკურად წარმოგვიდგენენ პატარა ქვეყნის მეფის მცირე, ორმოცდაათათასიან ლაშქრის გამარჯვებას დიდი ქვეყნების მფლობელთა ნახევარმილიონიან და ექვსასათასიან ლაშქარზე. ის უცხოური თუ ქართული წყაროები, რომლებიც ამ ომის შესახებ მაშინ არსებობდა, დიდგორის ველზე გამარჯვებასა და მის სარდალს, დავით აღმაშენებელს ძველი ისტორიის ბევრ სახელგანთქმულ ომსა და დიდ ისტორიულ პირებზე მაღლა აყენებდა და მეტი შექების ღირსად მიიჩნევდა.

დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, დიდგორის ბრძოლა ღირსი იყო აღენერათ და შეექოთ ძველი დროის „დიდ და სახელოვან გამომეტყველებს“, სიტყვის ოსტატებს – ჰომეროსს, არისტოტელს თუ იოსებ ფლავიოსს. მაგრამ არც ჰომეროსს, რომელმაც ტროადელთა ომი შეაქო, არც არისტოტელს, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელის ბრძოლებს ადიდებდა და

არც იოსებ ფლავიოსს, რომელიც ვესპასიანეს ცხოვრებას აღწერდა, „ნივთი საქმეთანი არა აქუნდეს კმად მისათხრობელად“ ე. ი. ბევრი არაფერი ჰქონდათ მოსათხრობი შედარებით იმასთან, რაც დავითმა გააკეთაო. მათ რომ ჰქონოდათ „ნივთად საქმენი დავითისანი“, კერძოდ, დიდგორის ბრძოლაში მისი ასე სწრაფი და ბრწყინვალე გამარჯვება და ეს აღენერათ „ჯეროვნად მათისაებრ რიტორობისა“, აი, მაშინ დასახელებული „სახელოვანნი გამომეტყველნი“ ღირსნი იქნებოდნენ „ჯეროვანისა ქებისაო“. რა საქებადია ტროადელთა ომი, რომელიც ოცდარვა წელიწადს გაგრძელდა, მაშინ როცა დავითმა დიდგორის ველზე ეს დიდი ბრძოლა სამ საათამდე გამარჯვებით დააგვირგვინაო, – აცხადებს ისტორიკოსი.

როგორც ვხედავთ, დავითის ისტორიკოსის აზრით, დიდგორის ბრძოლა უფრო მეტი შექებისა და დიდების ღირსია, ვიდრე ტროადელთა თუ ალექსანდრე მაკედონელის ომები. მაგრამ თუ ეს უკანასკნელნი ასე დიდად ჩანან ისტორიაში, ვიდრე დავითი და მისი დიდგორის ბრძოლა, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი თვით კი არ იყვნენ დიდი, არამედ „დიდსა მიემთხვენენ მაქებელსაო“ (დიდი ჰყავდათ მაქებარნი) ჰომეროსისა თუ არისტოტელის სახით. დავითის ისტორიკოსი ამითაც არ კმაყოფილდება; მისი სიტყვით, თვით ალექსანდრე მაკედონელიც მარტოოდენ ქართველთა ლაშქრით „ვერცარას იქმოდა კარგსა“. დავით აღმაშენებელმა კი, ამ პატარა ქვეყნის მეფემ თავისი მცირე ლაშქრით დიდი საქმეები გააკეთა – „კუერთხი მეფობისა ესოდენ დამდაბლებული“ „იპყრა ესრეთ მაღლად, ვითარ ვერვინ სხვამან“. და რომ „დავითს სპარსთა ჰქონებოდა მეფობა, ან ბერძენთა და ჰრომთა ძალი, ან სხვათა დიდთა სამეფოთა, მაშინამცა გენახნეს ნაქნარნი მისნი, უალრეს სხვათა ქებულთანიო“.

ასე ადიდებდა დიდგორის ბრძოლასა და, საერთოდ, დავითის მოღვაწეობას მისი თანამედროვე ისტორიკოსი. მაგრამ მას ესეც საკმარისად არ მიაჩნდა და დავითისა და დიდგორის ბრძოლის შესაქებად ძველ მემკვიდრეებსა და ენაწილიან „გამომეტყველებს“ მოუხმობდა: მე ვერ შევძელი ყველაფრის ისე

მოთხრობა, როგორც ეს დავითსა და მის ნამოღვაწარს ეკადრებოდა: მე კი არა, ძველი დროის „სახელოვან გამომეტყველებს“ უნდა ჰქონოდათ დავითის საქმე საქებრადო, – წერს იგი.

დიდგორის ბრძოლას ასეთივე შეფასებას აძლევენ დავითის სხვა თანამედროვენი. XII ს. პირველი ნახევრის ცნობილ ქართველ მოღვაწეს არსენ იყალთოელს ეპიტაფიის სახით დაუწერია დავით აღმაშენებლის შესახებ ოთხტაეპიანი ლექსი, რომელიც შემდეგ, როგორც ჩანს, ხალხში გავრცელებულა და არაერთხელ გამოქვეყნებულა, როგორც ხალხური პოეზიის ნიმუში. ამ ლექსმა, ლიტერატურული თუ ხალხური შემოქმედების გზით, ჩვენამდე ასეთი სახით მოაღწია:

*„ვინ ნაჭარმაგევს¹ მეფენი თორმეტნი პურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი საზღვართა გარე გამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს,
ანე ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელი დამესხნეს“.²*

როგორც ვხედავთ, ქართველი ხალხის წარმოდგენითაც დავითი იყო ის, ვინც მძიმე ბრძოლებით ქვეყნის საზღვრებს იქით გადარეკა ყველა ჯურის დამპყრობელი თურქების, სპარსელებისა და არაბების სახით, ვინც გააერთიანა და ერთიან კულტურულ-პოლიტიკურ ერთეულად აქცია იმერ-ამერი, ვინც ახლო თუ შორეული ქვეყნების მეფენი „მისსა ჩრდილსა (მფარველობის) ქვეშე“ შეჰყარა, „ნაჭარმაგევს პურად დასხა“ და მრავალ ომგადახდილ ქვეყანას მშვიდობა მოუპოვა...

¹ **ნაჭარმაგევი** – მეფეთა სადგომი ქართლში, გორის მახლობლად, მის ჩრდილოეთით.

² XIX ს. ცნობილ ქართველ მოღვაწეს მ. საბინინს ეს „იამბიკო ხუცესი ასოებით წარწერილი“ დავითის საფლავის ქვაზე გელათში თვით უნახავს და უკვე თითქმის გადაშლილი „ფრიადის ღონისძიებათა და ტანჯვით“ ამოუკითხავს. საინტერესოა, რომ მის მიერ ამოკითხული ოთხსტრიქონიანი წარწერა შინაარსობრივად სავსებით ემთხვევა ჩვენ მიერ ზემომოტანილ ლექსს.

ასე დაუკავშირა მადლიერმა ქართველმა ხალხმა საკუთარი სისხლითა და ოფლით მოპოვებული გამარჯვებანი ძველი საქართველოს გამოჩენილი მოღვაწის – დავითის სახელს.

დავით IV-ს ქართველმა ხალხმა „აღმაშენებელი“ უწოდა. ეს შემთხვევითი არ არის – ამ ერთი სიტყვით ხალხმა ის დიდი დამსახურება, რაც დავით IV-ს ქართული სახელმწიფოებრიობის შენებასა და ქართული კულტურის განვითარებაში მიუძღვის. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ძველ საქართველოს დავით აღმაშენებელზე უფრო დიდი და მრავალმხრივი მოღვაწე არ ჰყოლია. დავით აღმაშენებელმა დაასრულა მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლა ქართული მინა-წყლის გაერთიანება-შემომტკიცებისა და ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნისათვის. მის სახელთან არის დაკავშირებული მრავალი გამარჯვება ბრძოლის ველზე, საქართველოსა და მისი მეზობლების გათავისუფლება უცხო დამპყრობთა გაბატონებისაგან და აგრეთვე თბილისის შემოერთება და გადაქცევა გაერთიანებული საქართველოს დედაქალაქად – ქვეყნის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ცენტრად.

მრავალმხრივი იყო დავით აღმაშენებლის საშინაო რეფორმები სამოხელეო წყობაში, საეკლესიო, სამხედრო, სასამართლო სფეროში და სხვაგან, რომელიც სრულ ანალოგიას ვერ პოულობს იმდროინდელი ცივილიზებული მსოფლიოს ვერც ერთ ქვეყანაში. ფართო იყო თვით დავით აღმაშენებლის საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი: მისი დროის საქართველოს მჭიდრო პოლიტიკური ურთიერთობა ჰქონდა სომხებთან, აზერბაიჯანელებთან, – კავკასიის ხალხებთან, ოსებთან, ყივჩაყებთან; დავითის დროს საქართველომ ურთიერთობა დაამყარა ძველ (კიევის) რუსეთთან, ბიზანტიასთან, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან, ჯვაროსნებთან. აღსანიშნავია, რომ თურქი დამპყრობლების მიერ განამებული სომეხი ხალხი დავით აღმაშენებელს „სომეხი ერის განმათავისუფლებლად, მფარველად და მეგობრად“ მიიჩნევდა; ევროპის ზოგი ქვეყანა კიდევ დავით აღმაშენებელსა და მისი დროის

საქართველოს „ურწმუნოთა“ (თურქ დამპყრობთა) წინააღმდეგ ბრძოლის მთავარ ბურჯად“ თვლიდა.

დავით აღმაშენებელი, თავისი დროის დიდი პროგრესული მოღვაწე, განსაკუთრებულ ღონისძიებებს ატარებდა ქართველი ხალხის კონსოლიდაციისა და ქართული კულტურის განვითარების მიზნით. არსებითად დავით აღმაშენებლის დროს დასრულდა ქართველი ხალხის ჩამოყალიბების ხანგრძლივი ისტორიული პროცესი. დავით IV, თვით დიდად განათლებული ადამიანი და მწიგნობარი, ქართული მწიგნობრობის, ქართული ენის და საერთოდ ქართული კულტურის შემდგომი გავრცელებისა და განვითარების მიზნით, ქმნიდა კულტურის ახალ და ძლიერ ცენტრებს. დავითის დროს, მისი ინიციატივით დაარსდა გელათის მონასტერი და გელათის აკადემია, რომელსაც, დამაარსებლის გეგმით, ისეთივე როლი უნდა შეესრულებინა ქართული მეცნიერებისა და კულტურის განვითარებაში, როგორსაც ასრულებდა ათენი ანტიკურ სამყაროში. გელათში – შუა საუკუნეების ქართული უმაღლესი განათლების ცენტრში – დავითმა შემოიკრიბა იმ დროს საზღვარგარეთ მოღვაწე ქართველი მეცნიერები: კერძოდ, გელათში, დავითის პირადი მფარველობით, მოღვაწეობდნენ ცნობილი ფილოსოფოსები – იოანე პეტრიწი და არსენ იყალთოელი, რომელთა ბრძოლამ აზროვნებისა და სამეცნიერო კვლევა-ძიების თავისუფლებისათვის ღრმა კვალი დაამჩნია იმდროინდელი ქართველი საზოგადოების შეგნებას.

დავითის ხელშეწყობით არსენ იყალთოელმა საფუძველი ჩაუყარა კულტურის მეორე დიდ ცენტრს, იყალთოს აკადემიას კახეთში; ხოლო ქართლში დავით აღმაშენებელმა კიდევ უფრო გააძლიერა შიომღვიმის მონასტერი. სამი უდიდესი ცენტრი საქართველოს სამ სხვადასხვა კუთხეში ემსახურებოდა ქართველი ხალხის კულტურული ერთობის შემდგომი განმტკიცების დიდ ეროვნულ საქმეს.

დავით IV, ადგილობრივი ქართველი კულტურის ახალი ცენტრების ჩამოყალიბებასთან ერთად, აძლიერებდა და აფართოებდა უკვე არსებულს, როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე

მის საზღვრებს გარეთაც – ათონის მთაზე, პალესტინაში და სხვაგან. ამასთან ერთად, დავით IV სათანადო ცოდნისა და უმაღლესი განათლების მისაღებად საზღვარგარეთ აგზავნიდა ახალგაზრდობას, კულტურის ცენტრებს აარსებდა არა მარტო მონასტრებთან, არამედ აგრეთვე ქალაქებშიც, კერძოდ, თბილისში მან ააშენა საგანგებო სახლი მაჰმადიან მეცნიერთა, ფილოსოფოსთა და პოეტებისათვის, თავშესაყარად და პატივსაცემად.

ამრიგად, დავით აღმაშენებლის სახელთან დაკავშირებულია არა მარტო დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიებანი საქართველოს საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკაში, არამედ აგრეთვე ქართული მეცნიერებისა და კულტურის განვითარებაშიც.

ასე შეექმნა XII ს. პირველ მეოთხედში მყარი საფუძველი ქართველი ხალხის მომავალს...

მრავალი საუკუნე გავიდა დავითის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის დროიდან. 850 წელი შესრულდა „საკვირველი ძლევიდან“ და თბილისის შემოერთებიდან. ამ ხანგრძლივ ისტორიულ პერიოდში ქართველ ხალხს არაერთხელ ჰქონია განსაცდელისა და ლხინის დღეები, არაერთხელ უზეიმოა გამარჯვება თუ გაუზიარებია დამარცხებულის მძიმე ხვედრი, არაერთხელ განუცდია დიდგორის სიხარული და კრწანისის ტრაგედია, მაგრამ არასოდეს დავიწყებია თავისი წარსული, ქვეყნისათვის თავდადებული გმირი წინაპრების სახელი.

იღია ჭავჭავაძე დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ წერილს ასე იწყებდა: „არ ვიცი სხვა როგორ ფიქრობს და ჩვენ კი ასე გვგონია, რომ ერის დაცემა და გათახსირება მაშინ იწყება, როცა ერი, თავის საუბედუროდ, თავის ისტორიას ივიწყებს“... „დავიწყება ისტორიისა მომასწავებელია ერის სულით და ხორციით მოშლისა... წარსული მკვიდრი საძირკველია ანმყოსი, როგორც ანმყო – მომავლისა. ეს სამი სხვადასხვა ხანა, სხვადასხვა ჟამი ერის ცხოვრებისა ისეა ერთმანეთზე გადაბმული, რომ ერთი უმეოროდ წარმოუდგენელი, გაუგებარი და გამოუცნობია“.

მართლაც, ქართველი ხალხის გმირული ბრძოლისა და შრომის მრავალსაუკუნოვან, მდიდარ წარსულზეა აღმოცენებული ჩვენი დღევანდელი დღე. ამიტომაც, რომ ქართველმა ხალხმა არ დაივიწყა შორეული ისტორიული წარსულის დიდმნიშვნელოვანი მოვლენები და თავის ახალ მატრიანეში, სხვა მრავალთა შორის, ღირსეული ადგილი დაუთმო დიდგორის ბრძოლაში პროგრესისა და უკეთესი მერმისისათვის მეზობლ თავდადებულ გმირებს.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

დიდგორის ეპოპეის პირუთვნალი მატინა
შოთა მესხიას „ძღვევაჲ საკვირველი“ 5

თავი I. წყაროებისა და ლიტერატურის მოკლა
მიმონილვა 37

თავი II. საქართველო დიდგორის ბრძოლის წინ

1. ბაგრატ III-დან დავით IV-მდე 57
2. დავით IV აღმაშენებლის საშინაო ღონისძიებები
და რეფორმები 65
3. საქართველოს საგარეო პოლიტიკური
მდგომარეობა დიდგორის ბრძოლის წინ
 - ა) ურთიერთობა ბიზანტიასთან 94
 - ბ) ურთიერთობა ჩრდილოეთის ქვეყნებთან
და ხალხებთან 99
 - გ) საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის
მეზობლები და ურთიერთობა მათთან 106
 - დ) ჯვაროსნები და საქართველო 113

თავი III. დიდგორის ბრძოლის მიზეზები 124

თავი IV. დიდგორის ბრძოლა

1. მონინალმდეგეთა ლაშქარი, მისი შედგენილობა 137
2. „ძღვევაჲ საკვირველი“ 154

თავი V. დიდგორის ბრძოლის შედეგები და
მნიშვნელობა

1. თბილისის შემოერთება 169
2. ცვლილებები საქართველოს საგარეო
ურთიერთობაში 187

დაიბეჭდა თსუ გამომცემლობის სტამბაში

0179 თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზირი 14
14 Ilia Tchavtchavadze Avenue, Tbilisi 0179
www.press.tsu.edu.ge

